

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

2001.

tavas

A FŐSZERKESZTŐ HELYZETJELENTÉSE

A *Pécsi Szemle* negyedik évfolyamának első, tavaszi számát tartja kezében a tisztelt olvasó. Három év tapasztalatát összegezve most néminemű változtatásokat határozunk el. Jövőbe mutató elképzeléseinket pedig szeretném Önökkel megosztani.

A folyóirat külseje nem változik, marad az 1998-ban megálmodott forma. A spe-nótszínű félkemény külső borító, a pécsi hagyományokra utaló bauhausos betűkkel megjelenített címfelirat, valamint a Mária Teréziától nyert szabadkirályi városnak, a mai hivatalosan használt és a folyóirat számára közgyűlési határozattal engedélyezett vonalrajzos címere. Talán a kissé megnövekedett oldalszám és a szokatlanul nagyszámú színes és fekete-fehér képes illusztráció az, ami egyértelmű gazdagodást jelent. A várostörténeti folyóirat szellemisége, célkitűzése és sokszínűsége – a város régmúltjának és közelmúltjának a megismertetése, történeti tények népszerűsítése, új kutatási eredmények közzététele – változatlan marad. Helyet kap a folyóiratban, a továbbiakban is a város életének majd' minden szelete, kultúrtörténet, társadalomtörténet és ipartörténet egyaránt. A szerzők között található neves professzorok és PhD hallgatók, muzeológusok és levéltárosok, helytörténészek és könyvtárosok, történészek és természettudósok, mérnökök és technikusok és művelt érettségizettek.

Az első évben két kettős szám, majd a következő két év négy-négy száma után, talán nem tűnik szerénytelen megállapításnak, a sikeres előzmények után, egyértelműen jobbító szándékkal, lépésváltásra kényszerültünk.

A változtatásnak elsőrendűen anyagi természetű oka van. Az évenkénti négy szám fedezetéül szolgáló, rendelkezésre álló pénzalap ugyanis eddigelé nem bizonyult elegendőnek. A Pécsi Erőmű, a Bányavagyon-hasznosító, valamint önkormányzati tisztviselők és képviselők támogatása és a Direkt Kft. Alexandra Kiadó permanens hitelezése nélkül ma már nem létezne a folyóirat. A pályázati rendszer azonban nem kedvez az ismeretlen kérelmezőknek, kezdő folyóiratoknak. Képviselői kezdeményezésre a Szerkesztőbizottság az alapítványi forma mellett döntött. Ugyanis adófizetési előnyt biztosít a szponzor számára a *Pécsi Szemle Várostörténeti Alapítvány*-nak való mindennemű juttatás. A város mellett legfőbb támogatónk továbbra is a Pécsi Erőmű Rt. marad, mellyel több évre szóló megállapodás van kialakulóban.

S ha már az anyagi háttér biztosított, akkor a terjesztést is meg kellett reformálni. Eddig ugyanis a folyóirathoz nem lehetett hozzájutni az újságos pavilonokban. Ezen most változtattunk, és végre megjelenik a standokon is a *Pécsi Szemle*.

Bevezettük az előfizetést, így a jövőben már házhoz szállítva lehet kézhez kapni a folyóiratot. Sok száz levelet megírtunk, mindhez csekket is mellékelve, mindazoknak a potenciális olvasóknak, akik érdeklődésére számítunk. Könyvtárakat, iskolákat, pedagógusokat, továbbá városi vezetőket, egyetemi oktatókat, valamint iparosokat, kereskedőket, gyárosokat, bankárokat, vállalkozókat, egy réges-régi terminus technikus szerint tehát a város virilistáit, legnagyobb adófizetőit megcélozva. Abból a ma már csak emlékekben élő tapasztalatból kiindulva, hogy az elmúlt évezredben ez a fizetőkép-es réteg volt minden társadalmi szervezet, egyesület, egyesület támogatója és fenntartója. S a régi szép példát követve, közöljük is mindazok nevét, akik előfizető támogatói és olvasói a *Pécsi Szemle* című várostörténeti folyóiratnak.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

• Dr. Ádám Antal • Dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhetény) • Dr. Angster József • Dr. Balatonyi Zoltán • Dr. Bánhegyi Mihály & Komoróczy Ildikó • Dr. Barcza Tiborné (Budapest) • Dr. Barthó Loránd • Begovác Rózsa • BÉKÉS SÁNDOR • Dr. Bellyei Árpád • Dr. Benke József • Dr. Benkő Klára • Dr. Benyovszky Imre • Bercsényi László • Dr. Berki László & Dr. Cséri Anikó • Betlehem István • Dr. Bihariné Bauer Zsuzsa • Bókay Endre • Borbáth Sándor (Győr) • Boros László • Dr. Bődő László • Brandstädter György • Dr. Buda József • Bükkösi László • Czerpán István • Dr. Cserép Attila • Csethe István • Dr. Deli József • Dénesi Ödön • Dr. Dobay Péter • Dr. Ernyes Mihály • Dr. Farkas Ferenc • Fertői Miklós • Ficzek Csilla • Filákovity István • Fitos Gábor • Gábor Olivér • Gálhidy Éva • Gállos Orsolya (Pécsvárad) • Gálos Éva • Dr. Gáspár Gabriella • Gasz Zoltán • Grisnik Zoltán • Halasi Károly • Haraszty Gábor • Dr. Havasi János • Helmrich Ferenc • Hodosi Vera • Hormay Mihály • Dr. Illei György & Dr. Donhoffer Ágnes • Jeszták Lajos • Dr. Kaiser László • Dr. Kaszás Ferenc • Kazinczy Gábor (Orfű) • Kelle Ferencné • Kellermayer Ildikó • Kerényi János • Kertészfi Ágnes • Dr. Kiss Endre • Dr. Kiss László • Dr. Kocsis Béla • Dr. Kogler Tibor • Dr. Korinek László • Kosári Aurél • Kováts Józsefné • Kovács Szabó János • Kraft János • Dr. Krassó Sándor • Dr. Krommer Károly • Kukai András • Laczayné Dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) • Lafferton Győző • Dr. Lehmann Antal • Lengvári István • Dr. Lovász György • Dr. Lovász István • Marsai Ágnes • Dr. Marton István • Matkovits Eleonóra • Mendly Lajos • Dr. Mezei Béla • Miklósvári Zoltán • Millei Ilona • Móró Mária Anna • Nagy Csaba • Nagy Marianna • Dr. Nemes János • Németh Norbert • Nőt Béla • Nürnbergi János • Paizs Péter • Paláncz Tamás • Paksy Zoltán • Dr. Pandúr József • Papp Gábor • Dr. Papp Judit • Dr. Pásztor Attila • Patarcsics Zorán • Dr. Páva István • Peták Péter • Péter Ágnes • Péter Pál • Petrovits Béla • Polgár Mihály • Dr. Rác Ottília • Dr. Rákóczy István • Dr. Rákosyné Dr. Vass Klára • Ravasz Gyöngyvér • Rayman János • Rétfalvi Sándor • Rigó István • Rodler Miklós • Dr. Román Lászlóné • Rozvány György • Rozs András • Sallay Árpád • Sallay Gábor • Sarkadi Eszter • Sey Gábor • Staub Ernő • Stenczer Béla • Sümeghy Gyöngyvér • Dr. Szabó István (Budapest) • Dr. Szabó László Gy. • Szalai József • Dr. Székely Miklós • Szeléné Beck Irma • Szentkutiné Szirtes Mónika • Dr. Szilii Katalin • Szirtes Béla • Szluka Balázs • Dr. Szolcsányi János • Tamon Attila (Pellérd) • Tímár Györgyné • Dr. Tóbiás János • Dr. Tóth József • Dr. Tóth Gyula • Tóth Mihályné • Dr. Tóth Mária • Traj Ferenc • Trischler Ferenc • Uherkovits Ágnes • Ursprung János • Üszögi-Bleyer Jenő • Dr. Varga Csaba (Budapest) • Dr. Varga Gyula • Dr. Varga Levente • Varga Koppány (Budapest) • Várnai Ferenc • Végh Tibor • Dr. Visegrády Lajosné • Visy Zoltán (Budapest) • Dr. Visy Zsolt • Zalay Buda • Dr. Zemplényi Vera • Zoltnoky Ferenc • Zubán Ilona & Molnár Tamás •

INTÉZMÉNYEK BEFIZETÉSE

• Babits Mihály Gimnázium • Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma • Éltes Mátyás Iskolaközpont • Hajnóczy József Kollégium • Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola • Jókai Mór Általános Iskola • Kereskedelmi, Idegenforgalmi Vendéglátó-ipari Szakközépiskola • Kodály Zoltán Gimnázium • Kodály Zoltán Úti Kollégium • Köztársaság téri Általános Iskola • Leőwey Klára Gimnázium • Magyar-Német Nyelvű Iskolaközpont • Martyn Ferenc Művészeti Szabadiskola • Pécsi Művészeti Szakközépiskola • Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola • Teleki Blanka Leánykollégium • Zepernovszky Károly Műszaki Szakközépiskola • Vasas-Somogy-Hird Iskolaközpont • Baranya Megyei Közig. Hivatal • Baranya Megyei Levéltár • Bat Pécsi Dohánygyár Rt. • Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület • DD Gáz Rt. • Dunántúli Napló Szerkesztőség • Egészséges Városért Alapítvány • Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. • PTE Egyetemi Központi Könyvtár • PTE Bölcsészettudományi Kari Könyvtár • PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár • PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskola Kari Könyvtára • PTE Marketing Központ • PTE Egyetemi Könyvtár • Szivárvány Gyermekház •

A névsort 2001. március 1-én zártuk le. A későbbi befizetők nevét következő számunkban közöljük.

POZSÁRKÓ CSABA

ÚJABB RÓMAI SÍRKŐTÖREDÉK SOPIANAEBÓL

Pécsett, a püspökség területén álló, ún. Virág-ház renoválási munkái során egy, a déli falba lapjára fektetve beépített, feliratos kő töredéke került napvilágra. Az utolsó sor betűinek az alja látszott. A középkori, majd a hódoltság utáni pécsi épületek esetében nem ritka jelenség, hogy korábbi időszakok kőanyagát is felhasználták az építkezéseknél. Maga a Virág-ház is ragyogó példa erre, hiszen emellett a sírkő mellett számos egyéb épület, többnyire az alatta és tőle északra már részben feltárt gótikus kápolna faragott építőkövei ugyancsak megtalálhatók benne.

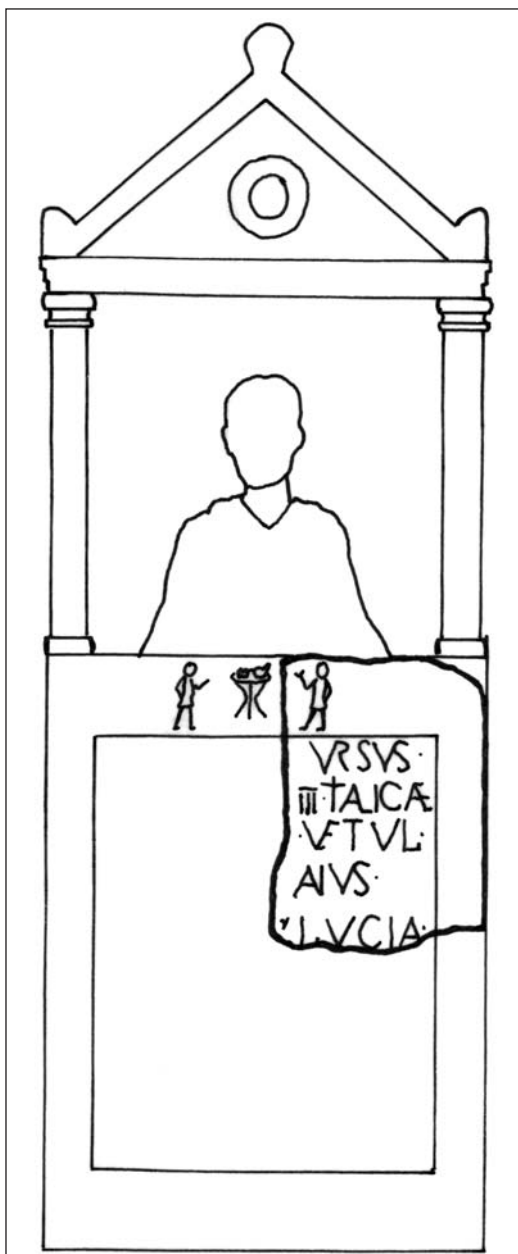
A Virág-házba beépített követ az Országos Műemlékvédelmi Hatóság engedélyével, Osgyáni Vilmos kőrestaurátor vezetésével és Gábor Olivér régész közreműködésével a falból kibontottuk.¹ Egy római sírkő 76×52×20 cm-es töredéke lett az eredmény, a feliratos mezőnek kb. a jobb felső negyede maradt meg, mely töredékességében is jelentős információkkal szolgálhat.

A római sírkövek általános felépítésük szerint két fő részre tagolhatók. Az alsó felén található a felirat, ezt alul-fölül, illetve kétoldalt valamilyen díszítőmotívum keretezi. Legalul gyakori a sírőrző oroszlánok ábrázolása. Kétoldalt gyakori az épületszerűen kiképzett sírkövön az oszlopábrázolás, de előfordul valamilyen növényi motívum, borostyán, vagy szőlőinda is. A felirat fölött többnyire valamilyen figurális ábrázolás látható. Gyakori a család halotti isteneinek (Dii Manes) kultuszára utaló áldozati jelenet. A sírkő felső felét két oldalról szintén többnyire oszlopok keretezik, melyek fölött megint csak épületszerűen kiképzett tympanon található. Az „épületben” pedig mindig az elhunytat ábrázolták. Akár teljes alakban, akár mellképszerűen, gyakran családtagjai körében.

¹ JPM Régészeti Osztály, ltsz.: 2000.98.1

A kő nem is másodlagos, hanem legalább harmadlagos felhasználásban került a falba. Ugyanis mielőtt beépítették volna, valahol, valamikor, talán éppen az épület helyén korábban állott kápolnában, a sírkő már padló- vagy küszöbkőként, esetleg lépcsőként is szolgált, amit tanúsít az, hogy felülete rendkívül megkopott, teljesen sima, és hogy a függőleges törésfelületnél erősen legömbölyödött. Ezen kívül a jobb oldali, illetve a feliratos mező feletti, domborműves díszítést, illetve ábrázolást módszeresen levésték, hogy így a sírkő feliratos mezőjével egy szintbe hozott, sima felületet kapjanak. Erre nem lett volna szükség, ha csupán falazáshoz akarták volna felhasználni. Emellett valószínűsíthető, hogy az újrahasznosítás szándékával szétdarabolt kő többi része, azaz a megmaradt felirattól balra, illetve lefelé eső darabok helyeképpel ugyanakkora méretűek lehetnek. Vagyis nagy valószínűséggel felbecsülhető a felirat, és ezáltal a teljes síremlék eredeti nagysága. Ezek szerint a feliratos mező az azt keretező díszítőelemekkel és a szétfaragáskor leeső törmelékkel együtt kb. 1-1,2 m széles és 1,5 m magas lehetett, mely magassághoz a portrémező és a tympanon további nagyjából ugyancsak 1,5 m-es magassága adódhatott. A sír sztlélé teljes nagysága így 3 m is meglehetősen, ami már monumentálisnak mondható. A betűk magassága egységesen 9 cm. A töredék ránk maradt felirata:²

² Az epigráfiai átírásnál, a szakma szabályait követve, a francia L'Année Épigraphique alapján, a töredéket szögletes: [], míg a rövidítés feloldását kerek zárójellel jelöljük: (), a nem kiegészíthető töredékek jele: [---], míg a bizonytalan számú további soroké: [///]. Ezen kívül általában megtartjuk a kapitális írást az értelmezhetetlen töredékeknél, illetve rövidítéseknél. Ilyenkor továbbra sem teszünk különbséget V és U betű között. E jelöléseket a magyar fordításban már nem alkalmazzuk

[---]·VRSVS·
 [---]·III·ITALICAE·
 [---]·VETVL·
 [---]·ANVS·
 [---]·LVCIA·

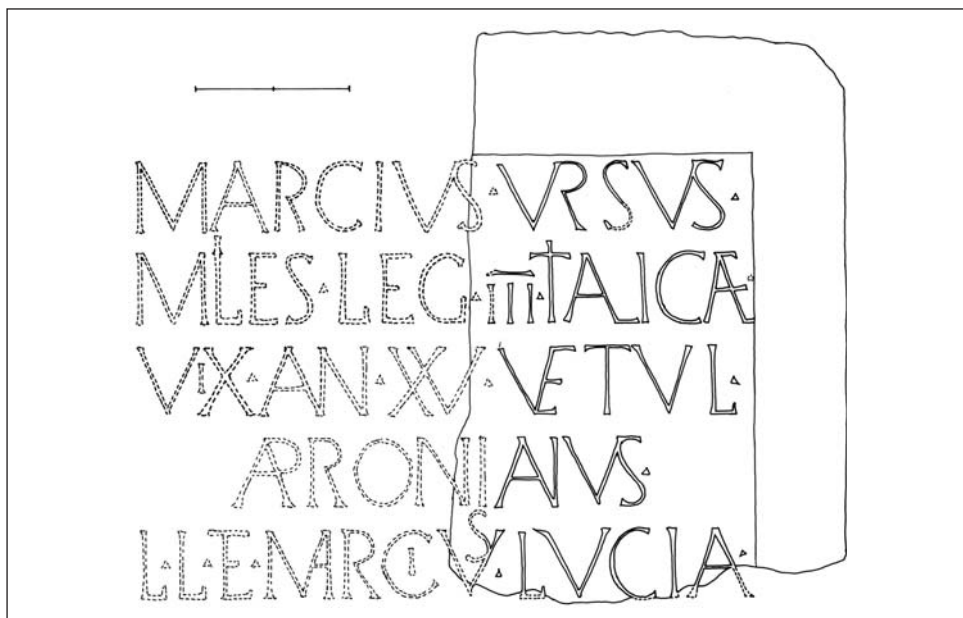
Első ránézésre azt kell a római feliratokról általánosságban elmondani, hogy nem volt külön betű a **V** és **U**, illetve az **I** és **J** hangok jelölésére. Ez természetesen általában megnöveli a kiegészítési lehetőségek számát. A kiegészítés során emellett különösen a negyedik sorra kell tekintettel lennünk; itt ugyanis az [---]ANVS szótöredék nem ér el a sorvépig, és egy jól szerkesztett feliratnál ez azt jelenti, hogy a szó a sor elején is nagyjából ilyen távolságra kezdődött. Vagyis ezáltal fel tudjuk becsülni a felirat eredeti szélességét. Sőt

abból, hogy az így középre került szó vélhetően önmagában állt, arra is következtethetünk, hogy ezzel próbálták kiemelni, azaz valószínűleg fontos a felirat szempontjából.

Megfigyelhetők a kövön a ligatúráknak (betűfonásoknak) igen szép példái, melyeket egyrészt a helyvel való takarékoság, másrészt a dekorativitásra való törekvés miatt alkalmaztak a kőfaragók. Ez a különböző rövidítési változatokkal egyetemben további kiegészítésekre ad lehetőséget, mivel nem feltétlenül kell ragaszkodni az egyes szavakban lévő betűk természetes szélességéhez. Törekedni kell arra, hogy nagyjából hasonló, és természetesen hasonló mennyiségű, illetve sűrűségű, a korban szokásos ligatúrával számoljunk a kiegészítésnél is.

A római sírkövek feliratai tartalmi szempontból általában nem túl változatosak, így lehetőségünk van a töredék többé-kevésbé pontos rekonstrukciójára, illetve a megmaradt felirat értelmezésére, abból pedig következtetések levonására. Általában kezdőbetűkkel rövidített szöveg utal a kő síremlék voltára. Ez lehet a felirat elején, például a D(is) M(anibus), a *Halotti Árnaknak*, illetve többnyire a felirat végén a H(ic) S(itus / Sita) E(st) *itt nyugszik*, vagy a M(emoriam) P(osuit), *az emléket állította* kifejezések, illetve nem lehetetlen a fentiek valamilyen kombinációja sem.

A felirathoz hozzátartozik, hogy kit temettek el, esetleg milyen címe volt, hány évet élt, és hogy ki állította a síremléket. Esetünkben egy [---] **Ursus** = Medve nevű katonáról van szó, aki a legio III Italicában szolgált. A hármas számból egy kikopott, ezt mutatja a felette lévő vízszintes vonal hossza. A síremléket pedig, legalábbis részben, talán **Lucia** [---] nevű felesége, vagy egy **Lucia**(nus) nevű személy állította, egyelőre tekintet nélkül a **VETVL**() és az []ANVS rövidítésre, illetve szótöredékre.

A legio III Italicát (a legio II Italicával egyetemben) **Marcus Aurelius** császár (Kr.e. 161-80.) a nagy markomann-szarmata háborúk (Kr.e. 167-80.) előtt, a háborús előkészületek jegyében, újonnan állította fel, és mint nevük is mutatja, eredetileg Itáliában sorozták őket. Bizonyos források szerint az volt a terve, hogy a Pannóniától északra lévő, germán markomannok lakta Marcomanniát, és a Duna-Tisza közén lévő, iráni eredetű jazigok, más néven szarmaták-lakta Sarmatiát a birodalomhoz csatolja.³ Ennek előkészülete lett volna a két új légió felállítása. A katonailag fontos határtartományokban állomásozott ugyanis a római csapatok zöme, köztük a hadsereg gerincét alkotó légiók.

A háború során, a hadihelyzet változásait követve azonban mindkét légiót az offenzívában lévő germánok ellen vetették be, mint a 160-as, 170-es évek fordulójára tehető nagy betörésnél is, mikor e légiókat a közvetlenül fenyegetett Italia védelmére visszavonták a dunai frontról. A legio III Italica későbbi sorsáról annyit tudunk még, hogy valamikor Marcus Aurelius uralkodásának végére (180. körül) a noricumai (ma nagyjából Ausztria) Lauriacumba, végleges állomáshelyére vezényelték. A közbülső időben különböző, főleg Pannónia környékén zajló hadjáratokban vett részt, és mint látjuk, egy időben akár a nagy germán támadást megelőzően, akár utána valószínűleg Pannonia Inferiorban (a Kelet-Dunántúl és a mai horvátországi Szerémség területén) állomásozott.⁴

Sopiana, a kő lelőhelye ehhez a 214-ig egylégiós provinciához tartozott, melynek helytartója az aquincumi legio II Adiutrix parancsnoka volt *propraetori*

³ Cassius Dio, LXXI. 33.4.; *Historia Augusta*, Marcus 24,5; 27.10.

⁴ *J. ael. Museum Helveticum*, 31. 1974.

rangban. Azaz olyan szenátori rangú személy, aki korábban már praeturát viselt Rómában. A nagyobb haderővel rendelkező tartományokat, mint pl. Pannonia Superiort, a mai Nyugat-Dunántúl, Burgenland, Horvátország nyugati fele és Szlovénia területét ugyanis proconsulok irányították, vagyis olyan szenátorok, akik korábban már consulatust is viseltek.

Ez alól csak egy kivételt ismerünk. Egy adonyi katonai diplomáról, azaz a leszerelő veteranus számára 167-ben kibocsátott obsitos levélről a nagy háború idejéből, amikor **Tiberius Claudius Pompeianus** 169-ig valószínűleg proconsulként irányította Alsó-Pannóniát.⁵ Első consulsága nem lehetett 166-nál korábban, de 173-ban már másodszor volt consul. Ez eddig is arra engedte következtetni a kutatókat, hogy ebben az időben, a háború miatt Pannonia Inferior katonaságát megerősítették egy újabb légióval. Csak nem tudni, melyikkel, bár bizonyos aquincumi (Óbuda) és matricai (Százhalombatta) téglabélyegek alapján egyes kutatók eddig a legio II Italicára gyanakodtak.⁶ Ugyanakkor a téglavetéssel foglalkozó csapatok termékét gyakran nagy távolságokra is elszállították. Különösen a folyón lefelé, így nem biztos, hogy a legio II Italica által gyártott téglák valóban Pannonia Inferiorban készültek.⁷

Tiberius Claudius Pompeianus esetében még egy időszak jöhet számításba. Bizonyos vélemények szerint ugyanis a háború legnehezebb éveiben, valószínűleg 170-172. között, a harcok operatív irányítását, mint az összevont Pannónia helytartója végezte.⁸ Ezt támasztaná alá egy másik felirat is, mely **Caius Vettius Sabinianus Iulius Hospes**t, mint legatus legionis XIII Gemina cum iurisdicatu Pannoniae Superioris említi. Azaz olyan légióparancsnokként, aki Felső-Pannónia bíraskodással (is) foglalkozó tisztségviselője.⁹ A Carnuntumban (Németóvár; ma Deutsch Altenburg, Ausztria) állomásozó legio XIII Gemina parancsnoka egyben mindig Felső-Pannónia helytartója is, és ha Vettius Sabinianus csak bíraskodással megbízott tisztségviselő volt, annak az egyedüli oka az lehetett, hogy kivételesen az összevont Pannónia közös helytartója, mint főparancsnok alá volt beosztva. Ehhez hasonló beosztásban: iuridicus pro praetore utriusque Pannoniae, a két Pannonia praetori rangú bírása szolgált ugyanis már ezt megelőzően egy bizonyos **Claudius Maximus**, az összevont Pannónia közös helytartója, **Hadrianus** császár (Kr.u. 117-138) kijelölt utódja, **Aelius Caesar** alatt, Kr.u. 136-138 között.¹⁰ A katonai karrierekre jellemzően **Vettius Sabinianus**, a fent említett légió parancsnoksága előtt már volt a legio III Italica parancsnoka is, majd carnuntumi parancsnoksága után legatus Augusti pro praetore Pannoniae Inferioris, *Alsó-Pannónia helytartója* is. Nem lehetetlen tehát, hogy a legio III Italica parancsnokaként, legalábbis egy ideig, szintén Pannonia Inferiorban állomásozott.

⁵ Corpus Inscriptionum Latinarum, XVI. 123.

⁶ Szilágyi János: Inscriptiones Tegularum Pannonicarum. In: Disserationes Pannonicae, II:1. Budapest, 1933. 37. N° 2ac, 2d

⁷ Lőrincz Banabás: Pannonische Stempelziegel II. Régészeti Dolgozatok, II:7 Budapest, 1979. 18.p.

⁸ Fitz Jenő: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 11. Budapest, 1963. 272.p.

⁹ L' Année Épigraphique, 1920, 45.; Corpus Inscriptionum Latinarum, III. 4426=11089.

¹⁰ Corpus Inscriptionum Latinarum, III. 10 336.

A Virág-házban fellelt sírkövön szereplő **VRSVS** nem lehetett még elbocsátott katona, hiszen 165-166-tól, a légió valószínű sorozásától 180-ig is csak mintegy 15 év telt el, a császárkori hadseregben pedig 24 év volt a szolgálati idő. Vagyis valószínűleg szolgálat közben halt meg, talán abban a nagy járványban, melyet 167-ben hurcoltak be a keletről átvezényelt katonák a Duna-vidékre, és amelyben két évvel később **Marcus Aurelius** uralkodótársa, **Lucius Verus** is meghalt. Az a tény, hogy Ursust Sopianaeban temették el, arra enged következtetni, hogy itt is szolgált. Mindazonáltal természetesen nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy Ursus, legkorábban 189-90. tájékán történt leszerelése után, veteránként tért vissza Pannóniába.

Az itáliai sorozás mellett lehetséges változat, hogy a háború alatt megfogyatkozott egységet helyben, tehát Pannóniában töltötték fel újoncokkal, hiszen a járvány és a germán betörés által megtizedelt, eredetileg itáliai légióba ekkor még felszabadított rabszolgákat és gladiátorokat is besoroztak.¹¹ Ebben az esetben Ursus gentiliicum, azaz családneve, ha már ősei is római polgárok voltak, lehetett Claudius, Flavius, Ulpus vagy Aelius is, a Marcus Aureliust megelőző császárok családnevei, melyet a leszerelt és római polgárjogot kapott katona minden esetben felvett. Ha ő kapta a polgárjogot, akkor pedig Aurelius, Marcus Aurelius, illetve fia, Commodus (180-192) családneve. Nem zárhatjuk ki azonban azt, hogy nem pannóniai származású. Ehhez kapcsolódik a jól ismert, itáliai eredetű **Marcius** családnak a Nemzeti Múzeumban őrzött és a pécsi Aranyhegyről származó síremléke,¹² melyet többek között egy bizonyos **Marcius Ursus**nak, a legio III Italica 25 évesen elhunyt katonájának állított fivére.¹³ Amennyiben az egész család itt élt, és a felirat tanúsága szerint közülük sokan haltak meg vagy a háborúban, vagy a járványban, úgy Marcius Ursust nyilván Pannóniában sorozták.

A felirat harmadik sora talán a legproblémásabb; a **VETVL(---)** rövidítés ui. sok mindenre enged következtetni. Talán az etrusiai Vetulonia városáról lehet szó, mely a Tyrrhén-tenger partján fekszik, szemben Ilva/Elba szigetével. Mint neve is mutatja, a légiót Itáliában sorozták, így nem lehetetlen, hogy Ursus feltüntette származási helyét. Esetünkben egy itáliai várost. Ezzel a megoldással az a probléma, hogy így értelmezhetlenné válik a következő sorban, középre kiemelt **[---]ANVS** szótöredék, amely vagy a veteranus vagy pedig egy név végződése lehet, mely kizárólag a képzőből és a ragból áll. Így kiegészítése a szótól teljes hiánya miatt, más támpont híján reménytelen lenne. Ha viszont [veter]anusnak egészítjük ki, a kifejezés helye a sírfeliratok általános szabályainak megfelelően közvetlenül a név után, a második sorban lenne. [vet(eranus) leg(ionis)] III Italicae... , a *legio III Italica veteránja*. Ugyanakkor természetesen nem zárható ki, hogy a **VETVL(---)** rövidítés egy sírkövet állító veteranus neve, így a feliraton megjelenő cím őhöz tartozhat.

A felirat ötödik sorában, a **LVCIA(---)** név előtt, még felismerhető egy nagyon megkopott **V** betű jobb szárának töredéke egy ferde vonalban, melyhez egy íves

¹¹ Historia Augusta, Marcus 21, 6-8.

¹² Mócsy András: Pannonia and Upper Moesia. London-Boston, 1973.

¹³ Corpus Inscriptionum Latinarum, III. 3309.

vonala is csatlakozik. Ha a **V** töredékéhez csatlakozó, bizonytalan íves vonalat is a betűkapcsolat részének tekintjük, úgy valószínűleg egy [---]VS végződéssel van dolgunk, természetesen ligatúrába fonva, kb. \overline{V} formában. Ez esetben, mivel a szó hímnemű, és nincs utána kötőszó vagy előjáró, kizárhatjuk, hogy a következő szó a síremléket állító feleség vagy nőrokon, Lucia, hanem valószínűbb, hogy egy másik férfi, Lucia(nus) neve. Ebben az esetben azonban az [---]VS töredékünk valószínűleg egy nomen gentile, azaz családnév végződése, így nem indokolatlan azt [---]IVS-nak kiegészítenünk. Hogy a továbbiakban mit tartalmazott a felirat, nem tudhatjuk. Bár a sírfeliratok általános tartalmi sajátosságai alapján következtethetünk rá; az állító és címe, esetleg családi viszonya az elhunythoz. Talán ugyanaz a személy, a testvér, aki az aranyhegyi sírkövet is állította. Továbbá valamilyen formula, mely a kő síremlék mivoltát jelzi, pl. a *memoriam posuit*, illetve többes számban *posuerunt*, az *emléket állította*, vagy *állították*.

A **VETVL(---)** rövidítés és az [---]ANVS szótöredék fenti értelmezési problémái miatt mindazonáltal megnyugtatóbb kiegészítést kell találnunk a feliratra. Abból kell tehát kiindulnunk, hogy Ursus címe megelőzi a [leg]III Italicae kifejezést. A katonaságnál betölthető tisztségek nagy száma miatt erre más támpont híján csak közvetetten következtethetünk. Mindenesetre ebben az esetben mind a **VETVL(---)** rövidítés, mind az [---]ANVS töredék a felirat állítójának a neve kell, hogy legyen, melyet természetesen megelőz az elhunyt életkorára való utalás. A feltételezett rövid szolgálati időt figyelembe véve Ursus huszas évei, ami megfelelne az aranyhegyi sírkövön szereplő Marcus Ursus 25 éves életkorának. Így pedig a síremléket együtt kellett, hogy állítsa Lucianus-szal.

Mindez annyiban lehet érdekes, hogy két olyan személyt is ismerünk Pannóniából, akinek a neve **VETVL**-lal kezdődik; az egyik Axius Vetuleianus, akinek a geniusának, szellemének tiszteletére egy Valerius Constans nevű katona állított oltárt Carnuntumban (Németóvár, ma Deutsch Altenburg Ausztriában), de neki valószínűleg nem lehet köze a sopianaei felirathoz.¹⁴ Ennél idevágóbb azonban **Vetulus Apronianus Danuvius**nak, azaz a Duna folyamistenének szentelt oltára, melyet egy meg nem nevezett légio legatusaként, vagyis parancsnokaként állított Aquincumban.¹⁵ Mivel itt állomásozott az alsó-pannoniai hadsereg egyetlen légiója, a legio II Adiutrix, ennek parancsnoka pedig mindig automatikusan az egylégiós Pannonia Inferior propraetori rangú helytartója, a kutatás általában azt tartja, hogy az oltár Kr.u. 214-et követően, a Caracalla-féle határmódosítás során készülhetett, amikor Brigetiót (Ószőny) és helyőrségét, a legio I Adiutrixot Pannonia Superiorból Inferiorhoz csatolta a császár.¹⁶ Így lehetett Vetulus Apronianus legatus legionis (I Adiutricis) Alsó-Pannoniában, mert a legio II Adiutrix parancsnokaként legatus Augusti pro praetoreként, azaz helytartóként szerepelne az oltáron.

¹⁴ Corpus Inscriptionum Latinarum, III. 11 114.

¹⁵ Corpus Inscriptionum Latinarum, III. 10 395.

¹⁶ Fitz Jenő: Die Verwaltung Pannoniens, I-IV. N° 963. 1061.p.

Azonban, mint fentebb láttuk, nem lehetetlen, hogy ideiglenes jelleggel már korábban is állomásozott több légió Pannonia Inferiorban, illetve a legio II Adiutrixot, mikor az távolabbi tartományokban folyó hadjáratokban vett részt, más légió helyettesítette. Többnyire a legio III Flavia felix, Singidunum (a mai Belgrád) helyőrsége, melynek szintén van feliratos emléke Sopianae-ban. Mindenképpen ilyen rendkívüli időszaknak kell tekintenünk a markomann háborúk idejét, mely korszakról ráadásul igen kevés biztos információval rendelkezünk a régióból. Ezen kívül, a fentiek értelmében, előfordulhatott, hogy a két Pannóniát, esetleg háborús okokból, összevontan kormányozták. Ilyenkor természetesen egy proconsul helytartósága alatt.

A fentiek értelmében tehát Vetulenus Apronianus kétféleképpen állíthatott oltárt Aquincumban. Vagy az aquincumi legio II Adiutrix parancsnoka, mint egyben helytartó alá beosztott légióparancsnokként, a háború miatt kivételesen még egy légióval megerősített Alsó-Pannóniában, vagy pedig a szintén a háború miatt, ideiglenesen összevont két Pannónia közös helytartója alá beosztott, akár a legio II Adiutrix, akár más, esetleg a legio III Italica parancsnokaként. Az első esetben talán 167-169. között, a másodikban pedig 170-172. között, azonban mindkét esetben valószínűleg **Tiberius Claudius Pompeianus** helytartósága alatt. E két időintervallumnak megfelel a legio III Italica ekkori mozgása is; 168. előtt és 171. után ugyanis nagy valószínűséggel a dunai fronton tartózkodott, míg valamikor a közbülső időben visszavonták Itália védelmére.

Ha feltesszük, hogy [---] Ursusnak Vetulenus Apronianus állította (egy másik személlyel együtt) a sírkövet, úgy valószínűsíthetjük, hogy Ursus vagy magas rangú katonatiszt volt, vagy pedig valami egyéb ok vezette légióparancsnokát arra, hogy emléket állítson neki. Az aranyhegyi sírfelirat Marcius Ursusa, aki egyszerű miles, azaz katona, azonban annyira kézenfekvő megoldásnak tűnik, hogy meg kell vizsgálni a két Ursus egyezésének lehetőségét is. Ehhez a Marcius család egy másik sopianaei sírkövét hívhatjuk segítségül, melyen a szintén itáliai származású Caeserniusokkal együtt szerepelnek.¹⁷ A sírkövön Marcius családnévvel három személy található, akiknek a cognomenje (nagyjából ragadványnév, mely a római polgár nevei közül a harmadik,) Lucius, Lucidus, illetve Lucidianus (mind a lux, fény szóból képezve). A cognomenek, igen gyakran egyik a másikból eredeztetve, a családokon belül hagyományosan öröklődnek (mint pl. a Iulius nemzetségben a Caesar név). A fenti hármas mellől tulajdonképpen csak a Lucianus hiányzik, mely név rövidítését (?) viszont megtalálhatjuk a Virág-házból kiemelt sírkövünkön. Vagyis elképzelhető, hogy egy Marcius Lucianus, aki a légióban szolgált, állította azt egy rokonának, Marcius Ursusnak. Ebben az esetben legalább Marcius Lucianusról feltételeznünk kell, hogy magasabb katonai tisztséget viselt, ami nem lehetetlen, hiszen gazdag, itáliai eredetű kereskedőcsalád sarjaként valószínűleg legalább lovagrendű polgár lehetett. Ez a gazdagság egyben magyarázná a síremlék igényes és monumentális voltát is. Magasabb katonai tisztsége egyben indokolná, miért állította társaként az emléket parancsnoka, Vetulenus Apronianus. A fen-

¹⁷ Corpus Inscriptionum Latinarum, III. 3308 = 10 289.

tiük alapján tehát a kövünk egy lehetséges kiegészítési javaslata a következő: [Marcius] Ursus / [miles leg(ionis)] III Italicae / [vix(it) an(nos) XXV] Vetul(enus) / [Aproni]anus / l(egatus) l(egionis) et Marci]us Lucia(nus) [// m(emoriam) p(osuerunt)]. Mindez pedig magyarul: „*Marcius Ursus, az III. számú, itáliai legio katonája, élt 25 évet. Vetulenus Apronianus legioparancsnok és Marcius Lucianus [... állította ezt az emléket].*”

Azaz, a Virág-házban talált sírkövön szereplő Ursus valószínűleg azonos azzal a Marcius Ursusszal, akiről az aranyhegyi síremlék (is) megemlékezik; a sírkövet rokona, Marcius Lucianus állította Vetulenus Apronianusszal együtt, aki a legio III Italica legatusaként Aquincumban is állított oltárt. A feliratok állítása vagy 167-169. közé tehető, amikor Tiberius Claudius Pompeianus valószínűleg legatus Augusti pro consule Pannoniae Inferioris (*Alsó-Pannónia helytartója*) rangban irányította a provinciát, vagy pedig 170-172 közé, mikor talán legatus Augusti pro consule II Pannoniarum (*a két Pannónia helytartója*) volt. Erre az időszakra támpontot szolgáltat Vettius Sabinianus bíraskodási jogköre Pannónia Superiorban, aki korábban már volt a legio III Italica parancsnoka, de csak ezután lett Alsó-Pannónia helytartója. Azaz Felső-Pannóniában nem lehetett tartományi helytartó; a proconsuli után propraetori rangú helytartóság, a ranglétrán való előrehaladás általános gyakorlata miatt, ugyanis valószínűtlen, ha a rendkívüli háborús körülmények között nem is elképzelhetetlen.

Ugyan a fenti kiegészítési lehetőség és értelmezés nem alkot zárt logikai láncolatot, mégis minden bizonytalansága ellenére részben megoldási lehetőséget kínál egy eddig nyitva álló kérdésre; miért nevezi magát Vetulenus Apronianus „csak” legatus legionisnak az aquincumi Danuvius-oltáron, és melyik volt a légiója; a Virág-házban talált, és a legio III Italicával kapcsolatban álló sírkövön lévő név viselője ugyanis nagy valószínűséggel azonosítható Vetulenus Apronianusszal. Vagyis a markomann háború idején felállított két új légió közül a legio III Italica biztos, hogy állomásozott Pannónia Inferior területén, így pedig újabb közvetett bizonyíték támasztja alá azt az eddigi feltevést, miszerint Tiberius Claudius Pompeianus proconsulként irányította volna a kétlegiós provinciát 167-169. vagy pedig a két Pannóniát 170-172. között.

Rajz és fotó: Pozsárkó Csaba

FEDELES TAMÁS

A PÉCSI SZÉKESKÁPTALANI HITELESHELY

A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi feladatokat ellátó tagjai és munkájuk szinterei
(1354-1363)

Pécsett 1009-ben püspökséget alapított első királyunk,¹ így a település a magyar egyházszervezet egyik oszlopává vált.² A vallási élet igen sokszínű volt a középkor évszázadaiban, hiszen a székesegyház és a plébániatemplomok mellett számos kápolna létét tárják eléink a korszakból fennmaradt oklevelek. Továbbá öt szerzetesrend is megtelepedett a Mecsek lábánál: dominikánusok, dominikánus apácák, ferencesek, ágostonrendi remeték és kármeliták.³ A városban két káptalan is működött: a Szent Péterről nevezett székeskáptalan és a Keresztelő Szent János társaskáptalan. A székeskáptalanról az első írásos adat 1177-ből,⁴ míg a kiskáptalanról 1217-ből származik.⁵ A székeskáptalan az ország egyik legnagyobb káptalanja volt, mely 40 kanonoknak, 12 prebendáriusnak és több karbéli papnak biztosított jövedelmet.⁶ A káptalan igen meghatározó szerepet töltött be az egyházmegye életében, sőt közhitelű tevékenysége folytán joggal állíthatjuk, hogy országos jelentőségű intézmény volt.

E dolgozatban egy évtized hiteleshelyi kiadványait fogjuk vallatóra, és megpróbáljuk körvonalazni, kik és milyen feladatokat láttak el a káptalan közhitelű oklevéladásában.⁷

Mindenek előtt tekintsük át röviden a székeskáptalan szervezeti felépítését! A káptalan, mint fentebb említettük, 40 kanonok számára biztosított javadalmat, így az ország egyik legnépesebb ilyen intézménye volt. A kanonoki testület élén a prépost (praepositus) állt, aki mind rangban, mind jövedelemben a többi kanonok felett helyezkedett el, és ezáltal akár püspöki székbe is emelkedhetett.⁸

¹ *Diplomata Hungariae antiquissima*. I. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Budapestini, 1992. 54-61.p.

² Horváth J. Gyula: A pécsi egyházmegye kezdetei. In: Friczy Ádám (szerk.): *Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből* I. Pécs, 1993. 27-74.p.

³ Koszta László: 'Pécs' In: Kristó Gyula (főszerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9-14. század). KMTL Budapest, 1994. 535-537.p.; Hervay Ferenc Levente: *Szerzetesházak a középkori Baranyában*. In: Baranya. 1991/1-2. 39-54.p.; Timár György: Pécs vallási élete a török uralom előtt. In: Baranya. 1991/1-2. 135-142.p.

⁴ Koszta László: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214-1353). In: *Font Márta* (szerk.) *Tanulmányok Pécs történetéből* 4. Pécs, 1998. 10.p.

⁵ Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár*. XI. Budapest, 1874. 153-54.p.

⁶ Koller, Josephus: *Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii*, 1804. 89.p. 93-94.p.

⁷ Hiteleshelynek (*loca credibilia autentica*) nevezték azokat a káptalanokat és konventeket, melyek az előttük megjelent felek bevallását (fassió) érvényesen írásba foglalhatták, a felmutatott oklevelekről hiteles másolatokat (*transsumptiones*) készíthettek, és ezeket vagy az eredetieket levéltárunkban (*conservatorium*) őrizték, tagjaikat pedig hitelesítés, idézés, bizonyoságvétel és végrehajtás végett törvényesen kiküldhették. Ezen intézmény a Nyugat-Európában a 12. század végén már létező közjegyzőség egy sajátos magyar változata volt, amely 1874-ig működött. Lásd Solymosi László: 'hiteleshely'. KMTL 263-264.p.

⁸ Timár György: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. 33. In: *Baranyai Helytörténetírás* 1981. Pécs, 1982. 13-56.p.

A testületben a második hely az olvasókanonoké (lector), aki a prépost távollétében irányította a káptalant, igazgatta a székesegyházi (káptalani) iskolát és az oklevélkiadásért is felelős volt. A sokrétű feladatok következtében a lector helyettest (sublector) vett maga mellé, aki a káptalani iskola növendékeit oktatta és ezért a tevékenységért kezdetben a lectortól kapott fizetést, később valószínűleg a káptalan javadalmazta.⁹

A harmadik hely az éneklőkanonokot (cantor) illette, akinek feladatai közé tartozott az istentisztelet rendjének felügyelete és a székesegyházban éneklő papok ellenőrzése.

Helyettese (succentor) a kórusban éneklő papokat oktatta, vezette a templomi éneklést és a káptalani iskolában énekeket tanított.¹⁰

Az őrkanonok (custos) az egyház értékeire felügyelt, gondoskodott a templom felszereléseiről: oltárokról, kelyhekről, sekrestyéről. Ő tartotta magánál a káptalan pecsétjét, őrizte a levéltárat. Ő is helyettest (subcustos) vett maga mellé az alsópapság köréből, akinek fizetéséről is gondoskodott.¹¹

Ezt a négy tisztséget betöltő személyt a káptalan méltóságviselőinek (dignitarius), vagy oszlopos (columnaris) tagjainak szokták nevezni.¹²

A méltóságviselőket a püspökvárban székelő Keresztelő Szent János társaskáptalan prépostja követte, akit a középkor vége felé már általánosan kisprépostnak neveznek, megkülönböztetve ezzel a székeskáptalan élén helyet fogláló nagypréposttól.¹³ A kisprépost után rangban a főesperesek (archidiaconusok) következnek, akik az egyházmegye területén álló az úgynevezett esperesi kerületek élén álltak. Ők felügyeltek a vidék lelkipásztorkodó papságára és a hívek vallási életére. Feladataik ellátásához alapvető egyházi jogi ismeretekre is szükségük volt, így nemegyszer külföldi egyetemen találjuk őket. A pécsi székeskáptalanban hét főesperesi szék (stallum) volt: a székesegyházi, a baranyai, a tolnai, a regölyi, a maróti, az aszuági és a valkói. Az esperesi kerületen belül voltak kisebb egységek, amelyek felügyeletét az esperes (vicearchidiaconus) látta el, azonban ő nem volt a káptalan tagja. Ő a lelkipásztorkodó vidéki papság sorából került ki és mivel a kerületben élt, alkalmas volt a főesperes távollétében az ügyek vitelére.¹⁴

A káptalan igen nagy birtokháálózattal rendelkezett a középkor folyamán, melynek irányítására minden évben egy kanonokot választottak, ő volt a dékán (decanus). A birtokok igazgatása mellett ő szedte be a káptalan jövedelmeit, ítélezett a káptalan jobbágysági felett, valamint a „patvarkodó” kanonokokat próbálta kibékíteni.¹⁵

⁹ Timár ... i.m. 1981. 35.p.

¹⁰ Timár ... i.m. 1981. 36.p.

¹¹ Timár ... i.m. 1981. 37.p.

¹² Zsoldos Attila: 'kanonok'. KMTL 323-324.p.

¹³ Timár... i.m. 1981. 38.p. Esztergomban szintén a társaskáptalanok prépostjai következtek a sorban. In: Kollányi Ferenc: Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis anno 1397. Budapest, 1901. 25.p.

¹⁴ Előszőr 1428-ban említene az oklevelek esperest Bertalan aszuági vicearchidiaconus személyében. Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. (DL) 12001.

¹⁵ Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. Budapest, 1994. 17.p.

Az egyszerű javadalmas kanonokok (mesterkanonokok) száma Pécsen 28 lehetett, mivel a 40 fős testületből a két prépost a három további méltóságviselő, valamint a hét főperes összesen 12 javadalmat foglaltak el. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy minden esetben valamennyi kanonoki javadalom be volt töltve, és persze azt sem, hogy az összes mesterkanonok egyidejűleg a káptalan székhelyén tartózkodott volna.

A 13. század folyamán a kanonokok vagyoni helyzete lehetővé tette, hogy feladataik ellátására helyettest állítsanak. Fizetésükről az illető, helyettesítendő kanonok gondoskodott úgy, hogy átengedte javadalma (praebenda) egy részét. Ezeket a káptalan nevezte ki és a succentor volt a vezetőjük. Elsősorban a székesegyházban kellett kóruszolgálatot ellátniuk, de a 13-14. század fordulójától egyre gyakrabban vettek részt a hiteleshelyi tevékenységben is. Az ő javadalmuk a kanonoki javadalom töredékét tette csak ki. A prebendárius elnevezés azonban csak a tekintélyesebbeket illette meg, a többieket karbeli papoknak (sacerdotes de choro) hívták.¹⁶

A székeskáptalant a prépost irányította, így egyszersmind közvetett felügyelője volt a hiteleshelyi tevékenységnek. A konkrét napi teendők ellátásában és ellenőrzésében azonban természetesen nem vett részt. Az 1353-ig kiadott privilégiumok kezdő formulájában (intitulatio) szerepelt a prépost neve, ezzel is jelezve vezető szerepét és a kiváltságlevelek kiemelkedő jogi értékét.¹⁷ A vizsgált időszak hét privilegiális alakban kiállított oklevele közül egyik sem tünteti fel a káptalant irányító személy nevét. Mindegyik kiadvány a „capitulum ecclesiae Quinqueecclesiensis” formulát alkalmazza, amely vélhetőleg a préposti szék üresedésére, esetleg, bár ennek véleményem szerint igen minimális a valószínűsége, a méltóságviselő hosszabb külföldi tartózkodására utal.¹⁸

A hiteleshelyi munka tényleges irányítása az olvasókanonok (lector) feladata volt, amelyet jelez a kiváltságlevelekben szereplő „datum per manus” formula. Ezzel az az oklevélkiadásért felelős személy lett megnevezve, aki a közhitelű tevékenységért viselt felelősséget. A prépost után a legtekintélyesebb méltóságviselő (dignitarius) volt a káptalanban, így a préposti javadalom üresedése, vagy a prépost távolléte esetén ő irányította a testületet, amit minden bizonnyal a hiteleshely vezetésében vállalt központi szerepével magyarázhatunk. Mindezek mellett a káptalani iskolát is ő felügyelte, így joggal következtethetünk széleskörű műveltségére.¹⁹

A vizsgált időszakban **Valkói Pál fia: János** töltötte be az olvasókanonoki tisztséget. 1346 és 1364 között, közel két évtizedig állt a hiteleshely élén, és ez a hosszú időszak mindenképpen elegendő kellett, hogy legyen a közhitelű oklevéladás alapos megismerésére, esetleges újítások bevezetésére, az ügymenet kor-

¹⁶ Koszta László: 'praebendarius', KMTL 556.p.; Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. 158-167.p.

¹⁷ Koszta... i.m. 1998. 97.p.; Timár... i.m. 1981. 33.p.

¹⁸ Fedeles Tamás: A Pécsi székeskáptalan közhitelű oklevéladása (1354-63). Pécs, 1999. [kézirat] 49.p.

¹⁹ Eckhart, Franz: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. IX. Ergänzungband 2. Heft MIÖG. Innsbruck, 1914. 71.p.; Miklósy Zoltán: Hiteleshely és iskola a középkorban. In: Levéltári Közlemények 18-19. sz. 1940-1941. 170-78.p.

szerűsítésére.²⁰ 1342-ben Avignonban találjuk, János portói bíboros káplánjaként Giléfi Miklós nádor László fiával együtt, akinek jogban jártas kísérfője és tanítója volt.²¹ Így vélhetőleg valamely külhoni egyetemen is folytatott tanulmányokat, ha egyetemi fokozatot nem is szerzett. Avignoni útja és az a tény, hogy a nádor fiának tanítója is volt, kétségkívül magas műveltségét igazolja.

A lector megsokszorozódott feladatai nyomán merült fel az igény, hogy helyetteseket vegyen maga mellé, akik munkájukért tőle fizetséget kapnak, és természetesen neki tartoznak felelősséggel. Így a 14. század elejére kialakult az olvasókanonok helyettesének (sublector) tisztsége, és ettől kezdve a tisztség viselője irányította a káptalani iskolában folyó munkát.²²

A hiteleshelyi kancellárián természetesen további „alkalmazottakra” volt szükség, hiszen az írásbeliség iránti igény növekedésével párhuzamosan rohamosan nőtt a hiteleshely forgalma, ezért jegyzőket (notariusok) foglalkoztattak, akik megfogalmazták és lejegyezték az okleveleket.²³ Korszakunkból sajnos egyetlen jegyző nevét sem ismerjük, ez azonban nem jelenti azt, hogy jegyzők nem működtek volna a hiteleshelyi irodán.

Korszakunkban egy **György** nevű személy töltötte be az örkanonoki méltóságot.²⁴ A custosnak igen központi szerepe volt a hiteleshelyi feladatok ellátásában, ugyanis ő volt a levéltár felügyelője és a káptalan autentikus pecsétjét is ő tartotta magánál.²⁵ A káptalan levéltára alkalmasint a székesegyház sekrestyéjében volt.²⁶

A hiteleshely egész éven keresztül és a hét minden napján az ügyfelek rendelkezésére állt a vizsgált évtizedben csak úgy, mint ezt megelőzően. A vizsgált korszakban általánosan alkalmazták a napi dátum megjelölését. A diplomákban szereplő dátumok, akár a bevállás (fassio) felvételét, akár az oklevél megírásának napját, akár a megpecsételés idejét jelölik, azt mindenképpen tudomásunkra hozzák, hogy a megadott napon bizonyosan dolgoztak rajta a kancellárián.²⁷

Az 1354 és 1363 között Pécsen kiadott oklevelek közül 59 vizsgálható a kiadás napját illetően.²⁸ A leggyakrabban hétfőn bocsátottak ki oklevelet, szám szerint tizenötöt. Ezt követte a pénteki nap tizenkét, majd a szombat tíz, a szerda kilenc, a vasárnap hét, végül a kedd és a csütörtök három-három diplomával. Megokolni nem tudjuk, hogy miért részesítették a hétfőt előnyben és azt sem, hogy a kedden és csütörtökön kiadott oklevelek száma miért tér el jelentősen a hét többi napján kiadottakétól. Pécsen szerdán és vasárnap tartották a hetivásárt, így ezeken a napokon érhetőleg felkeresték a környékbeli a várost és ekkor alkalmuk nyílt hivatalos

²⁰ Timár... i.m. 1981. 35.p.

²¹ Koszta László: A pozsegi társaskáptalan tagjai a XIV. század közepéig. 50. In: Aetas 1991/3-4. 40-58.p.

²² Timár... i.m. 1981. 35.p.

²³ Koszta... i.m. 1998. 100.

²⁴ DL 50, DL 1875, DL 4879, DL 37563, DL 86504, B. III/918., DL 87396.

²⁵ Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon. Budapest, 1890. II/2. 49., Timár ... i.m. 1981. 37.p.

²⁶ Fedeles... i.m. 71-72.p.

²⁷ Koszta... i.m. 1998.103.p.

²⁸ A DL 87396, DL 13680, DL 79025, DL 81687, DL 91 (két oklevél) szám alatt található hat oklevél vagy átiratban, vagy tartalmi átiratban maradt fenn és a pontos napi dátumot nem tartalmazzák

ügyeik intézésére is. A vasárnapi ünnepi szentmisén való részvétel lehetősége is bizonyosan motiválhatta az ekkor a hiteleshelyet felkereső személyeket. A hiteleshely 1355 adventjének negyedik vasárnapján három oklevelet is kibocsátott a Siklósiak és a Dersfiek közt létrejött egyezségről.²⁹ A káptalan külső megbízatást is teljesített vasárnap, hisz egy 1358. március 5-én kelt jelentésben (relatio) arról értesítették a királyt, hogy az előző vasárnapon **Kelemen** prebendárius és oltármester **Dadai Miklós** királyi emberrel vizsgálatot tartott a Margit-szigeti apácák Kzsok nevű birtokán.³⁰

A hiteleshelyi munka elengedhetetlen részét képezte a káptalanon kívül végzett határjárások, iktatások, vizsgálatok végrehajtása. Ezen külső feladatok elvégzéséhez szükség volt alapvető jogi, elsősorban a nemesi birtokjogi ismeretekre, bizonyos gyakorlati mértani ismeretekre és természetesen mindenekelőtt biztos írástudásra. Az oklevelek mindig a felek szóbeli bevallására utalnak, azonban valószínűleg ez csak arra vonatkozott, hogy miután a „kiszálláson” a káptalan hiteles küldöttje (testimoniuma) pontos jegyzeteket készített azt a diploma kiadásának napján felolvasták, majd a felek jelezték egyetértésüket.³¹ Ez azért is valószínűsíthető, mivel igen elképzelhetetlennek látszik az az eshetőség, hogy a napokkal korábbi határok leírását pontosan vissza tudták volna idézni az oklevél kiállításának idején. Azért került be az oklevelekbe az érdekeltek szóbeli megnyilatkozása, mivel jogi szempontból e ténynek volt elengedhetetlen jelentősége, nem pedig a hosszú sorokra rügő, aprólékos határleírásoknak.³²

A káptalan méltóságviselői közül a custos és a dékán egyaránt 1-1 alkalommal teljesített külső megbízást, azonban a többi méltóságviselő egyszer sem.

A méltóságviselők helyettesei közül a cantor helyettese (succentor), 1363-ban egy esetben teljesített külső megbízatást. Ebben a tíz esztendőben nincs tudomásunk arról, hogy a társaskáptalan prépostja részt vett volna ilyen jellegű munkán. Ugyanez mondható el a főesperesek (archidiaconusok) esetében is. A székeskáptalan mesterkanonokjai igen szívesen vettek részt külső feladatok ellátásán, hisz 1354 és 1363 között ők végezték az összes kiküldetés közel 40%-át, szám szerint tíz alkalommal találunk egyszerű kanonokot terepen végzendő munkán.

Az alsópapság képviselői közül egyetlen esetben vállalt megbízást külső munka teljesítésére a társaskáptalan kanonokja. A vizsgált évek során egyszerű prebendárius egyetlen alkalommal sem teljesített külső feladatot, azonban oltárjavadalommal rendelkező javadalmasokat már hat esetben találunk terepen végzendő munkán. Az egyházi társadalom alsó rétegének ez a csoportja teljesítette az összes megbízás 22%-át, így a terepen végzendő feladatok tekintetében az egyszerű kanonokok után a legjelentősebb szerepet töltötték be.

²⁹ Nagy Iván – Tasnádi Gyula (szerk.): Anjou-kori okmánytár. I-VII. Budapest, 1878-1920. VI/413-415. és VI/415-416. valamint DL 69974

³⁰ Anjou-kori Okmánytár. VII. 64-65.p.

³¹ 1354-63 között csak egy oklevélben említik a helyszínen történt jegyzetek készítését. Fejér, Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticis ac Civilis. I-X. Buda, 1829-1844. IX/3. 545-47.p.

³² Koszta... i.m. 1998. 103.p.

A HITELESHELYI KIKÜLDETÉSEKET TELJESÍTŐ SZEMÉLYEK 1354-1363

Tisztség	Kiküldetés ideje	Összesen
Prépost	–	–
Lector	–	–
Cantor	–	–
Custos	1360	1
Dékán	1356	1
Sublector	–	–
Succentor	1363	1
Subcustos	–	–
Kisprépost	–	–
Főesperes	–	–
Székeskáptalani kanonok	1355, 1355, 1356, 1356, 1358, 1359, 1359, 1359, 1363, 1363	10
Társaskáptalani kanonok	1358	1
Prebendárius	–	–
Oltáros prebendárius	1354, 1355, 1357, 1357, 1358, 1363	6
Karpap	–	–
Oltáros karpap	1357, 1358, 1359, 1360	4
Összesen		27

Egyszerű kóruspapok nem, ellenben oltárjavadalommal rendelkező karpapok négyszer vállaltak kiküldetést. Szintén az egyházi társadalom alsó rétegéhez tartoztak azok a vidéki plébánosok, akik természetesen nem voltak a káptalan tagjai, összesen három alkalommal működtek közre testimoniumként. Először **Mihály** lothárdi pap szerepel, amikor 1361. május elsejére megidézte a lothárdiakat **Kont Miklós** nádor parancsára.³³ Megbízása vélhetőleg azért történt, mivel ő is lothárdi lévén, nem kellett utaznia. 1363-ban **Demeter** vörösmarti papot két ízben találjuk terepen végzendő munka teljesítésén. Első alkalommal Gyula és Monostor helységeken végzett külső megbízatást, majd másodjára Dályokban. Az ő kiküldetéseit is valószínűleg a helységek közelsége indokolta.³⁴

Megállapíthatjuk, hogy ebben az évtizedben kiegyenlítődött az alsópapság és az egyházi középréteg szerepvállalása a káptalanon kívül végzendő munkákban. Ez pedig azt mutatja, hogy az egyházi középréteghez tartozó kanonokok továbbra is számítottak a terepen végzett munkákért járó többletbevételekre, amely feltehetőleg hozzájárult a már megszokott életszínvonaluk fenntartásához.³⁵

³³A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb. ágának okmánytára. I-IX. Pest- Budapest, 1871-1931. III/193-194.p.

³⁴DL 5202 és DL 5218

³⁵Az 1351-ben kelt törvény értelmében a mandatum végrehajtására a káptalan által kiküldött testimoniumnak, ha saját lován ment akkor 2 garas, ha az érdekelt fél gondoskodott utazásáról úgy 1 garas volt a napi díja. In: Dóry Ferenc–Bónis György–Bácskai Vera (szerk.) Decreta Regni Hungariae 1301-1457. Budapest, 1976. I. 137.p.

Igen figyelemre méltó ez a tény különösen akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a pécsi egyházmegye a leggazdagabbak közé tartozott a középkorban. Természetesen a javadalom-halmozó kanonokok óriási jövedelmei is motiválhatták a kiszállásokat vállaló, helyben lakó, egyszerű kanonokokat, akik esetleg megpróbálták ezekhez, mind műveltségben, mind anyagi tekintetben felzárkózni.

Feltűnő különbség mutatkozik az előző időszakhoz képest az egyszerű karpapok és az egyszerű javadalmások külső munkavállalása tekintetében.³⁶ Az eltérés igen szembeötlő, ha figyelembe vesszük az előző időszak százalékos arányait, ugyanis akkor az egyszerű javadalmások az összes kiszállás 20%-át, míg a javadalom nélküli karpapok pedig 10%-át teljesítették. Ezzel ellentétben a vizsgált évtizedben egyetlen alkalommal sem teljesítettek külső megbízást ezen két csoport tagjai. Így elmondható, hogy ebben az évtizedben kezdett érvényre jutni az 1351-es törvény azon cikkelye, amely a javadalommal nem rendelkező, így könnyebben megvesztegethető személyek hiteles tanúként történő kiküldését tiltotta.

Most megpróbáljuk azon eshetőségeket felvázolni, amelyek a külső megbízásokat vállaló személyeket ösztönözhatték. A kanonokok, mint láthattuk, tíz alkalommal végeztek kiszállást. Egyetlen alkalommal sem fordult elő, hogy az oklevélben szereplő felek konkrétan kanonok kiküldését kérték volna a káptalantól. A vizsgált oklevelek közül egyik sem tartalmaz végrendeletet, amelyeknél vélhetőleg bevett gyakorlat volt két székeskáptalani kanonok tanúként való kiküldése.³⁷ A kiszállások tekintetében három kanonok 2-2 esetben vállalt feladatot. **Veszprémi Demeter** mester 1355-ben két alkalommal végzett munkát a káptalanon kívüli³⁸ és ha ehhez hozzávesszük, hogy az előző korszakban is vállalt ilyen jellegű feladatokat, akkor ezt a fajta tevékenységét rendszeresnek tekinthetjük.³⁹ **László** mester 1356-ban és 1359-ben, míg **Briccius** kanonok szintén 1356-ban és 1359-ben vett részt terepmunkán. Az egyházi középréteg ezek alapján tehát nem vonakodott a káptalanon kívüli feladatok teljesítésétől. Az ezekért járó jövedelmeket, amint már az előzőekben kitértem rá, egzisztenciájuk színvonalának fenntartására, esetleg növelésére fordíthatták, azonban azt sem zárhatjuk ki, hogy műveltségük fokozódó igényeit próbálták kielégíteni. Esetleg későbbi külföldi tanulmányuk finanszírozására „gyűjtöttek”, de az is elképzelhető, hogy könyveket vásároltak az így szerzett összegből.

Az alsópapság esetében érthető és elegendő indokot találunk, ha szemügyre vesszük anyagi helyzetüket. A pápai tizedjegyzékek tanúsága alapján az ő jövedelmük esetenként a kanonoki jövedelem harmadát, sőt tizedét sem érte el.⁴⁰ Ezen réteg képviselői közül **Balázs** karpap és oltármester mutatkozott a legaktívabbnak, mivel három alkalommal is külső munkavégzésen találjuk: 1358-ban, 1359-ben és 1360-ban. **János** prebendárius és oltármester, az 1353-ig terjedő időszakhoz híven, 1355-ben és 1357-ben vállalt külső feladatokat. A vidéki papság tagjai közül

³⁶ 1214-1353 között

³⁷ Koszta... i.m. 1998. 107.p.

³⁸ DL 87301 és DL 87302

³⁹ 1352-ben. Koszta... i.m. 1998. 249.p.

⁴⁰ Timár... im. 1981. 48.p.

ketten teljesítettek kiküldetést összesen három alkalommal. Ebből kétszer **Deme-ter** vörösmarti pap végzett kiszállást, míg **Mihály** lothárdi pap egy alkalommal.

A következőkben a hiteleshelyi eljárások gyorsaságát mutatjuk be, azonban előtte néhány mondatban ki kell térni a középkori utazási sebességekre, hiszen csak ennek segítségével lehet érzékelní a káptalani emberek által megtett távolság-idő arányát. A kiküldöttek elsősorban lovon utaztak. Lóháton, kísérettel és csomagokkal megközelítőleg 30-45 km utat lehetett megtenni naponta.⁴¹ Amennyiben vágtaözva haladt az illető, akár 50- 60 km távolságot, ha pedig váltott lovakkal haladt közel 80 km-t is megtehetett huszonnégy óra leforgása alatt.⁴² A kocsin és szekéren történő utazás nyilvánvalóan lassúbb volt. A korabeli viszonyoknak megfelelően körülbelül 36-40 km távolságot tudtak teljesíteni ilyen eszközökkel egyetlen nap alatt. Sajnos csak 21 kiküldetést tudunk vizsgálni, mivel több oklevél csak átiratban maradt fent és nem tartalmaz pontos dátumot.⁴³ A hiteleshelyi eljárási gyorsaságát szintén nem tudjuk teljes folyamatában vizsgálni, mivel a káptalanhoz intézett parancsokat (mandátumok) korszakunkban is az érdekelt felek kézbesítették. A káptalani emberek kiküldési idejét egyetlen esetben sem ismerjük, ezért be kell érnünk a birtokra érkezés időpontjától a jelenítés kiállításáig eltelt időszak és a megtett távolság elemzésével.

A külső munka helyének Pécsről mért légvonalbeli távolságát összeadva 1003 km-t jártak be a hiteleshelyi kiküldöttjei 183 nap leforgása alatt. Így e tíz év során 5 km-es átlagteljesítményt produkáltak, ami kevesebb, mint a megelőző időszak 6,1 km-es értéke.⁴⁴ Természetesen a légvonalbeli távolság jelentősen eltérhetett a ténylegesen megtett útszakaszétól, de ezt sajnos nem áll módunkban vizsgálni.

Néhány esetben igen gyorsan bonyolították le a külső munkát a kiküldöttek. 1358. március 4-én a Tolna megyei Kazsokon tartott vizsgálatot Dadai Lőrinc fia: Miklós királyi ember (homo regius) és **Kelemen** prebendárius a Margit-szigeti apácák kérésére, majd másnap erről jelentést küldtek a királynak.⁴⁵ Így a Kazsok – Pécs közötti 50 km-es távolságot egyetlen nap alatt teljesítették. A hiteleshelyi kiküldöttje 1359. november 15-én a zágrábi székeskáptalan Varasd megyében fekvő Toplice birtokán végzett határjárást, majd hat nap elteltével erről már oklevelet állítottak ki Pécsről.⁴⁶ A Toplice és Pécs között megtett 156 km-es távolságot mindössze hat nap alatt teljesítették, amely naponta 26 km megtételét feltételezi.⁴⁷ Ismét igen gyors "teljesítményről"

⁴¹ Az átlagos utazási sebesség 25-60 km közt mozgott naponta és ez gyakorlatilag a 18. Század végéig nem változott. In: Borst, Arno: *Lebensformen im Mittelalter*. Berlin, 1999. (2. Aufl.) 161.p.

⁴² Koszta... i.m. 1998. 112.p.

⁴³ DL 13680, DL 5195, DL 91 stb.

⁴⁴ A települések azonosítását és földrajzi elhelyezkedését a következő munkák segítségével végeztük: Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. II-III. Budapest, 1890-1913.; Csánki Dezső (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Somogy vármegye. Budapest, é.n.; Gönczy Pál: *Baranya Vármegye törvényhatósági közútainak térképe*. Budapest, é.n.; Gönczy Pál (terv) – Kogutovitz Manó (rajz): *Magyarország megyéinek kézi atlasza*. Budapest, 1890; Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I-III. Budapest, 1963-1987; Hátsék István: *A magyar Szent Korona országainak megyei térképei*. Budapest, 1880.; Horváth J. Gyula – Timár György: *XVI. Századi dikális konkripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564)*. In: *Baranyai Helytörténetírás 1972*. 7-146.p.

⁴⁵ Anjou-kori Okmánytár. VII. 64-65.p.

⁴⁶ Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény. (DF) 256677

⁴⁷ Toplice volt a legtávolabbi pontja a hiteleshelyi külső munkavégzésének a vizsgált tíz esztendőben.

szerzünk tudomást 1363-ból. Ezen év szeptemberében ugyanis Márk János fia: Péter királyi ember és **György** kanonok a Duna-szigeti Szent Kereszt Pálus Kolostor Hattyas nevű halastavát "járták körül" és erről három nap elteltével jelentést küldtek a királynak.⁴⁸ A megtett 60 km napi 20 km-es átlagteljesítményt jelent ez esetben. 1357. május 9-én Szőlős birtok határjárása után abba beiktatták a néhai Herceg Péter fiát, majd négy nap elteltével az erről szóló oklevelet is kiállították a hiteleshely kancelláriáján, így 14 km-es napi átlagot tudhattak magukénak.

Egy esetben történt meg hogy két vizsgálatot összekapcsoltak.⁴⁹ 1355. január 15-én **Veszprémi Demeter** kanonok és Borlyádi Gergely királyi ember a Baranya megyében fekvő Fülöp, Bezedek, Lak és Gétmonostor helységeiben végeztek vizsgálatot, majd másnap már Siklóson találjuk őket.⁵⁰ Pécs és Gétmonostor között 45 km-es a légvonalbeli távolság, míg az említett helység és Siklós közt csak 22 km, tehát igen logikus volt a két vizsgálat összekapcsolása, mert így fáradságot és nem utolsó sorban időt takarítottak meg.

A végrehajtás gyorsaságát eljárásjogi szabályok is korlátozták, hisz a 14. század folyamán a birtokba iktatások után a kiküldötteknek négy napig kellett várakozniuk az adott birtokon, az esetleges tiltakozások végett.⁵¹ Ezt az előírt várakozási időt az esetek többségében természetesen betartották a káptalani kiküldöttek, de egy-két alkalommal hamarabb visszatértek. A külső feladatokat ellátó egyháziak nyilvánvalóan érintkezésbe kerültek a laikus társadalom tagjaival is. Ezek a kapcsolatok bizonyosan befolyással voltak mindkét rétegre, így formálódott mentalitásuk a két réteg egymásról alkotott képe. Ezáltal nyitottabbá vált az egyházi társadalom is a laikus környezetre, megakadályozva ezzel a káptalan tagjainak bezárkózását.

Itt tartjuk szükségesnek, hogy röviden érintsük a pécsi hiteleshely területi hatáskörének alakulását e tíz évben. A vizsgált oklevelek közül 45 tartalmaz földrajzi neveket, amelyek alapján információkat kapunk a testület tevékenységének földrajzi hatósugaráról. A diplomákban előforduló 69 földrajzi név hat megyében volt megtalálható. A legtöbb, szám szerint 44 természetesen Baranya vármegyében volt, majd Somogy következett 14, Tolna 6, Bodrog és Körös 2-2, végül Varasd 1 helységgel. Ezen számokból nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy a vizsgált korszakban elsősorban Baranya területéről, vagy az ott fekvő birtokok kapcsán keresték fel a káptalant, de még törzsterületéhez tartozott Somogy és Tolna megye is. A hiteleshely tevékenysége nem csak a pécsi egyházmegye területére korlátozódott tehát, hanem a Bács-Kalocsai érsekség, a Veszprémi és a Zágrábi püspökség területére is kiterjedt.

⁴⁸ DL 5238

⁴⁹ Anjou-kori Okmánytár. VI. 587-591.p.

⁵⁰ DL 87301 és DL 87302

⁵¹ Koszta... i.m. 1998. 114.p.

A PÉCSI EGYHÁZMEGYE PÜSPÖKEI

Az egyházmegye történetének első két évszázadában a püspökök kormányzásának időpontja több esetben bizonytalan, ezért az ilyen évszámokat zárójelben közöljük. A névsorba Brodarics István és Dolny István nevét is bevettük, akik mint sok török-alatti püspökünk, Rómától megerősítést ugyan nem kaptak, de a királyi kinevezés alapján éltek püspöki jogaikkal, levelekben, okmányokban pécsi püspökként szerepelnek. A Szentszék a 17. században az egész hódoltsági területet a belgrádi püspök adminisztrálására bízta. Ennek ellenére a magyar püspökök joghatóságukat gyakorolták legalábbis annyiban, hogy néhány papot küldtek ide, és vikáriust bíztak meg a kormányzással. Birtokaikat is számon tartották, és mint a többi magyar földesúr, némi jövedelmet is húztak innen.¹

1. Bonipertus	1009-1036
2. Szent Mór	1036- (1070)
3. I. István	(1070-1100)
4. Szicíliai Simon	1109- (1134)
5. Zeri Bana, vagy Nána	1135
6. I Makár	1138
7. I. János	1142-1146
8. Anthimius	1148- (1160)
9. II. Makár	1163-1172
10. I. Jób	1172-1175
11. III. Makár	(1186)
12. Kalán	1188-1218
13. Burgundi Bertalan	1219-1252
14. Achilles	1252-1253
15. Záh II. Jób	1254-1279
16. Balogh nembeli Széchy I. Pál	1287-1305
17. I. Péter	1305-1311
18. Kórogyi László	1312-1345
19. Poroszlói, vagy Neszmélyi I. Miklós	1356-1360
20. Koppenbachi Vilmos	1360-1374
21. Alsáni Bálint bíboros	1374-1408
22. Albeni és Medvei II. János	1410-1420
23. Czirkel Henrik János	1421-1445
24. Kálnói I. András	1445-1455
25. Barni II. Miklós	1456-1459
26. Kesenczei III. János (Janus Pannonius)	1459-1472
27. Hampo I. Zsigmond	1473-1505
28. Szatmári I. György	1505-1521
29. Csulai Móre Fülöp	1524-1526
30. Sulyok II. György	1526-1532
31. [Brodarics II. István]	1532-1537
32. Eszéki IV. János	1539-1541

¹ Megjelent a Pécsi Egyházmegye név és címtára, 1999. Pécs, 1999. című kiadványban

33.	Várallyi Szaniszló	1541-1548
34.	Gregoriáncz II. Pál	1548-1550
35.	Tompa III. György	1550-1552
36.	Verancsics Antal	1554-1557
37.	id. Draskovich IV. György	1557-1563
38.	Dudith II. András	1563-1567
39.	Monoszló V. János	1568-1578
40.	Telegdy III. Miklós	1579-1586
41.	Kuthassy VI. János	1589-1592
42.	Cserődy VII. János	1593-1596
43.	Zelniczey IV. Miklós	1596-1598
44.	Mikáczy V. Miklós	1598
45.	Zalatnaky V. György	1598-1605
46.	Ergelics I. Ferenc	1608
47.	Erdődy VIII. János	1608
48.	Domitrovich II. Péter	1610-1611
49.	Pyber IX. János	1611-1619
50.	Dallos VI. Miklós	1619-1621
51.	Balásfy Tamás	1622-1625
52.	Felsőtáli Dávid III. Pál	1625-1628
53.	ifj. Draskovich VI. György	1628-1630
54.	Vinkovits Benedek	1630-1637
55.	Cseh X. János	1637-1639
56.	Bosnyák III. István	1639-1642
57.	Cziglédy Albert	1642-1643
58.	Szelepcsényi VII. György	1643-1644
59.	Széchényi VIII. György	1644-1648
60.	Hoffmann IV. Pál	1648-1658
61.	Salix XI. János (ciszterci)	1658-1668
62.	Gubasóczy XII. János	1668-1675
63.	Széchényi V. Pál (pálos)	1676-1687
64.	Radanay Mátyás Ignác	1687-1703
65.	[Dolny IV. István]	1696-1699
66.	Nesselrode II. Ferenc	1703-1732
67.	Thurn Antal Kázmér	1732-1734
68.	Cienfuegos Alvarez bíboros (jezsuita)	1735-1739
69.	Berényi II. Zsigmond	1740-1748
70.	Klimo IX. György	1751-1777
71.	Eszterházy Pál László (pálos)	1781-1799
72.	Görgey Márton	1807
73.	Király I. József	1808-1825
74.	Szepesy Ignác	1828-1838
75.	Scitovszky XIII. János	1839-1849
76.	Girk X. György	1853-1868
77.	Kovács III. Zsigmond	1869-1877
78.	Dulánszky Nándor	1877-1896
79.	Hetyey Sámuel	1897-1903
80.	Zichy Gyula	1905-1926
81.	Virág III. Ferenc	1926-1958
82.	Rogács IV. Ferenc	1958-1961
83.	Cserhádi II. József	1961-1989
84.	Mayer Mihály	1989-

BORSY KÁROLY

PÉCS PÜSPÖKEI A TÖRÖK IDŐK UTÁN

Pécs városa 1686-ban szabadult fel a közel másfél évszázadig tartó török uralom alól. Már sokan és sokféleképpen megírták, milyen volt az élet Pécsen a török uralmat felszámoló harcok elcsitultával. Romos házak, néptelen utcák, egyes adatok szerint alig háromszáz lélek maradt a város falai között. A helyzet azonban szinte óráról órára változott. Csatások vonultak át a városon, lassan beszivárogtak a hazatérők és az újonnan letelepülők. A kezdeti katonai kormányzást rövid idő múlva a budai kamara igazgatása váltotta fel, majd elkövetkezett a városi közigazgatás ideje is. Radanay Mátyás személyében időközben püspöke is lett a pécsi egyházmegyének.

Az a tény, hogy a város évszázadok hosszú során egyúttal püspöki székhely is volt, sok tekintetben meghatározó jelleggel bírt. A város és a püspök kapcsolata ugyanis nem mindig volt zavartalan. Voltak nyugalmas, gyümölcsöző évtizedek, de volt, amikor érdekellentétek folytán átmenetileg mindkét oldalról felzött a hangulat.

Mégis, ha visszatekintünk az elmúlt 300 esztendő történetén, megállapíthatjuk, hogy a város talpra állásában és fejlődésében a püspöki jelleg pozitív volt, és olyan előnyt jelentett, ami nélkül aligha lett volna a Dél-Dunántúl legjelentősebb városa.

RADANAY MÁTYÁS (1687 – 1703) [közben DOLNY ISTVÁN (1696 – 1699)]

Radanay Mátyás, Pécs 64. püspöke Varasd vármegyében, Dubrovicán született. Előbb katonáskodott, később a papi pálya felé fordult. A salzburgi érsek szentelte fel, majd hazánkba jött és érseki titkár, Egervár plébánosa, zalavári apát és főkapitány, 1687. augusztus 8-tól pécsi püspök. Uralkodói kinevezése után iratait Rómába küldte, ahol elfogadták, de a bullát nem adták ki, mert az ezért járó taksát nem tudta kifizetni. Pécsen a püspöki lakot a kamarai tisztviselők birtokolták, így csak egy kis házat kapott s ott kezdte meg működését.

A török idők alatt vidéken is, Pécsen is különféle szekták terjedtek el. Radanay elsősorban ezekkel

szemben vette fel a küzdelmet. E tevékenységében bizony meglehetősen radikális volt, ez azonban a kor szellemével, a zilált és bizonytalan állapotokkal magyarázható. Nagyon nyomorúságosan élt, mert a császári adminisztrátorok minden járandóságát lefoglalták. Ez érthetően ismételt heves kifakadásokat váltott ki belőle, mire „felségsértés” címen lefoglalták és Szigetvárra vitték. Nagy nehezen szabadult, de hamarosan újabb vádat emeltek ellene, megvádolták hazaárulással. Újból lefoglalták és most már katonai kísérettel Bécsbe vitték. Itt pere vizsgálata közben jöttek rá, hogy Róma részéről még nincs akceptálva, ezért ellenfelei javaslatára **Dolny Istvánt** nevezették ki a helyére, aki azonban soha nem jött el Pécsre.

Végre 1699-ben Róma is elismerte kinevezését, confirmálta az ekkor már 70 éves Radanayt és 1700. augusztus 3-án püspökké szentelték.

Radanay kormányzása alatt jött létre 1692-ben a rosszhírű Votum (eskü), amely évtizedekre sötét árnyékot vetett a város életére, ugyanis ennek előírásai szerint katolikusokon kívül más vallású nem lakhatott a városban.

Radanay küzdelmes élete 1703. április 3-án ért véget és így nem érte meg a „nova donatiót”. 1703. április 19-én ugyanis I. Lipót rendezte a város eddig bizonytalan státusát és a püspök lett a város földesura. A város hiába bizonygatta a maga igazát, hogy mindig szabadalmas város, civitas és nem oppidum volt, a püspök lett a város első számú embere. Ezzel egy közel nyolcvan esztendős áldatlan küzdelem vette a kezdetét.

NESSELRODE FERENC gróf (1703 – 1732)

Nesselrode Ferenc talán a leg-problematikusabb személyiség a pécsi püspökök hosszú sorában. Westfáliában született 1652-ben. Előbb katonai pályán működött, később választotta csak a papi hivatást. Hamarosan kölni kanonok, majd székesfehérvári prépost lett. 1703. április 19-én az uralkodó pécsi püspökké nevezte ki. Ez időben szenvedett a város a rácok betörésétől, majd a kurucok csatározásaitól. Nesselrode csak e veszélyek elmúltával jött szék-városába. Tulajdonképp korábban csupán az alszerpapi rendet vette fel és csak püspöki kinevezésének római megerősítése után lett misézőpap, majd, 1711. szeptember 24-én szentelte fel püspököknek Csáky Imre kalocsai érsek.

Kétségtelen, hogy igen súlyos körülmények között került Pécsre. A „nova donatio” nyomán a városnak a püspök joghatósága alá rendelése, ezen belül a püspök és a káptalan részesedési arányából adódó számtalan vitára okot adó momentum szinte állandó konfrontációt eredményezett a felek között. A város berzenkedett a püspök hatalmaskodása ellen, de a káptalan is állandó ellentétben volt vele és egyre-másra küldte feljelentéseit az udvarhoz. Ez a helyzet odáig fajult, hogy a püspök és a város hajdúi ismételten összeverekedtek, de az is megtörtént, hogy a káptalani ellenállás vezetőjét, Kazó István nagyprépostot a püspök elfogatta, és betegen börtönbe záratta.

Mindezen visszásság mellett azonban Nesselrode nagy gondot fordított az egyházmegyére, zsinatot is tartott, mely javarészt a plébániák és plébánosok anyagi helyzetének javítását célozta. 1714-ben megalapította a városi kórházat elaggott öregek és betegek számára. A kórház melletti mecsetet a minaret meghagyásával katolikus kápolnává alakította át. Sajnos mindezen cselekedet kevés volt ahhoz, hogy hatalmaskodását, pörösködéseinek sorozatát, nemritkán durva erőszakosságát feledtesse. Nyolcvanéves korában 1732. szeptember 29-én halt meg, és aligha volt, aki megkönnyezte volna.

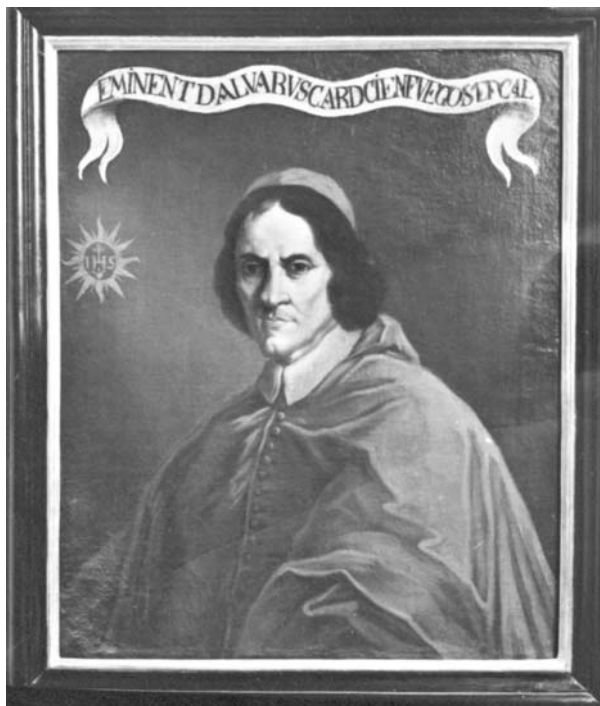
THURN ANTAL CASIMIR gróf (1732 – 1734)

Thurn Antal Kázmér, akinek születési helye és éve ismeretlen, Nesselrode püspök koadjutora (segédpüspök utódlási joggal) volt, és így halála után annak örökébe lépett. Római megerősítése hamarosan megtörtént, és beiktatták Baranya megye főispáni székébe is. Alig kétéves püspöksége alatt bérmálásokat, harangszenteléseket végzett, de alig tudunk többet pécsi tevékenységéről. 1734 márciusában még elnökölt a megye közgyűlésén, de azután betegsége kezelésére Bécsbe utazott, ahol ugyanez év december 24-én elhunyt. A bécsi Szent István dóm kriptájában temették el.

CIENFUEGOS ALVAREZ bíboros (1735 – 1739)

A messzi Spanyolországban, Oviedoban látta meg a napvilágot, 1657. február 27-én. 19 éves korában belépett a jezsuita rendbe, és kiváló képességei nyomán hamarosan a compostellai iskola bölcseleti tanára lett, majd nem sokra rá a salamancai egyetem professzoraként működött. A spanyol örökösödési háború idején a politikába keveredett és a Habsburg trónigény mellé állt. A császár, III. Károly figyelme ráirányult és Bécsbe hívta. Külföldi diplomáciai feladatát sikerrel teljesítette, és a császár bíborosi kinevezését kérte a pápától. Időközben azonban megjelent nevezetes írása az Eucharisztia-ról, s ennek misztikus fejtegetései kissé késleltették, de nem akadályozták meg abban, hogy 1720-ban megkapja a bíborosi kalapot. A császár nem feledkezett el róla és az épp akkoriban megüresedett pécsi püspöki székre nevezte ki 1735-ben.

1720-ban megkapja a bíborosi kalapot. A császár nem feledkezett el róla és az épp akkoriban megüresedett pécsi püspöki székre nevezte ki 1735-ben.

Cienfuegos nem jött Magyarországra, így Pécsre sem jutott el, amiben talán magas kora is akadályozta, hiszen ekkor már 78 éves volt. Az egyházmegye kormányzását a magyar prímás ajánlatára Berényi Zsigmond esztergomi kanonokra bízta. Ennek ellenére több ízben intézkedett a püspökség és a káptalan felmerült ügyeiben. 1738-ban még Pécsre küldte Rómából Szent Vince vértanú ereklyéjét, amelyet a Székesegyházban helyeztek el. 83 éves korában, 1739. augusztus 19-én Rómában elhunyt. A Szent Ignác templomban helyezték örök nyugalomra. Alsáni Bálint után ő volt a második bíbornok-püspöke a pécsi egyházmegyének.

BERÉNYI ZSIGMOND gróf (1739 – 1748)

Nyitra vármegyében, Bodokon született 1694. szeptember 27-én. Eszterházy Imre prímás 1728. augusztus 15-én mallensisi püspökké szentelte, majd Cienfuegos koadjutor segéd-püspökévé nevezte ki. Így elődjének elhunytá után egyenesen annak örökébe lépett. A püspökség és a város közötti viaskodás Berényi ideje alatt nagy erőre kapott. A város vezetői az uralkodóhoz fordultak a város jogainak elismeréséért, és a követek még vesztegetéssel is próbálkoztak a kancellária urainál az eredmény érdekében. A püspökség és a város váltakozó sikerrel törtek borsot egymás orra alá, de közben a durva hatalmaskodások sem hiányoztak.

Berényi egyik maradandó alkotása a Papnövelde építése volt, 1742-ben, kelet felé nagyobbította a Nesselrode által alapított kórházat, és az ő ideje alatt létesült az egyházmegye tíz újabb plébániája is. Mókusos címere a kórház Garay utcai oldalán a nővérbejáró felett és a Dóm északi oldalán lévő Berényi-kúton látható.

Berényi Zsigmond küzdelmeibe belefáradtan két nappal 54-ik születésnapja előtt 1748. szeptember 25-én Pécssett szélütés következtében hunyt el. A Dóm Corpus Christi kápolnájában temették el.

KLIMO GYÖRGY (1751 – 1777)

(Klimo György nevét rövid o-val írta, később azonban a Klimó névhasználat gyökeresedett meg. Mi visszatértünk az eredeti névalakhoz.)

A Berényi püspök halálát követő hároméves szünet alatt a város megújult erővel látott hozzá, hogy az annyira áhított szabadságot elérje. Az ekkoriban már erősen korrumpálódott kancelláriai hivatalnokokat sok ezer forinttal, de ingyenc ajándékokkal is igyekeztek jóindulatra hangolni. Ekkor került a pécsi püspöki székbe egy alig 41 éves, tetterős, kulturált férfiú, Klimo György esztergomi kanonok személyében.

Klimo 1710. április 4-én született Lopasson, Nyitra vármegyében. Igen egyszerű jobbágy családból származott. Kiváló képességei vitték előre a papi hierarchia grádicsain, ugyanakkor az udvar, így Mária Terézia figyelmét is felkeltette, aki kinevezte őt a magyar ügyek tanácsosává.

Pécsett hamar tájékozódott, kiismerte a helyzetet. Mérsékelt magatartása csillapítóan hatott a város vezetőire. Így éveken keresztül ugyan szünetelt, de nem aludt el a város önállóságáért folytatott évszázados küzdelme. Közben Klimo rendkívül tevékeny munkába kezdett. Ma már csak csodálni tudjuk azt a hallatlan aktivitást, életerőt, amellyel a város kulturális életét fellendíteni igyekezett.

Külön gondot fordított a hitélet erősítésére, a falusi oktatás szervezésére. Megépítette a püspöki székház nyugati szárnyát az általa alapított könyvtár számára, amelyet 1774-ben tett nyilvánossá. Papírmalmot létesített saját tettyei telkén és alapítványt tett a szegény iskolás gyermekek ingyen papír ellátására. Nagy terve volt az egyetem-alapítás, ezt a tervét azonban nem sikerült megvalósítania. Támogatta Engel János Józsefet az első pécsi nyomda létrehozásában. Az egyházmege számos papját külföldi egyetemre küldte, Koller Józsefet pedig Rómába kutatások céljából. Kormányzása alatt mintegy 50 templom épült egyházmegyéjében. Megszerezte az érseki pallium viselésének jogát maga és utódai számára.

Klimo György, az egykori jobbágyfiú tudta, mit jelent földesúr fennhatósága alatt élni, és botrányosnak tartotta a pécsi helyzetet, amit szeretett volna megoldani, és a várost felszabadítani. A pápához írt felterjesztésében kérte, hogy ezt engedélyezzék, de kérését rosszállás kíséretében elutasították. Ezt a számára oly fájó konfliktust csak halála oldhatta meg. 1777. május 2-án, 67 éves korában halt meg Pécsett. Kívánsága szerint a Corpus Christi kápolnába temették el, az oltár mellett a leckeoldalon.

ESZTERHÁZY PÁL LÁSZLÓ gróf (1780-1799)

Klimo György halálát követően Pécs városa újult erővel látott hozzá, hogy a szabad királyi városi rangot megszerezze. A szívós küzdelem végre meghozta gyümölcsét. 1780. január 21-i keltezéssel, Mária Terézia aláírta a város felszabadító levelét, amellyel örök időkre kivette a püspök, a káptalan, a székesegyház és a szeminárium joghatósága alól, egyben megszüntette a püspök főispánságát is. A püspökség és a város egymás gyöttrésétől megszabadulva végre új lapot nyithattak történetükben.

1780. június 23-án, kinevezést nyert a pécsi püspöki székre az egykori pálos rendfőnök, Eszterházy Pál László. Eszterházy gróf 1730. május 23-án született, a

Vas vármegyei Alsó-Pattyon. Meglehetősen nehéz helyzetben vette át posztját, hisz egészen újszerű volt a városhoz és a vármegyéhez fűződő kapcsolata, ahol már civil személy volt a főispán. Ezek voltak a helyi problémák, de voltak nagyobbak is. Mária Terézia halálát követően II. József lépett a trónra, aki egymás után bocsátotta ki rendeleteit, amelyek az egyház hatáskörének megnyirbálását, a szerzetesrendek egy részének felosztatását és számos más hasonló intézkedést tartalmaztak. Eszterházy súlyos konfliktusba került önmagával is, mint püspök, és mint volt szerzetes rendfőnök ezek végrehajtásában. Inkább a halogatás taktikájához folyamodott, de természetesen ezt sem tehetette a végletekig.

Egyházmegyéjére nagy gondot fordított, s kormányzása alatt mintegy 30 templom épült. Egyébként meglehetősen visszavonultan élt és sokat tartózkodott az általa épített szentlászlói nyaralóban. A mohácsi püspöki palotában érte a halál 1799. november 7-én.

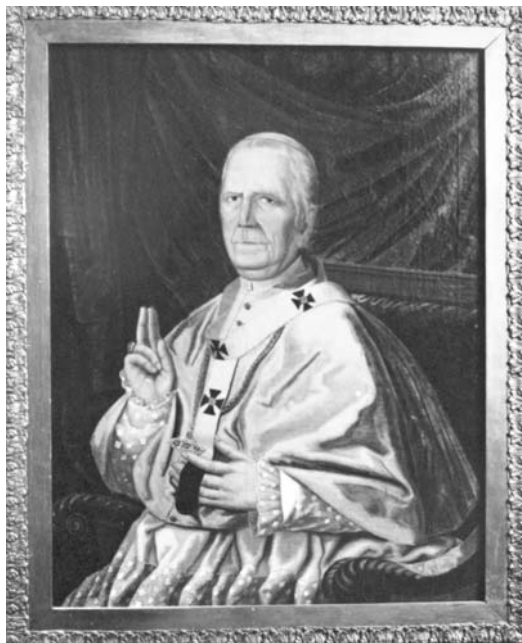
A pécsi székesegyház Corpus Christi kápolnájában temették el, az oltár északi oldalán.

GÖRGEY MÁRTON (1807. augusztus 1 – 23)

Eszterházy püspök halálát követően meglehetősen nagy szünet állt be, nyolc évig nem volt püspöke az egyházmegyének. A politikai helyzet zavarossága, a francia háború fenyegető veszélye minden bizonnyal közrejátszott ebben, de szerepet játszhatott az is, hogy a kancelláriának nagy szüksége volt a püspökség jövedelmének ilyenkor őt megillető hányadára. Végre nyolc év után Görgey Márton esztergomi érseki helynök kapott kinevezést Pécsre. Görgey Márton, aki 1740 táján született Szepes vármegyében nemesi birtokon, püspöki székhelyét még el sem foglalhatta, amikor 1807. augusztus 23-án, a ferencesek budai zárdájában elhunyt. Így volt ő a legrövidebb ideig Pécs püspöke.

KIRÁLY JÓZSEF (1807 – 1825)

Éppen hetvenedik évében járt már Király József esztergomi kanonok, amikor a pécsi egyházmegye püspökének nevezték ki. Király József 1737. április 4-én született Komáromban. Kissé különös, némileg ellentmondásos egyéniség volt. Jelentős humanitárius alapítványokat tett, iskolákat alapított szülővárosában, ahol ma is mellszobor őrzi emlékét. Nagy összegeket áldozott az akkoriban alapított Ludovika Akadémia javára. Egy nemes alapítványáról azonban külön meg kell emlékezni, amelyet azért tett, hogy minden évben, augusztus 29-én, a mohácsi csata emléknapján, Mohácson emlékmisét és beszédet tartsanak. Több ilyen ott elmondott beszéd nyomtatásban is megjelent. Ám amikor 1809-ben Pécsre hozták a győri csata több mint kétezer sebesültjét, és elhelyezésükre minden helyiségre szükség volt, először mereven elutasította, hogy a püspökségen néhány terem e célra igénybe vegyenek.

1820-ban hozott rendelkezésével Király püspök megtiltotta a további temetkezést a Székesegyház talajában. Ekkor alakították ki a püspöki és káptalani kriptát. A püspökibe elsőként Király Józsefet temették, míg a káptalaniba 1824-ben Meichelbeck Györgyöt. 1983-ban a püspöki sírbolt áthelyezésre került, a káptalanit pedig teljesen felszámolták, a maradványokból ossariumot képezve. 88 éves volt, amikor öregkori bajait Balatonfüreden gyógykezelte. Ott érte a halál 1825. július 17-én.

SZEPESY IGNÁC báró (1828 – 1838)

A pécsi püspökségen három éves szünet következett, ezt követően báró Szepesy Ignác erdélyi püspök került városunkba, hogy itt nagyszerű képességeit kibontakoztassa.

Szepesy Ignác az Eger melletti Noszvajon lévő családi kastélyban született 1780. augusztus 13-án, egy eladósodott bárói család elsőszülött gyermekeként. A 15

évesen választott papi pályán tehetsége folytán gyorsan haladt előre. Huszonhárom éves, amikor két egyetemi doktori oklevele birtokában, külön pápai engedéllyel pap-pá szentelik. Alig öt éve pap, s már kanonok és tanár Egerben, amikor 39 éves korában kinevezik Erdély püspökévé. Itt nagy energiával látott munkához. Vizitációs útjain tapasztalta a jozefinizmus okozta visszasságokat. Ezek felszámolása érdekében egyházmegyei zsinatot tartott, s annak határozatait ki nyomtatta. Új és merésznek tűnő újításokat kívánt bevezetni, így például a keresztelelés, a bérmálás, a temetés magyar nyelven történő végzését, sőt a szentmise magyarul mondását is tervezte. A könyv cenzura nélküli kiadásáért Bécs, a modern elveiért Róma neheztelt meg rá

és végül el kellett hagynia az erdélyi püspöki széket. Így került Szepeszy Ignác Pécsre.

Új székvárosában hamar tájékozódott a város több évtizedes sérelméről, a főiskola Győrbe helyezésétől. Azonnal lépéseket tett a visszahelyezés érdekében, de mikor látta, hogy ez nem vezet eredményre, maga kérelmezte és meg is kapta az engedélyt jogi fakultás felállítására a papi szemináriumon belül. Azonban nem elégedett meg ennyivel, ő teljes jogú, nyilvános főiskolát akart s ekkor 100 000 forintos alapítványt tett joglyceum létesítésére. A várostól kapott telken felépítette a Piacsek József által tervezett nagyszerű épületet a joglyceum számára, a mai Egyetemi Könyvtár központi épületét. De amikor a megye eladni készült a volt pálos kolostort, a mai Széchenyi gimnázium épületét és a pálosok egykori, akkor raktárnak használt romos templomát, mindkettőt megvásárolta. Alapos renoválás után oda költöztette át a joglyceumot, majd annak helyére a Klimó Könyvtárat, amelyet ő maga is jelentősen gyarapított. Megalapította a püspöki tanítóképzőt és a dóm előtti területet sétatér céljára átadta a városnak. Saját költségén a lyceum számára korszerű nyomdát rendezett be. Említésre méltó még az, hogy az országgyűlésen, 1825. szeptember 14-én elsőként szólalt fel ékes magyar nyelven. Szá-

mos egyéb, a város és a megye javát szolgáló alkotása mellett talán a legnagyobb horderejű, a Szentírás hat kötetes új kiadása, melyet 13 munkatársával négy év alatt készített el. 16-18 órát dolgozott ekkor naponta s közben még az országgyűlés ülésén is részt vett. Ez aztán felőrölte lobogó életerejét, és tüdejének több éve tartó betegsége 1838. július 16-án 58 éves korában végzett vele.

A Belvárosi templom egykori plébánosa Mendlik Ágoston életrajzot írt Szepesyről, s ő volt az, aki 1885-ben felvetette a Szepesy szobor tervét, amelyet sikeres gyűjtés nyomán Kiss György elkészített és 1893. november 5-én avattak fel a Székes-egyház előtti téren. Neve a talapzaton tévesen, két s-sel, Szepessy formában szerepel

SCITOVSZKY JÁNOS (1838 – 1852)

Tizenegy évi rozsnyói püspökség után jött Pécsre Scitovszky János. 1785. november 1-jén született Esztergom vármegyében, Béla községben.

A város a rajongásig szeretett és őszintén gyászolt Szepesy püspök után meglehetősen hidegen fogadta az új püspököt, akiről úgy hallották, hogy jobban beszél szlovákul, mint magyarul. Scitovszky érezte ezt és mindent elkövetett, hogy tetteivel feloldja a bizalmatlanságot. Számos olyan intézkedést tett, amelyekkel a hitélet emelését kívánta elősegíteni. Nagy gonddal fordult az oktatás felé, évente járta a megyék iskoláit, segítette, támogatta azokat. Oktatási reformja volt az is, hogy a püspöki tanítóképzőben bevezette a „mezei gazdaság-elméleti tan” oktatását, hogy a falura kerülő tanítók ebben is tájékozottak legyenek. A város hírnevét emelte az 1845-ben Pécsen megrendezett Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VI. nagygyűlése, amelynek nemcsak fővédnöke, hanem mecénása is volt. Az ő költségén jelent meg Haas Mihály, a Belvárosi templom egykori plébánosa, később szatmári püspök Baranya című kötete, melyet napjainkban reprint kiadásban újból kiadtak.

Legnagyobb jelentőségű tette volt pécsi püspöksége ideje alatt a Miasszonyunk apácarend Pécsre telepítése, rendházuk és iskoláik megalapítása, felépítése templomukkal együtt. A mai Leöwey Klára

gimnázium hatalmas épülettömbje szemléletesen bizonyítja nagy áldozatkészségét, amellyel a múlt század közepén intézményesen megoldotta a pécsi leányifjúság tanulását, majd a tanítónőképzővel a továbbtanulási lehetőségét is biztosította. Ugyancsak Scitovszky nevéhez fűződik Pécs második püspökének, szent Mórnak a kultusza. Háromnyelvű egyházmegyéje hívői számára magyar-német-horvát nyelvű katekizmust, és ugyancsak három nyelvű imakönyvet nyomatott. Saját szerzőségében jelent meg két kiadásban is a képekkel díszített Szentek élete.

1849-ben a visszavonult Hám János hercegprímás helyére került, de ezt követően is gyakran látogatta a várost, melynek püspöki székéről csak 1852 januárjában mondott le. Sok jó szándéka ellenére sem tudott Pécsett igazi népszerűségre szert tenni, de a szabadságharc alatti magatartásáért sok kritika érte és éri még napjainkban is, amit elősegített az is, hogy Kossuth egy megnyilatkozásában, elég felelőtlenül, egyszerűen hazaárulónak bélyegezte. Ez igaztalan vád volt. Ezzel szemben ismert tény, hogy az elnyomatás idején négy ízben is járt az uralkodónál az aradi vértanúk megmentése érdekében, sajnos sikertelenül. És igaz az is, hogy igen sok megvádolt személyt megmentett Haynau véstörvényszékétől. 1866. október 19-én, 81 éves korában halt meg Esztergomban.

GIRK GYÖRGY (1853 – 1868)

Baján született 1793. április 22-én. Az egyszerű bajai halászmester kiváló képességű fia gyorsan haladt előre a papi pályán. Röviddel felszentelése után már a kalocsai érseki szeminárium tanára, alig 34 éves korában már kanonok, 1838-ban fel-

szentelt püspök és érseki helynök. Mint ilyen, 1852-ben kapta meg kinevezését a pécsi püspökségre. A korabeli feljegyzések szerint szerény, visszahúzódó egyéniség volt, aki nem túlságosan szívelte a zajos közéleti életet. Ebben az időben több egyházmegyében hoztak létre kishozmáriumot, Girk György 40 000 forint költséggel követte a példát. 1863-ban három napos egyházmegyei zsinatot tartott s annak dokumentumait könyvben is kiadta. A Vincés-apácákat, az ún. „szürke nének” ő telepítette le Pécsre. Megjelentek beszédei magyar és latin nyelven is. A budai ferencesek zárdájában érte a halál 1868. november 24-én, ahol éppen látogatóban járt. A pécsi püspöki kriptában temették el.

KOVÁCS ZSIGMOND (1869 – 1877)

Kovács Zsigmond Zala vármegyében. Bánokszentgyörgyön 1820. október 21-én született. A veszprémi egyházmegye papjaként rövid káplánkodás után a pesti szeminárium tanulmányi felügyelője lett. A pécsi születésű Ranolder János veszprémi püspök maga mellé vette irodaigazgatónak, majd 1869-ben elnyerte a pécsi püspökséget. Beiktatása után hamarosan otthon érezte magát, és ugyancsak meglepte a jó pécsi polgárokat, amikor gyalogosan sétálgatva elvegyült a járókelők között. Az a típusú ember volt, aki pénzzel, jövedelemmel nem foglalkozott. Fenntartás nélkül megbízott rokonaiban és embereiben és ez oda vezetett, hogy a hamis sáfárok anyagilag tönkretették. Tulajdonképpen ezért került sor arra, hogy 1877-ben áthelyezték a veszprémi püspökség élére. Még tíz évet élt itt egyre súlyosabb idegbetegségével és tüdejének gyengeségével küszködve, mígnem 1887. június 28-án, 67 éves korában, Veszprémben megváltotta őt a kegyes halál.

DULÁNSZKY NÁNDOR (1877 – 1896)

Öt hónappal Kovács Zsigmond távozása után újra volt püspöke Pécsnek, Dulánszky Nándor személyében. Esztergomban született 1829. október 15-én. Tanulmányait Pesten, majd a bécsi Pázmáneumban végezte. Később rövid káplánság után Pesten egyetemi tanár a teológiai karon. Innen a közoktatásügyi minisztériumba hívták, s 1875-ben kinevezték a székesfehérvári püspökség élére, ahonnan alig másfél év után kerül Pécsre.

A városba érkezve nagy tetterővel látott munkához. Különösen a székesegyház ragadta meg képzeletét, és különféle szakvélemények után maga is ta-

nulmányutat tett Európában, tanulmányozva a dómépítés stílusát. Majd meghívta Bécsből Friedrich Schmidt építőművészt, a Rathaus akkori építőjét és ezzel, 1882-ben Kirstein Ágoston irányításával kezdetét vette a székesegyház 1891-ig tartó átépítése. Ez a munka a városban igen vegyes érzéseket keltett, hisz alapvetően megváltoztatta a dóm külső-belső arculatát. A megújult dómhoz aztán Dulánszky megújította az egyházi zenét, pontosabban éneket is. Ugyanis száműzte a dómból a zenés miséket, ezért építette oly szűkre a kórust, és regensburgi mintára megalapította a gregorián énekiskolát, amelynek kis formaruhás-sapkás növendékeit „hecsedlinek” becézte a város.

Sokat áldozott a papnevelő intézetre és a nőnevelésre is, az egyházmegyében tíz helyen létesített kisebb leánynevelő intézetet, leányotthont. Mindezek ellenére nem volt népszerű a városban. A hatalmas építkezés és egyéb gondok aláásták egészségét, ismételten gyógyulást keresett Karlsbadban, majd Pécsre hazatérve, 1896. január 24-én, a halál végzett vele. A székesegyház altemplomában temették el, ahol Kiss György carrarai fehér márvány mellszobra őrzi emlékét.

HETYEY SÁMUEL (1897 – 1903)

Dulánszky halálát követően több mint egy évig nem volt betöltve a püspöki szék, így a millenniumi országos ünnepekről is hiányzott a Pécsi Egyházmegye püspöke. Végre 1897 októberében Vaszary Kolos prímás ajánlatára irodaigazgatóját, Hetyey Sámuelt nevezte ki az uralkodó. Személye annyira ismeretlen volt, hogy a Pécsi Napló különkiadásban adott hírt róla.

Hetyey Vas vármegyében, Hetye községben született 1845. szeptember 22-én. A szombathelyi középiskola elvégzése után az esztergomi papnevelő növendéke lett. Kiváló képességei révén gyorsan emelkedett a hierarchia lépcsőin. Teológiai tanár, tanulmányi felügyelő, majd kanonok lett.

Lelkes igyekezettel látott munkához székvárosában. Erősen foglalkoztatta a Nagy Lajos-féle egyetem életre keltése. Erre nagy összegű alapítványt is tett, de ugyanakkor sokat törődött papjaival is, és szigorúan számon kérte, megkövetelte tőlük a hivatásukhoz méltó életet. Ebből kifolyóan nem vette körül olyan osztatlan sze-

retet, viszont az igazak megértették szándékait. Szívesen tartózkodott a szentlászlói püspöki nyaralóban, amelynek elhanyagolt külsejét, belsejét és parkját is rendbe hozta. Alacsony, zömök ember volt, igen jó társalgó, szívélyes, barátságos. Nem is sejtette senki súlyos baját, amely gyomorfekély alakjában támadt rá. Karlsbadban keresett gyógyulást, de harmadik útjáról már érckoporsóban hozták haza. Elhunyt 1903. szeptember 1-jén. Rövid kormányzása alatt, ha nem is alkothatott országra szóló létesítményeket, de sokat tett a hitélet erősítése érdekében.

ZICHY GYULA gróf (1905 – 1926)

Zichy Gyula Fejér vármegyében, Nagylángon született, 1871. november 7-én. Hetey Sámuel váratlan halála után ugyancsak megindult a találgatás az utód személye felől. Végül az uralkodó egyszerre nevezte ki Zichy Gyulát a pécsi és Prohászka Ottokárt a székesfehérvári egyházmegye élére. Mindkettőjüket X. (Szent) Pius pápa Rómában szentelte püspökké. Zichy évek óta Rómában élt szolgálatteltevő kamarásként.

Pécsre érkezvén, rövid tájékozódás után gyorsan felismerte, hogy ebben az ősi katolikus városban tulajdonképp a hangadó sajtó a liberális hangvételű Pécsi Napló, s mellette a katolikus Pécsi Újlap részegény árnyék csupán. Láta azt is, hogy a Lyceum alapítvány nyomdája a bérletben csak vegetál. Ezért kialakított egy új koncepciót, és ennek keretében megvette az alapítványtól a Lyceum nyomdát s Püspöki Nyomda néven működtette, majd egy év múlva átadta a nyomdát a Katolikus Hírlapkiadó és Nyomda Rt.-nek. 1911. március 25-én megindult a Dunántúl című napilap is, majd a részvénytársaság is felvette a Dunántúl Nyomda nevet. Zichy Gyula nagy figyelemmel fordult az ifjúság oktatása felé. Nagy összegű alapítvánnyal és hatalmas építkezésekkel megteremtette a jezsuita rend letelepedését városunkban, rendházat, kollégiumot és főgimnáziumot építve számukra, s az egész komplexumot Pius pápáról nevezte el. Az eddig a püspökség kezelésében volt Klimó könyvtárat örök letétként átadta a Pécsi

Egyetemnek. A leányifjúságról sem feledkezett el, és a Miasszonyunk Zárda kerekébe megalapította az ún. felsőbb leányiskolát a zárda templomtól nyugatra emelt épületben. Sokat tett az egyházmegyei tanításügy fejlesztéséért is, és nagyszámú elemi iskolát épített az egyházmegyében. A kalocsai érsekség megüresedése után előbb apostoli adminisztrátori minőségben vezette azt, majd 1926-ban, mint kalocsai érsek vette át vezetését 1942. május 20-án ott bekövetkezett haláláig.

VIRÁG FERENC (1926 – 1958)

Az igen egyszerű sorban élő szülők gyermeke, Virág Ferenc 1869. augusztus 22-én született Bonyhádon. Ő lett gróf Zichy Gyula utóda. Fiatal pap korától kezdve

kiváló lelképásztori munkájával tűnt ki, bárhová is helyezték előljárói. Nagy szeretettel foglalkozott a legényegyletekben a munkás ifjúsággal. Istápolta és támogatta a hitbuzgalmi egyesületeket, különösen a szociális gondozással foglalkozókat. Pakson, majd Szekszárdon volt plébános, közben fokozatosan haladt felfelé a ranglétrán: esperes, pápai kamarás, címzetes apát, mígnem 1926-ban Zichy Gyula, ekkor már mint kalocsai érsek pécsi püspökké szentelte. Szinte rusztikusan egyszerű, de mégis magas szinten művelt volt, és így tetteivel, beszédeivel utat talált a hívek legszélesebb rétegeihez. Kormányzása alatt közel 30 templom épült az egyházmegyében, például Pécssett a

Gyárvárosi, a Pálos templom, a Pius (Jézus szíve), a Szent István templom a Bártfa utcai és a Kertvárosi templom, valamint a temetői kápolna.

A második világháborút követő, különösen az egyházat és a szerzetesrendeket sújtó ötvenes évek sok tapintatot, bölcs mérsékletet kívánó munkájában a főpásztor példamutatása sokszor adott eligazítást a bizonytalankodóknak. Nagy türelemmel viselt súlyos betegség után 89 éves korában, 1958. március 2-án Pécssett hunyt el.

ROGÁCS FERENC (1958 – 1961)

Rogács Ferenc 1880. augusztus 29-én született Vas vármegyében, Csendlakon. Róma 1948-ban az akkor 68 éves szombathelyi püspöki irodaigazgatót nevezte ki a 79 éves Virág Ferenc mellé segédpüspöknek, koadjutorként, azaz utódlási joggal. Rogács Ferenc komolyan vette segédpüspöki feladatát és iparkodott átvenni minden fárasztóbb tevékenységet Virág püspöktől. Ezután már ő ment a püspökkari értekezletekre, bérálni járt és egyéb funkciókat is elvégzett.

Virág Ferenc halála után átvette a megyéspüspöki feladatokat. Tiszta, salangoktól mentes funkcióvégzésre törekedett, s ugyanígy nem szívelte a számos templomban talált, néha már a babonát súroló ábrázolásokat, hálaajándékokat. Ezek eltávolítását szorgalmazta, és bizony nem mindenütt talált megértésre, a csak a művészt, a valóban értékeset megbecsülő tevékenysége.

Rogács Ferenc magas kultúrájú és műveltségű főpap volt, aki elmélyült hitéletét iparkodott környezete felé is sugározni. *Jézus népe* címmel megjelent imakönyve értékét jelzi, hogy több kiadásban is megjelent. A II. Vatikáni Zsinat előestéjén, 1961. február 20-án hunyt el Pécsen. A Zsinat határozatai később számos vonatkozásban igazolták elgondolásait.

CSERHÁTI JÓZSEF (1961 – 1989)

Cserháti József a Tolna megyei Lengyel községben született 1914. április 19-én. 1940-ben szentelték pappá, rövid ideig újpetrei és dombóvári káplán, majd 1946-ban teológiai tanár lett Pécsen, utóbb Győrben és Budapesten. 1961-ben pécsi káptalani helynökké nevezik ki, és Rogács Ferenc halálakor átvette az egyházmegye kormányzását, s e minőségben vett részt az 1962. október 11-én megnyílt II. Vatikáni Zsinaton. 1964 októberében szentelték püspökké. Apostoli kormányzóként, 1969 januárjától pedig megyéspüspökként vezette az egyházmegyét. Jól is-

mertek ezen évtizedek eseményei, amelyek különösen az egyházak vezetőire gyakoroltak súlyos nyomást. Cserháti püspök mindenkor a párbeszéd híve volt, az elért kis eredmény is nagy sikernek számított abban az időben.

Nevéhez fűződik a pécsi székesegyház renoválása, apostol szobrainak cseréje, számos templom, plébánialak felújítása, ám sajnos a káptalani sírbolt felszámolása is 1983. január 24-én.

Megrendült egészségi állapotára hivatkozva a pápától felmentését kérte, aki azt 1989. november 3-án engedélyezte. Mint nyugdíjas püspök emlékiratain dolgozott 1994. április 12-én bekövetkezett haláláig.

MAYER MIHÁLY (1989 –)

1941 január 31-én született Tolna megyében, Kisdorogon. A már betegeskedő elődje mellé nevezték ki 1988 decemberében segédpüspökké, mint Szekszárd-Belvárosi plébánost. 1989 februárban szentelték püspökké és november 3-án, mint megyéspüspök vette át az egyházmegye irányítását. Soha nem felejthető nagy esemény volt, amikor 1991. augusztus 17-én, egy emlékezetes szombati napon II. János Pál pápa látogatott Pécsre, és a pogányi repülőtéren mintegy nyolcvanezer hívő jelenlétében tartott koncelebrált szentmisét. Mayer püspök úr fáradhatatlanul dolgozik a mögöttünk lévő negyven év lélekrombolásának restaurálásán, így került sor a Ciszterci Rend és a Miasszonyunk Zárda iskoláinak visszaadására és más, korábban államosított egyházi ingatlanok helyzetének rendezésére.

2000. december 30-án Mayer Mihály pécsi megyéspüspök szentelte fel a Dóm kiemelkedő művészi értékű aranykapuját, Rétfalvi Sándor alkotását.

300 év húsz püspökének életét, tevékenységét tekintettük át. Láthattuk, miképp emelkedett ki városunk szinte a semmiből, és mi szerepe volt ebben a város püspökeinek.

Ha látjuk a Széchenyi gimnáziumba igyekvő diákokat, a Leöwey Gimnázium csacsogó diákseregét, hallunk a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Karának tudományos munkájáról, az Egyetemi Könyvtár és a benne rejtőző Klimó Könyvtár csodálatos gyűjteményéről és felüdülünk a sétatér padsorán, nem árt tudni, hogy ezek az épületek Pécs volt püspökeitől ránk hagyott örökségek, napjaink és holnapjaink, unokáink és messze utódaink, a jövő Pécs lakói számára.

Fotó: Lantos Miklós

A PÉCSI BAZILIKA MILLENNIUMI KAPUZATA

A pécsi székesegyház múlt század végi felszentelése óta, a külső felújító-álmegővő munkálatoktól (1962-1964), valamint az **Antal Károly**-féle apostolszobrok felállításától (1968) eltekintve, az épület homlokzatain lényegi változás nem történt. A belsőtéri restaurálás (1965-1968) is csak a festett felületeket érintette, illetve a fűtés és a világítás korszerűsítése, valamint a biztonsági berendezések telepítése jelent eltérést az épület 1891-beli állapotához viszonyítva.

A bazilika nyitott déli bejárati csarnokát éjszakánként rendszeresen elcsúfították, megrongálták. E tarthatatlan állapot, valamint a Mária-kápolnában létesült Kincstári Múzeum védelme, s az idegenforgalom fokozódása kapcsán a látogatók reprezentatívabb fogadásának igénye, de ami ennél fontosabb: az Európa-hírű, építés- és művészettörténeti-, nemkülönben városjelképi értékű épületünk biztonsága végleges megoldásra várt. Ennek érdekében az egyházi és állami áldozat vállalás megnyilvánulásaként 2000. december 30-án **Orbán Viktor** miniszterelnök, illetve **Mayer Mihály** megyéspüspök felavatták és átadták a nyilvánosságnak, jelentős anyagi és művészeti értéket képviselő millenniumi és jubileumi emlékként, **Rétfalvi Sándor** szobrászművész-professzor alkotását, a bazilika déli bejárati előcsarnokát lezáró, bronzból öntött új külső díszkapuját, illetve a régi belső kapura helyezett, huszonnégy bronz képmézéből álló dombormű-együttest.

Nem köztudott, hogy a külső kapu szoborkompozícióival, illetve a plasztikus képtáblákkal az 1891. június 22-én felszentelt Schmidt-féle, tehát a jelenlegi épület egyik elmaradt munkálata, a déli kapucsarnok domborműves felületi díszítése vált valóra. Rétfalvi Sándor e művészi munkájával több feladatot oldott meg. A kereszténység ősi szimbólumaiból kiválasztott, áttört felülettel zárhatóvá tette a kapucsarnokot, ugyanakkor a millennium aktuális helyi és egyetemes képi vonatkozásaival emlékeztet az egyházalapításra, a pécsi püspökség alapítására. Felidézi a bazilika titulusát, egyben a múlt századi mulasztást részben pótolta, valamint az Ó- és Újszövetségből választott eszmei tanulságok vizuális élménnyé formálásával a bazilika műalkotás-együttesét jelentős értékkel gyarapította.

Az egyházi és profán építészet a várkapukon, városkapukon, középületeken a bejáratok formai megjelenítésének mindig kiemelkedő jelentőséget tulajdonított. A kapuzatok, általános és többcélú funkcióin túl minden kultúrkörben, magukban hordozták saját jelentéstartalmukat. A kapu mint az architektonikus tér fogadóeleme már a késő-antik időkben megjelent a pecséteken, érméken, majd a középkortól címereken a városok, magasabb társadalmi rangú körök jelképeként. Elvont értelemben a Biblia építészeti allegóriái között is megtaláljuk, például mint Jézust, akin át az egyedüli út vezet az Atyához. Gyakran a templomi kapukon és kapuzatokon, illetve azok architekturális környezetében tűnik fel az a szobrászati vagy festett eszmei program, amelyben a templombelső képi ábrázolásainak tartalmi összefoglalását kell látnunk.

A középkori európai templomok homlokzatain, illetve belső tereiben ábrázolt bibliai jelenetek faragványai, képi ábrázolásai a *Biblia pauperum* (*Biblia picta*, *Armenbibel*) feladatának feleltek meg, amelynek a köznépre gyakorolt hatását a homlokzatok kiemelésében oly fontos tisztet betöltő díszes bejáratok (*Prachtportal*) tovább fokozták. A számos hírneves európai dóm dúsan faragott kapuzatai közül emlékeztetőül mindössze Chartres, Reims, Strasbourg katedrálisának nyugati főbejárataira, hazai földről a jáki templom oszlopos rézsúje fölötti orommezőre utalunk, ahol apostolok, hódoló szentek sorfala vagy az evangélisták, illetve attribútumaik emlékeztetik a belépőt az Igére, a hit megtartására, s a tiszta élet kötelezettségére. E gazdag kőfaragvány-program nem igényelte magának a bejárati kapu felületére is terjedő figurális ábrázolásokat. Ezért e helyeken, az ajtószárnyakon egyszerűbb, vagy mint a párizsi Notre Dame esetében az egész felszín kitöltő ornamentika-díszítést alkalmazták.

A DÉLI BEJÁRAT KÜLSŐ KAPUJA

Számos építészeti műremek, általánosan ismert vagy ismeretlen középület, templom védelmére utólagos megoldásként, főként az árkados-kapuzatos homlokzatok esetében többnyire egyszerű rácsokat, kerítéseket emeltek.¹ A bevezetőben említett kártételek miatt a pécsi dóm déli kapucsarnokának gondja is végleges megoldásra várt. A feladat nehézségét a megvalósítandó technikai és művészi kivitel tekintetében az jelentette, hogy napjaink műesztétikai felfogása, valamint a múlt század végi homlokzat által meghatározott stílusbeli kötöttségek egymásnak ellentmondottak. Egy, az architektúra stílusához kötődő kapuszerkezet ma már hitelét veszített, túlhaladott megoldás lett volna, ugyanakkor valamilyen romanizáló, vagy ornamentális absztrakció zavarta volna a homlokzat eredeti harmóniáját. **Rétfalvi Sándor** a nyilvánvaló elvi feszültség semlegesítésére olyan áthidaló megoldást választott, amelyben mindkét nézet közös nyugvópontra juthatott. Az alkotó a természethez fordult segítségért, s az igen kifejező és szimbolikus jelentéstartalmú, az Ószövetségből is ismert növényre, a szőlőre mint térelválasztó elemre esett a választása.²

A stíluskérdésben hozott szerencsés döntésen túl a szobrászati feladatot továbbá három szempontnak kellett alárendelnie: feleljen meg az elvárt funkciónak, illetve egyházi épületről lévén szó, fejezze ki a szent hely jellegét, s mindezekben túl elégítse ki a jogosan elvárható magas művészeti és esztétikai igényeket.

A mindenkor látogató előtt nyilvánvaló, hogy Rétfalvi mester keze alatt semmilyen vonatkozásban sem átlagos mű született. A távoli szemlélő a csaknem három tonnás szerkezetet könnyed túll-függönyként érzékeli, s csak közvetlen közletről tapasztalhatja meg annak súlyos valóságát. Ennek ellenére a tulajdonképpen térelzáró feladatra szánt alkotás közletről is szemmel átjárható, légies, egyáltalán nem kelti a tömbszerű zártság érzetét. Belülről a kapu áttört szerkezetén át a Dóm térre kitekintő

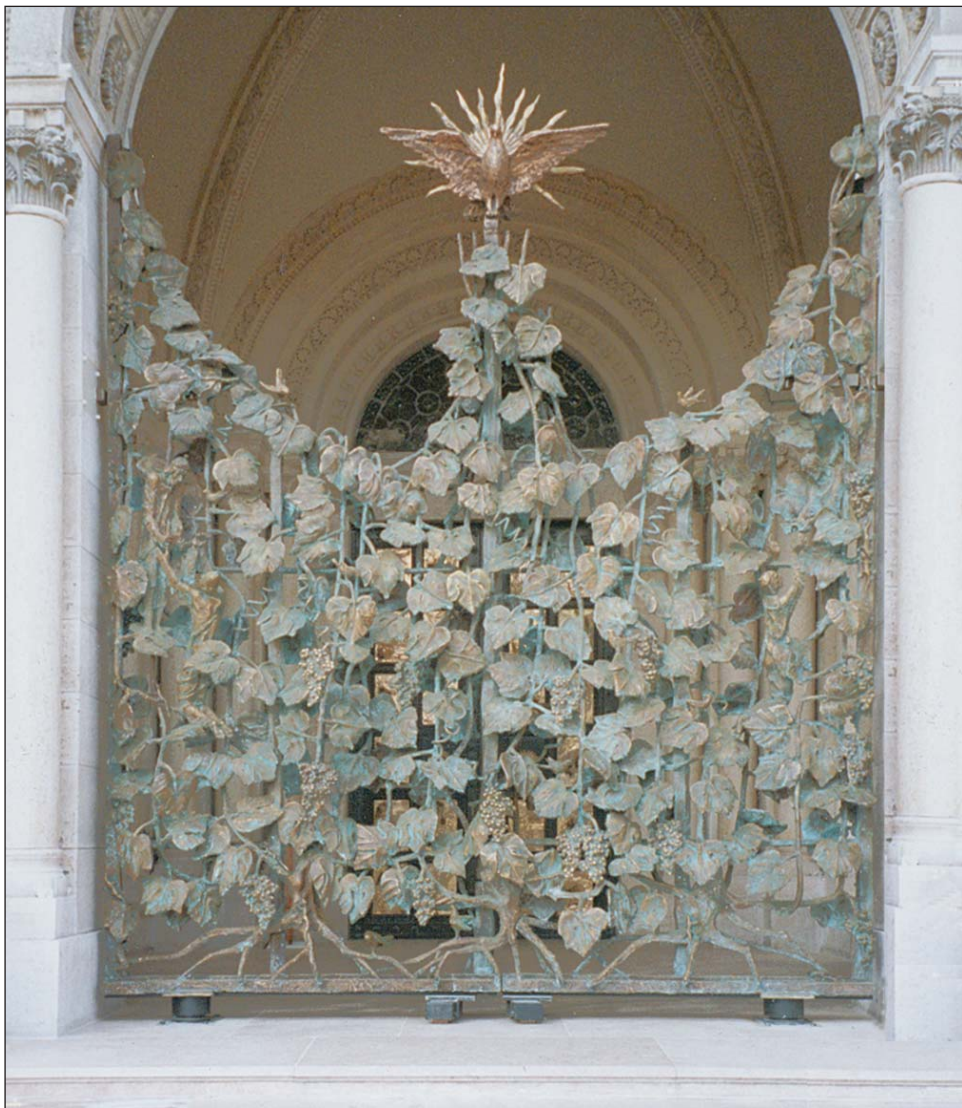
¹ A sok példa közül legfeltűnőbb Rómában a SS. Apostoli esetében kilenc homlokzati árkádívét lezáró rácszat

² A szőlőlevél kedvelt motívuma volt már a gótikának is. Például a Reims-i katedrális 13. század végi oszlopkötegeit gazdagon faragott szőlőlevél-fejezetek koronázzák. Munier, A.: *L'église dans les siècles passés*. Paris, 1925. 177.p.

szeme előtt nem zárja el a kilátást, a kapcsolat e nézőpontból is él a külvilággal, s a levél-háló sziluettje a világos háttér előtt optikai élményben is részesíti a látogatót.

Maga a kapu egy jól átgondolt statikai hálórendszer. A tőkéből indított szárazakon, vesszőkön elhelyezkedő levelek alkotják a „rácst”, s az egyenként is több kilogrammos szőlőlevelek ellenére szinte várjuk, hogy meg-meglebbenjenek a téren átfújó szélben.

A közeli szemlélődés meglepetése, hogy a szőlőtő aljában csak ekkor tűnnek fel a gyíkcscák, madarak, no és egy béka is igyekszik elrejtőzni a levelek-adta árnyé-

kos sarokban. Tovább szemlélődve a középmező vesszein csüngő dús szőlőfürtök között is megpillantjuk a fürge kis gyíkokat, s szinte halljuk a madarak csivitelését a kapu tetején.³ A természeti kép bája megállásra készíti a látogatót, s pár pillanatra feledteti, hogy valójában egy székesegyház kapujában állunk. A belépő önkéntelenül is hátratekint, s tapasztalja, hogy a természeti kép a belső oldal felől is elérhető.

A kapuszárnyak egymásba csukódó középső élei a hagyományostól eltérő módon nem függőleges, hanem egy lágyan lefutó hullámív mentén záródnak, mintha nem is egy kapunyíláson, hanem egy lugason át vezetne az utunk a kapucsarnokba. A művészi alkotószabadság és fantázia, a hivatkozás vagy a feltűnés legcsekélyebb szándéka nélkül, a természetből merített, amikor az ornamentális felépítésű kompozíciós rendszerből mellőzte, sőt száműzte a tektonikus formarészleteket.

³ A gyíkoknak, békáknak, valamint a hullószzerű groteszk állatkák ábrázolásainak különösen a késő-romanikában és a gótikában a bűn megjelenítésében volt szerepe. Hasonló kis szörnyeket találunk bazilikánk ambóinak lábazati oszlopai között, ahol a bűn jelképeiként az evangéliumi igék súlya alatt a félhomályban lapulnak. Ugyanúgy gyíkokat fedezhetünk fel a kórusfeljáró csigalépcsőjének alsó felén hasonló jelképi tartalommal. A külső kapu állatkáinak, a madarakétól eltekintve, lehet hasonló szerepük, jelezvén, hogy a bűn mindenütt jelen van

A bronz-kompozíció felső lezárásának gondja az építészeti környezethez való szerves illeszkedés módjában oldódott meg. A bejárat fölött **Kiss Györgynek** a *Magyar szentek hódolata a magyarok Nagyasszonya előtt* (1891.) domborműve helyezkedik el. A képmező felső íve az alatta lévő bejárat rozettás béllettel harmonizál. Ebből következik, hogy a bronzkapu hasonló ívben ismétlődő felső záródása nem lett volna helyénvaló elgondolás. A megoldás éppen egy konkáv vonalvezetésű formában öltött testet: a Mester az épület bejáratívet a kapu felső szegélyével körre egészítette ki, s az ily módon szerkesztett kör mezejébe emelte a kapuszárnyakat egyesítő oromdísz, a sugárkévétől övezett Szentlélek galambját.

A kapu felszínét alkotó felfuttatott szőlőtőkék lombozata között, hasonlóan a rejtőzködő szőlőfürtökhöz, a bal kapuszárnyon a pécsi püspökség alapítását jelképező szoborcsoport tűnik elő: **Szent István** királyunk az elébe járuló **Bonipertusnak**, Pécs első püspökének átnyújtja a jelképi funkciót betöltő székesegyház kicsinyített mását. A másik kapufélen kettősjelentésű epizód idéz fel a szintén részben aranyozott bronzfigurák csoportja: a kulcsátadás jelenetében, **Jézus** és **Szent Péter** kapcsolatában az Anyaszentegyház alapításának gondolata elevenedik meg, egyben tartalmi összefüggést találunk a székesegyház titulusa és a reá utaló Szent Péter személyében.

A kétalakos jelenetek világos, egyértelmű információt közölnek. A pécsi püspökség, illetve az ellenkező szárnyon az egyház alapítása a konkrét képi, tehát térbeli bemutatáson túl az idő dimenzióját is sugallja, amennyiben a látványt az általa jelölt események távlatába, az ezer éves püspöki székhely, illetve a kétezres éves római egyház megalakulásának idejébe helyezzük.

A kétszárnyú kapu földi jelképei fölé, a Tértől és Időtől független Szentlélek-attribútum, a galamb emelkedik, amely az áldozati helyre figyelmeztet, ugyanakkor áldást áraszt hívókra és nem hívókra egyaránt.⁴

Rétfalvi Sándor a bazilika külső kapu-kompozíciójában a tartalmi jellemzőkkel egységben a látott valóság harmonikus képét alkotta meg. E felületi egységben a könnyedséget sugárzó festői látásmód érvényesül. Távolról a figyelem nem elsősorban a kontúrokat keresi, mert a körvonal közömbös a szemnek a rész-egész foltszerű megjelenésében, ami az elsődleges élményt jelenti. A közeli szemlélő számára a részlet fontossá válik, mert általa minden csupa jól értelmezhető plaszticitás, átmenet és átalakulás, mintha a fények önálló életre kelnének, s ezzel a fantázia számára a mozgás illúzióját gerjesztik.

Ismereteink szerint kevés európai katedrálisnak van a pécsi bazilikához hasonló mély értelmű jelképi és tartalmi rendszert hordozó és kifejező, festői hatású külső „védőrácszata”.

Mindössze ornamentális elemekből áll a syrakuzai dóm barokk homlokzatához illő, a bejárat archivoltját is kitöltő kovácsolt vaskapu, amely a felső ívet tartó oszloppárok mögött a csekély megvilágítás miatt alig érvényesül.⁵

⁴ A Szentlélek-jelkép, a galamb, áldozati állatként szerepelt templombéli fogadalomtételkor (Lev. 12.6.8. és 15.14.), valamint az áldás-formulák között is szerepel: „A Szentlélek közössége (egyetértés) legyen mindnyájatokkal!” (1 Pét. 1, 2b.)

⁵ Ricci, Corrado: *Baukunst und dekorative Sculptur der Barockzeit in Italien*. Stuttgart, 1922. 30.p.

Jelentőségében az előzőtől ugyan elmarad, de a Pécssett alkalmazott díszítőelemek párhuzama miatt mégis említésre méltó a sziléziai Hirschberg régi temetőjének 1718-ban épült kápolnája, illetve annak bekunkorodó szőlőlevelekből-szárakból komponált kovácsolt vaskapuja. A kettős ívben hajló záróköves szemöldökpárkányt a kapu nem éri el, annak vonalvezetését törés nélküli hullámívvel követi, s a középen pártás-címeres-záróelemes megoldásával a pécsi dóm külső kapujára emlékeztet.⁶

⁶ Popp, Hermann: Die Architektur der Barock- und Rokokozeit in Deutschland und der Schweiz. Stuttgart, 1924. 34.p.

A BELSŐ KAPU EURÓPAI ELŐKÉPEI

A kapuszárnyak felületét díszítő ábrázolások előképeit a kódex-illusztációk, képes könyvfedelek, kötéstáblák, poliptichonok, metszetek között találjuk, amelyeknek Ó- és Újszövetségi témaköreit látjuk viszont a 9-11. század folyamán Bizáncból Itáliába importált nagyméretű bronzkapuk utódain, elsőként a 12. századi amalfibeli bronzöntő műhelyben készült példányokon.⁷

Más eredeztetésű hatás alapján, Bernward püspök megrendelésére készült a hildesheimi dóm bronzkapuja 1015-ben.⁸ Figyelemre méltó, hogy a kapu mestere a kazettákra osztott dombormű-jelenetek megformálásában a kor műgyakorlatától eltérő plaszticitású művet alkotott. Például a Kisdettel ölében trónoló Mária alakjának megfogalmazásában a magas domborműnek technikailag is merész megoldását választotta, amelyben a főalak egész felsőtestével olyannyira kihajol az alapsíkból, hogy a kompozíció már a dombormű és a szobor sajátos ötvözetét példázza.⁹

Szintén német hatás alapján készültek a lengyelországi Gniezno dómjának 1135 tájáról való kapui Szent Adalbert püspök életéből vett jelenetekkel.

Itália egyik legkorábbi, 5. századi kazettarendszerű bronzkapuja a római Santa Sabina bazilika bejáratát díszíti. A csekély plaszticitást mutató domborműveket magukba foglaló képmezők mérete soronként váltakozva ismétlődik. A bennük foglalt bibliai jelenetek kevésbé kidolgozottak, mint a későbbi századok hasonló alkotásai esetében.¹⁰ Ezzel szemben a 15. század bronztechnikájának magas fejlettségi szintjét példázzák az olasz reneszánsz művészet kiemelkedő jelentőségű szobrászainak mint **Lorenzo Ghiberti**, **Donatello** vagy **Antonio Pietro Filarete** alkotásai. Ghiberti a firenzei Battistero érckapu-pályázatának nyertese készítette a **Michelangelo** által elnevezett *Porta del Paradiso*-t, amelyen a kapudombormű-szobrászat műfajában a perspektivikus térábrázolás törvényszerűségeit mesteri módon alkalmazta.¹¹ E munkában Ghiberti segédeként Filarete is közreműködött, majd **IV. Jenő** pápa hívására Rómába ment, hogy a Szent Péter bazilika számára hasonló domborművű kaput készítsen. E munkája művészi színvonal tekintetében nem érte el mestere előbbi alkotását. A mű sokkal inkább a Santa Sabina bazilika kapujára emlékeztet, minthogy kevésbé kidolgozott figurái az antik hagyományokat idézik, valamint azért, mert a képmezőket elválasztó keret-ornamentikát nagyfokú hasonlósággal ismétli.¹²

⁷ A figurális kapu-reliefek termékenyítő mintái között szerepelhetnek a 10. századi metzi evangeliárium elefántcsont kötéstáblájának (Lexikon Christlicher Kunst Themen, Gestalten, Symbole. Freiburg im Bressgau, 1980. Abb.21.), akár az aacheni Dómkincstár szintén 10. századból való elefántcsont relief-betétes arany domborművű könyvborítójának bibliai témaköröket bemutató-elbeszélő ábrázolásai In: Lexikon der Marienkunde 1. Regensburg, 1957. Tafel 1.

⁸ Bernward püspök nevének említése azért is indokolt, mert a hildesheimi székesegyház 11. századi felszerelésének és berendezésének nagyvonalú gyarapítójaként az általa megvalósított részletekben az új-jáépítendő pécsi dóm, illetve Dulánszky püspök számára kilencszáz év távlatából is példát szolgáltatott

⁹ Képet közli: Lexikon der Marienkunde. 3/4. Regensburg, 1959. 735.p.

¹⁰ Munier, A.: L'église a notre Époque sa Décoration, son Ameublement. Bruges-Paris, 1926. 178.p.

¹¹ Vayer Lajos: Az itáliai reneszánsz művészete. Budapest, 1982. 91.p., 69. kép

¹² Zádor Anna-Genthon István (szerk.): Művészeti Lexikon. Budapest, 1966. II. 65.p. kép

A quattrocentoból az előbbi mesterek sora nem lenne teljes az itáliai szobrászat nagy alakja, **Donatello** említése nélkül. Kapudombormű alkotásai közül kiemeljük a firenzei San Lorenzo-templom bronzból készített sekrestyekapuját. Felületen kazettánként két-két szent disputáját ábrázoló, antik művészeti hatás alatt fogant jeleneteit foglalta tíz négyzetes mezőbe, amelyeket levélfonatos-rozettás ornamentika keretez. A testközeli heves vitát folytató vagy éppen egymásnak hátat fordító alakok gesztusaival Donatello igen egyszerű kompozíciós eszközökkel is sikerrel köti le a szemlélő figyelmét.¹³

A cinquecento korából az Ancona-közeli Loreto templomának hármaskapuzatát említjük, amelynek 1571-ben készült plasztikai tervei talán a templombéli Santa Casa felületét faragó **Bramantene**k tulajdoníthatók.¹⁴

Európában a késő-reneszánszra a bronz kapudombormű mellett, a háromdimenziós szoborkompozíciók folyamatos jelenlététől eltekintve, a fémszobrászat egyéb műfaji területei is kiteljesedtek. A bronzból öntött relief-kompozíciók önálló alkotásokként is nagy számban szerepeltek a világi épületek és templomok külső és belső falain, szószékek kosarain, retabulumain, keresztelő kutakon, díszkutatokon, síremlékeken.

A barokkba való átmenet anyag- és stíluskérdései a domborműben is előtérbe kerültek, s e tekintetben a faragású munkák mellett az atektonikus vonalrendszerű kovácsoltvas kapuzatok térhódítása volt tapasztalható. Formai megjelenésük a mozgás és a tér illúziójának, vagyis a barokk művészi törekvéseinek igyekezett megfelelni. A 18. századi templomkapuk közül megemlítjük a würzburgi Schönborn-kápolna gazdagon tagolt szobordíszes architrávba illesztett kapuját. A két ajtószárny szimmetriájának kovácsolt késői barokk formakincsét ornamentális díszítőelemekkel elegyítették.¹⁵ A századból még a müncheni Sankt Johann Nepomuk-templom bejáratára hívjuk fel a figyelmet, mert kettős értelemben is átmeneti jelleget képvisel: egyrészt a külső-, illetve a belsőkapu funkciójának sajátos ötvözetét alkotja, másrészt abban, hogy az áttört-rácsos jelleget a tömör felszínnel úgy egyesíti, hogy a figurális domborművű felületet szárnyanként egy-egy hatalmas rozettával töri át, s a felső harmad kör alakú rácsmezeje a kapubélet hevederívének esztétikus kiegészítője.¹⁶

A művészetek műfajai közül az építészet indokolt esetben megengedheti a későbbi korok funkcionális igényei szerinti, a szerkezetet nem érintő változtatásokat. A számos példa közül a római SS. Apostoli-templom kétszintes reneszánsz arkádsorának 18. századi átépítését említhetjük, amelynek célja a földszinti homlokzat szigorú karakterének feloldása, a barokk igényeihez jobban igazodó látvány

¹³ Martindale, Andrew: Die Renaissance. München-Wien, 1974. 33. p., 33. kép

¹⁴ Ricci, Corrado: Baukunst und dekorative Plastik der Hoch- und Spät-Renaissance in Italien. Stuttgart, 1923. 11. p., és 179. p.

¹⁵ A klasszicizáló barokk kápolna Balthasar Neumann munkája 1733-ból. A kapu terveinek készítője ismeretlen. Szerkezetének tömörségében, a kapcsolat lehetőségének kizárásával, a pécsi székesegyház egykori levéltári kapujára emlékeztet. Popp i.m. 12. p.

¹⁶ Az épület homlokzatát az Asam-fivérek tervezték. Az épülettel való szoros architektúrális kapcsolata alapján valószínű, hogy a kapu terveit is ők készítették 1733-ban. Popp i.m. 19. p.

létrehozása volt. Gyakori jelenség, hogy a városképileg hangsúlyosabb épületeket a századok változó művészi ízlésének megfelelő utólagos kiegészítésekkel látják el. Így volt ez a római Szent Péter-bazilika esetében is, amikor az elhúzódo építési időszak alatt az újabb művészi formanyelv szerint több alkalommal is megváltoztatták az eredeti terveket.

Ugyancsak e hagyományos gyakorlat megnyilvánulását tapasztaljuk a Szent Péter-bazilika legújabb kori domborműves bronz kapuja mesterének, korunk jelentős modern olasz szobrászának, **Giacomo Manzú**-nak alkotásában.¹⁷ Az új kapu mestere egyáltalán nem szándékozott a reneszánsz vagy a barokk formanyelv szerint igazodni az épület vezető stílusához. Alkotásával azt a gyakorlatot vallotta magáénak, amely művészi feladatának mindig az adott kor ízlése szerint kívánt a legmagasabb művészi szinten megfelelni.

Hazánkban a mindenkori társadalmi rétegződés eltérő jellege és a művészetek szerves fejlődésének hiánya, vagy töredezett, szakaszos volta a történelmi kényszerpályák kedvezőtlen hatásával magyarázható. Az itáliai, vagy német, tehát a pápai és a császári megrendelésekkel való összevetésben Magyarország a 16. század első évtizedétől, a mohamedán építészeti alkotásoktól eltekintve, a 18. század második feléig nem jelenthetett termékeny talajt a jelentősebb művészeti alkotások számára. Ezért az előbbi felvezetésben vizsgált műfajban hazai példák csak kevés számban állnak rendelkezésre. Közülük is a domborműves bronz kapuk ritkaságként említhetők, s elsősorban a történelmi Magyarországra kiterjedő vizsgálatok járnak csekély eredménnyel.¹⁸

Annál nagyobb jelentőséggel vehető számba a pécsi bazilika új kapuzata, amely a maga nemében és a hazai székesegyházaink tekintetében egyedülálló az országban.

Friedrich Schmidt a székesegyház fő nézetére tervezett déli homlokzatát külső kapu nélkül tervezte. Ezáltal a szemlélő tekintetét szinte bevezette az épület belsejébe, ahol régebben a napközben mindig nyitva tartott belső kapuk mögötti szelfogó üvegfelülete csillogtatta vissza a mediterrán hangulatú Dóm-tér fényeit. Ugyanezt az élményt nyújtják napjainkban is az aranyozott új bronz reliefek, ha a tér közepe felől közelítjük meg a bazilikát.

¹⁷ Giacomo Manzú a milánói művészeti akadémia tanára volt. 1950-ben nyerte meg a Szent Péter-bazilika bronz kapujára írt pályázatot. Au Vatican, la nouvelle Porte de Manzú. In: Connaissance des Arts. Paris, 1964. December. 158.p.

¹⁸ Bár nem tartozik szorosan a tárgyalt témakörhöz, mégis megemlítjük a hazai jelentősebb templomkapuk, bejáratok közül az esztergomi bazilika építésekor elbontott 11. századi Szent Adalbert templom "Porta speciosa"-ját, amelyet egy 18. századi festmény örökített meg az utókor számára. Ugyancsak "Porta speciosa" néven ismert a pannonhalmi apátsági templom déli kapuja, amelyet mindkét oldalán a 19. században négy-négy figurális-domborműves, illetve maratott jelenetes fémlemezzel láttak el. Említésre érdemes a brassói "Fekete templom" ornamentális faragású reneszánsz kapuja, a garamszentbenedeki templom növénydíszes bronzkapuja, a kassai dóm déli faragott főkapuja, a szintén kassai Szent Mihály-kápolna alakos faragású bejárata, továbbá a gyulafehérvári székesegyház Lászykápólnájának ornamentika-díszes vaskapuja. Jeles munka a 18. századi budapesti egyetemi templom fafaragású bejárati ajtaja. Végül említsük meg a pécsi székesegyház egykori levéltári kapuját, Rosinger István lakatosmester alkotását 1757-ből, amelyet a püspöki sírbolt lejárataiban helyeztek el Király József püspök (1808-1825) idejében

A BELSŐ KAPU DOMBORMŰVEI

A 19. század végi átépítés közben **Dulánszky Nándor** püspök (1877-1896) számos utólagos reprezentációs részmegrendelése ügyében kereste meg **Friedrich Schmidtet**. Többek között a bejárati előcsarnokba két dombormű-kompozíciót rendelt, amelyek a pécsi püspökség szentistváni alapítását, illetve a székesegyház felszentelését örökítik meg.¹⁹ A munkára kiszemelt mesterek a külső szobrászati feladatokat végző **Kiss György**, illetve a középkori másolatokat és további belsőtéri feladatokat ellátó **Zala György** voltak, azonban egyéb munkáik és a sürgető határidő miatt a domborművek kivitelezése elmaradt.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a nagy elődök, Kiss és Zala feladatkörét 110 év elteltével **Rétfalvi Sándor** vette át, amikor a 19. századi belső kapu felületét 22 öntött bronz domborművel ékesítette.²⁰

A tartalom

A Pécsi Püspöki Hivatal mint megrendelő, valamint az Egyházművészeti és Műemléki Bizottság a részletek dolgában nem élt kötelező érvényű előírásokkal, ezért a főbb koncepcionális kérdések rögzítése után a témaválasztás tekintetében a művészi-technikai lehetőségekkel is számolni kellett.

Rétfalvi professzor a szimbolisztikus dekoráció igényén túl nem törekedhetett teljes dogmatikai elbeszélésre, ezért a figurális ábrázolásban az összefoglalás-szerű kommunikáció módszerét választotta. A rendelkezésre álló korlátozott mértékű és feldarabolt alapterület a képi közlés és a komponálás lehetőségeinek is háttérbe szorított. A belső kapu bal szárnyának első ábrázolása a *Teremtés*. Ezt követően arra gondolnánk, hogy a bibliai eseménytörténet időrendjében az Ó- és Újszövetség jeleneteit követhetjük nyomon. Ezzel szemben a képi felosztás arra készíteti a szemlélőt, hogy válogassa és értelmezze a domborművek egy-egy külön-külön erkölcsi tanulsággal szolgáló bibliai tanítását.

Ez a *Modern Biblia Pauperum* a sablonos előadásmód kényszerétől mentes élményt nyújt az áhitatot, a műélvezetet, avagy a mindkét lelki élményt kereső érdeklődők számára.

Az alkotó az öntvény-kompozíciók témái között nem kívánt tematikus „szájbarágós” összefüggés-rendszert alkalmazni. Ám a belemagyarázás szándéka nélkül, a képtáblák soronkénti rendjében mégis felismertünk gondolati összefüggéseket.

Ezek szerint a két kapuszárnyra terjedő felső sorban a *Teremtés*, az *Angyali üdvözlés*, a *Kiűzetés* és a *Feltámadás* alapeszméjében, a kezdés, vagy újrakezdés és a jövőbe vetett HIT fogalmát. A második sor a *Vízözön*, *Betlehem*, az *Átkelés a Vörös tengeren* és a *Jézus megkeresztelése* képmezőkben az élet megújulását, a hozzáfűződő REMÉNY felidézését. A harmadikban az *Ábrahám feláldozza Izsákot*,

¹⁹ Dulánszky püspöknek különleges kívánságaira vet fényt az Építési Napló, valamint Schmidthez intézett egyik levele, amelyben kifejezi határozott óháját, miszerint a domborművek szereplői között az ő felismerhető alakja is jelen legyen. Pécsi Székesegyházi Levéltár. Baujournal, 1888. október 15., illetve Uo: Építkezési Irtak

²⁰ A székesegyház nyugati és déli kapui bronzborításos tölgyfából készültek. A famunkát a bécsi Roggenhoffer asztalos üzemében, bronzborításukat a Hanusch és Dziedzienszki-féle vállalat, veretüket pedig a szintén bécsi Bíró lakatosmester készítette 1890-ben

a *Golgota*, a *Mannahullás* és az *Utolsó vacsora* témákban az áldozat, s az áldozat és szent adomány egységének, benne a SZERETET kifejezését. A kilincsek miatt csonka negyedik sorban a *Szent sátor* (frigysátor), illetve *A 12 éves Jézus tanít a templomban* című domborművében a TANOK-kal való találkozás szent helyei, vagyis az Ige jelképi megjelenítését. Az ötödik témakör a *Bábel*, *Jézus mennybemenetele*, *József és testvérei* és a *Szentlélek eljövetele* kompozícióiban ellentétpárok szerepelnek. Büntetés-jutalmazás (*Bábel*, illetve *József fáraósága*), valamint *Jézus mennybemenetelének* ellentétéként a *Szentlélek leszállása az Ősegyházra*, de mind a négy jelenetben az Istenhez közelítés szándéka, a megtérés és megigazulás azonos gondolata jut kifejezésre. A hatodik, a legelső képsorban próféták, köztük a törvényhozó Mózes szerepelnek. Sorrendben: *Illés*, *Izajás*, *Mózes*, végül *Jónás*, kiknek életéből egy-egy jellemző eseményt ábrázolt a művész, melynek látán Máté evangéliumából Jézus szavaira is gondolhatunk: „Prófétákat, bölcseket és írástudókat küldök hozzátok” (Máté 23,34). Mindebből kiviláglik, hogy a dombormű-sorozat záró képsora a TANÍTÁS-ra, az egyház törvényeire, a bölcsesség irodalmára hívja fel a figyelmet.

A forma

A dombormű műfajában rejlő kifejezésbeli lehetőségek a síkhoz kötődés miatt korlátozottak. A képzőművészetek közül a körüljárhatóság, a minden oldalról való látvány élvezete csak a szobrászat számára adott. A többi síkművészethez hasonlóan az egynézetűsége kárhozottatott dombormű eszköztárában még a színnek támogatását sem minden esetben élvezheti. A plasztikus felület csak a fény segítségével veheti igénybe, s ez az ecsetet helyettesítő „szerszám” a dombormű-szobrász kezében. A kifejezőerő hatékonysága a felületkezelés szintkülönbségének mértékétől is függ. Természetesen a figurák formai jellemzésének és térbeli helyzetének érzékeltetésében a szobrász is a biztos rajztudásra támaszkodhat. Most pedig vizsgáljuk meg, hogy **Rétfalvi Sándor** milyen gondolati- és közrekszert alkalmazott dombormű-kompozícióinak megalkotásában.

I. sor 1. tábla:

Az első bronztáblán a **TEREMTÉS** kompozíciójában az Atya heves gesztusaival és energiától duzzadó muskulatúrájával érzékelteti a teremtő őserőt, amely a háttérül szolgáló kozmikus tér elemeiből alkotja meg a Világmindenséget. Bal kezének lendületével szinte kirántja az őskáoszból a már rendszerre rendeződött bolygók füzérét. A napkorongból kiáradó sugárkévek a fény, a szellem világoóságának jelenlétére utalnak, s ez, a fizi-

kai törvények szerint sorakozó égitestek logikai rendjében is megnyilvánul. A kompozíció átgondolt szerkezetének rajzi elemei fölött az Atya mindenhatósága, ugyanakkor a mozgás dinamizmusa uralkodik.

I. sor 2. tábla

A hagyományos ábrázolásokon megszokottól eltérő helyzetkörülményben látjuk az **ANGYALI ÜDVÖZLET** szereplőit. Természeti környezetben, impresszionisztikusan vibráló háttér-textúra mezejében áll az éppen most földre lebbenő angyal. Mozdulatának pillanat-szerűségét érezzük ferde testhelyzetéből, s a lenge-könnyed drapériának a Nike-i, a testre tapadó, de azt látni engedő lebbenéséből. Az egyszerű, korhú épület ajtaján kilépő Mária alakjában rendkívüli kedves bájjal ábrázolt leányalakot látunk. Mozdulatában a csodálkozás és meglepetés tükröződik. Az érzelmek megjelenítése ily kis méretű plasztika esetében

csak a kitűnő megfigyelőképesség, formaérzék és kifejezőkészség adottságának birtokában lehetséges. Rétfalvi mester e bronz domborművek kompozíciójában gyakran ábrázol bárányokat, s ezeket nem térkitöltő elemekként, hanem az Áldozat

jelképeként alkalmazza. Jelen esetben a Mária lábainál megjelenő báránka az ő, és Jézus majdani szenvedéseire utal. A jelenet két szereplőjének megformálásában feltűnő, hogy míg az angyal teljes képmagasságúra méretezett, mégis légies, szinte áttűnő ábrázolásával az égi lény szellemszerűségét sugallja, addig Mária, kisebb mérete ellenére a földi valóságot testesíti meg. A síkszerű és a plasztikus forma szembehelyezésével az ábrázolás hatásos ellentétpárját jeleníti meg az alkotó.

I. sor 3. tábla

A **KIÚZETÉS A PARADICSOMBÓL** bibliából jól ismert szereplői heves mozdulatokkal érzetik a dráma hangulatát. Az angyal félreérthetetlen keménysége a karok és a kard által alkotott derékszögek sarkosságában jut kifejezésre. Az alacsonyra helyezett horizont és a Tudás fája között elterülő sima felületű lég-

térben megvillanó kard fokozza az isteni ítélet szigorát, amit az általa két félre szakított jelenet, s a szembeszegülő tekintetek is alátámasztanak. Az alapsíkból alig kiemelkedő angyal testén a vékony muszlinyszerű anyag alatt is érvényesülnek a formák. A fokozott plaszticitással mindig a főalakok kiemelése a cél. A Mester sajátos formavilága és eszköztára teszi jellemzően egyénivé emberábrázolásait. Az izomkötegek felrakása vagy éppen negatív irányú jelölései mindig a megfelelő helyen mutatkoznak, s a következetesen hangsúlyos izületekkel egységben formázza meg sajátos arányrendű figuráit. Éva, illetve Ádám alakjában a nemek anatómiai jellegzetességeit, különbségeit is megmutatja. Alapos ismerője a természetnek, ami a Tudás fájának, s az arra tekeredő kígyó részleteiben vagy a virágos mező megjelenítésében lesz számunkra nyilvánvalóvá.

I. sor 4. tábla

A **FELTÁMADÁS** jelenetét teljesen újszerű és egyéni megfogalmazásban látjuk, amely tulajdonság a többi kompozícióját is jellemzi. A sziklasírból felszálló Krisztus az elviselt szenvedések nyomait viseli magán, s erről különösen a lobogó és szakadozott lepel árulkodik. A sziklát elgörgető angyal már pihen. Előrenyújtott jobbival az alvó, vagy arcra borult, rémült katonákat inti nyugalomra. A termélység kifejezésében a hármast dombvonulat, a középtérben az esemény hatása alatt álló, s a feltámadást hírül vivő asszonyok, illetve a háttérben megjelenített lombos fa, hatásos staffázs-elemek. A többi részletre is érdemes figyelmet szentelni. A durva sziklák közötti sima felület a sír sötétjét, a fény hiányát fejezi ki. A kövön megtelepült virág az életnek a halál fölötti hatalmát szimbolizálja, tehát feltámadási jelkép. A kompozíciót a dinamika és a természetfeletti erő jellemzi: a sziklasír széttöredezett darabjaitól határolt részből felszökő korpusz már a közeli mennybemenetel gondolatát is előrevetíti.

II. sor 5. tábla

A kapudomborművek második sora a **VÍZÖZÖN** témájával indul. A háromszögbe szerkesztett Noé és családja-csoport már kikötött Urartu földjén, az Ararát hegyén, ahol a megmenekülésükért bemutatott áldozatra a legelésző bárányok utalnak. Az égen átívelő szivárvány az Istennel kötött szövetség jelképe, miszerint újra az ember hatalma alá rendeli a Földet. A jó hírt hozó galamb is az új élet lehetőségének hírnöke. A kakas és a tyúk képviseli a megmentett állatvilágot. Az előtérbe helyezett bárka az Egyház jelképe, amely Noé felmagasodó alakja mellett a leghangsúlyosabb képi elem. Nagyon kifejező és szemléletes a mozgásban lévő vízfelület, a

parttól indított vízfodrok, majd az előtérben átbukó hullámtarajok valóságúsága. Noé családja körében a legpozitívabb lelkiállapotot tükrözi, akit Jézus ószövetségi előképeként is szokás ábrázolni, s ebben az esetben a bárányok Jézus kereszthalálának jelképi előzményeiként is értelmezhetők. Ebben a kompozícióban különösen tetszetős, ha szabad festészeti kifejezéssel élni, az eltérő természetű felületek anyagszerűsége, mint a mozgásban levő víz hullámtarajai, vagy a bárka faanyagának érzéletes kifejezése. Mindez az anyagkezelés és magas technikai tudás bronzba formált, bronzba öntött bizonyítéka.

II. sor 6. tábla

A sorban következik a **JÉZUS SZÜLETÉSE**, a betlehemi jelenet a pásztorral, s a Háromkirályok csoportjával. Érdekes kompozíciós szerkezetet látunk a Szent Család átlós főirányú elhelyezésében, illetve az ajándékokat hozó királyok füzérszerű függőleges felsorakoztatásában. A nádfedélű fészec előtt áll a gyengéd mozdulatú József, előtte a sarkain ülő, a képsíkból erősen kihajló, előre dőlő Mária, s végül a Kisdéd, aki már szinte a kereszten függés mártírságát sejteti mozdulatával. Hozzá kapcsolódik báránykáival a térdelő pásztor, amely csoport szintén az áldozat előérzetét erősíti. Mária alakjában ismét kifejezésre jut az érzelemgazdagság, a gyermekét féltő anyai gyengédség. A betlehemi ábrázolások közül **Rétfalvi Sándor** a 14. század óta elterjedt változatot ábrázolta, amikor a Boldogságos Anya az újszülött gyermeket nem ölében tartja, hanem mellette térdel.²¹ A három király közül a legkidolgozottabb a legfelső, Gáspár, a szerezcsen (nem Boldizsár!),

²¹ A térdelő betlehemi Mária-ábrázolás a svéd származású, Rómában élt Szent Brigitta: Jelenések című írása nyomán terjedt el, amely a 14. század végétől a legforgatottabb művek között szerepelt. Ebben leírja az 1370-es szentföldi zarándokútja során átélt látomásait. A neki megjelenő áldott állapotú Szűzanya, amikor elérkezett az ő ideje, imádkozva, térdelő helyzetben, különösebb nehézség nélkül hozta világra gyermekét. A mű új típust teremtett a betlehemi ábrázolások minden műfajában. Boros László: Betlehemi ábrázolások a pécsi dómban. In: Pécsi Bazilika. Pécs, 1995. December. V./4. 6-10.p.

akinek arcvonásai a faji jelleget is felismerhetővé teszik. Tekintete Máriára irányul, általa teremt kapcsolatot a kis Jézussal. Az aranyfelszínnel kezelt gyermekfejen szóródó fény glóriaként erősíti az amúgy is egyértelműre szerkesztett képcentrumot. A jelenetet a betlehemi csillag sugárkévéje árasztja el.

II. sor 7. tábla

ÁTKELÉS A VÖRÖS- TENGEREN. A képszerkezet közel szimmetrikus felépítésében két ellentétes, egy összetartó és egy széttartó vonalpár a meghatározó. A látvány felfogható két egyenlőszárú, fordított helyzetben egymásra fektetett háromszögeként is olyan gondolattársítással, mint a hajótest és az általa keltett egyre szélesedő hullámmzás, s ezáltal az áramlás, a mozgás impresszióját kelti. A tömegábrázolás perspektívája a részleteiben egyre elhaló karakter-jellemzés által sikeres. A szétváló habzó víztömeg energiáját a hullámvölgyekben jelzett vízfodrok mint erővonalak éreztetik a szemlélővel. A karakteres, pasztikus Mózes-alak hatásos kontrasztja a képmező felső részét lezáró partvonalon rekedt tehetetlen üldözők csoportjának, akiket a pillanatokon belül visszacsapódó hatalmas víztömeg fenyeget. Az állataikat, batyujukat cipelő tömeg egy-egy szereplőjén az elcsigázottság jeleit is látjuk, aminek kifejezése nem kis művészi teljesítmény ilyen apró felületen. A tengeren átvonulás költői jelenetében a rajzi és egyéb mesterségbeli tudás, és a fenti sajátságok mellett a festőiség jelenléte is számottevő, amennyiben a formák, tömegek egymásba fonódását vagy a kompozíció két végpontja között kifejezett feszültség kontrasztját is érzékeljük.

II. sor 8. tábla

A kapudombormű-sorozat második sorában utolsó a **KERESZTELÉS** jelenete. Jézus átszellemült megadással áll a Jordán vizében, mellette a parton áll Keresztelő Szent János, aki baljával a vizet önti Jézus fejére, jobbát áldásra emeli. A dombormű bal alsó sarkában a keresztelési jelenet felé lépő Mária alakja emelkedik ki a képmező síkjából. Felhúzott

dag átlós tömegfoltban nehezedik a bal térfélre, kettéosztva a képmezőt. A tagolatlan felszínű égből angyal ereszkedik alá, felemelt jobbával cselekményének felfüggesztésére szólítja fel Ábrahámot. A dombormű alakjai közötti kapcsolat a tekintetek vezetésében valósul meg: Izsák tétova mozdulattal fordul hátra, s tekint meglepett apjára, aki az isteni akaratot közvetítő angyal szavaira figyel. További összekötő tényezők a végtagok egymáshoz csatlakoztatásának módja, s az általános vonalvezetés, ami egységbe fogja a kép szerkezetét. A jelenetben igen hangsúlyos a simított felületű háttér előtt felfelé meredő kés, a dráma eszköze. A főalak mögött sziklából formálódó kereszt bontakozik ki, Ábrahám erős hitének megjelenítője. Szép jelképi elgondolás az életfa-ábrázolás, fölötté az áldozatot képviselő báránnyal. A három szimbólum összefüggő tartalmi egységet fejez ki, éspedig: az életet áldozó szikla-szilárd hitű Ábrahám összetett attribútumát.

válla mozdulatával, kéztartásával szinte vezeti a tekintetet Jézuson át Jánosig, így alkotva meg a partszegély vonalától is támogatott átlós szerkezetet. A jelenet fölött az ég sima tükrében lebeg a Szentlélek galamb-jelképe. Az előtérben ismét a bárány-szimbólumokat szerepelteti az alkotó, s velük együtt a jövőre vonatkozó balsejtelmet mintha Mária féltő-aggódo mozdulatában is érezni lehetne. A háttérteret lezáró meredező betániai sziklafalak előtt az esemény iránt érdeklődők csoportja áll. A kulisszaszerű háttér eszközeivel zártabbá szerkesztett térben meghitt, családi hangulat árad a kompozícióból.

III. sor 9. tábla

A harmadik sor **ÁBRAHÁM ÁLDOZATÁ**-val kezdődik. Isten Ábrahámot, hitének próbatételére fiának, Izsáknak feláldozására szólította fel, de nem kívánta annak végrehajtását. A dombormű földi jelenete részletgazdag átlós tömegfoltban nehezedik a bal térfélre, kettéosztva a képmezőt. A tagolatlan felszínű égből angyal ereszkedik alá, felemelt jobbával cselekményének felfüggesztésére szólítja fel Ábrahámot. A dombormű alakjai közötti kapcsolat a tekintetek vezetésében valósul meg: Izsák tétova mozdulattal fordul hátra, s tekint meglepett apjára, aki az isteni akaratot közvetítő angyal szavaira figyel. További összekötő tényezők a végtagok egymáshoz csatlakoztatásának módja, s az általános vonalvezetés, ami egységbe fogja a kép szerkezetét. A jelenetben igen hangsúlyos a simított felületű háttér előtt felfelé meredő kés, a dráma eszköze. A főalak mögött sziklából formálódó kereszt bontakozik ki, Ábrahám erős hitének megjelenítője. Szép jelképi elgondolás az életfa-ábrázolás, fölötté az áldozatot képviselő báránnyal. A három szimbólum összefüggő tartalmi egységet fejez ki, éspedig: az életet áldozó szikla-szilárd hitű Ábrahám összetett attribútumát.

III. sor 10. tábla

A **GOLGOTA** képi megformálása nem a megszokott sablonszerű ábrázolások rendjében

táru elénk. A kereszten függő Megfeszített, a Rétfalvi-féle korpuszokon már megtapasztalt kifejezőerőt tanúsító, művészi eszközeivel átlényegített anatómiai bemutatásban jelenik meg. A megkínzattatástól elgyötört Krisztusával ezúttal is szuggesztív ábrázolásban tárja elénk az áldozattá vált Embert. A felsőtesten feszülő izomzat, és a kifordított tenyerek a szenvedés láttatásának megrázó erejét fokozzák. A feszület előtt nem a kétségbeesett, összeroskadt Mária, hanem mint az együttérző anyai fájdalom aktív részese áll a megrázó jelenetben. Szűz Máriától részben takarva Magdalai Máriát ismerjük fel, amint könnyeit törli arcáról. Az előtér sziklakövei mellett báránka áll az általa eddig előre jelzett, s most bekövetkezett tragédia színhelyén. A háttérben a távlatot érzékeltető lapos plasztikával megmintázott két lator, Dizmasz és Gesztasz, valamint a sisakos, lándzsás katonák kis csoportja töltik ki a teret.

III. sor 11. tábla

A következő dombormű a **MANNAHULLÁS** csodáját rögzítette. Izrael népe a pusztai vándorlás során táplálkozott az „égi kenyér”-rel, s azt fogyasztották, míg Kánaánba nem értek. A jelenség ábrázolása aligha lehet a szobrászok kedvelt témája. Rétfalvi a feladatra mégis vállalkozott, s azt sikerrel oldotta meg. A szemcséket felnagyítva tette szemléletessé a jelenséget és a mannaeső által hozta mozgásba alakjait. A képszerkezet hármas tagolódása jól felismerhető, amit nemcsak a méretek mélységbeni csökkentésével, hanem a figurák egyre enyhébb plaszticitásával is kifejezett. A heves emberi mozdulatok és gesztusok variációival mozgalmass pillanatképet tár elénk, s ebben a mozgás illúzióját az aláhulló manna-korongcskák különböző térbeli helyzetével keltette. Az alakok egymáshoz kapcsolása megoldott. A képmező bal oldalán álló atlétatermetű férfi testén vezetett drapéria a test idomait nem rejtja el. Az előtérből kiemelkedő térdelő nőalak lelkenedező örömmel fogadja az égi adományt. Felemelt karja által képződő ruharedők elhálnak idomain, majd lábain a természetes gyűrődés harántirányba formálja a textíliát. Az oldott vízszintes irányok ismétlődnek a kosarakon, a teret kettéosztó rézsű mentén, s egyéb rövidebb szakaszokon, majd a mennyei ajándék eredetére utalásként a háttérben térdelő alak függőleges helyzetű vándorbotja felkiáltójelként emelkedik az ég irányába.

III. sor 12. tábla

A tér kellő kihasználásának szándéka érződik az **UTOLSÓ VACSORA** szereplőinek elhelyezésében. A meglehetősen rálátásos helyzetű asztal körül helyet foglaló társaságot, Jézust és tanítványait szokatlan képi beállításban látjuk. A legtöbb műalkotáson Jézus centrális térszerkezet középpontjában ül, körülötte tanítványai valamilyen kompozíciós elv alapján jelennek meg. A Rétfalvi-féle dombormű a látószög, a térben elfoglalt pozíció és az apostolok ábrázolásának rendje szempontjából is formabontó. Az asztalfőn, a képátló felső végén ülő Jézus, illetve az ellenkező asztalvégen bemutatott Karióti Júdás alakja fejezik ki a tartalmi ellentét lényegét: a szeretet és odaadás az egyik oldalon, a kapzsiság és az árulás a másikon. A jelenetből az is kiolvasható, hogy a tanítványok nyílt társalgásuk közben egymásra tekintenek, ugyanakkor a nem

tiszta lelkiismeretű Júdás elfordítja arcát, ami által Jézus és közte megszakad a gondolati kapcsolat. Az evangélium előtti hagyomány szerint az Eucharisztia alapításakor Júdás nem volt jelen, s e tény is ismeri az alkotó: a kehely még az asztalon nyugszik, Jézus feléje nyúl, amikor az áruló már indul a helyiségből. A háttér egyszerű, de perspektívája segítségével jól értelmezhető terebelsőt mutat.

IV. sor 13. tábla

A negyedik sorban két dombormű elhelyezésére nyílt lehetőség. A bal oldali alkotás a **SZENT SÁTOR** címet viseli. A pusztában felállított sátor tulajdonképpen templomot helyettesítő áldozati hely, amelyet a benne őrzött törvénytáblák miatt a Bizonyosság Sátra megnevezéssel is illetnek. A szabadtéri szentély képünk középterében áll, nyitott oldala felől szertartási kellékek, kegytárgyak és a frigyláda tűnik fel. A fedelén ábrázolt szárnyak a Salamon templomában a melléje felállított kerubokat jelképezik. Ebben a szövetség ládájaként is emlegetett hordozható szekrényben őrizték a tízparancsolatot rögzítő két kőtáblát, Áron vesszejét és a mannatartó edé-

nyeket, de ez utóbbiak most az áldozati asztalon állnak: a mannakorsó és a mannatál. Mellettük a menórát, a hétkarú gyertyatartót is feltűntette a művész. A gazdagon díszített felületű pompás sátor mellett, kézmozdulatából ítélve a Törvényt magyarázó Mózes hangsúlyos alakja áll. Az előtérben leborulva imádkozó, illetve a tanítás hatására átszellemült alakok csoportja térdel a füves talajon. A háttérben megjelenő fa tövében legelésző bárány eszmei kiegészítője az áldozati helynek. A képszerkezet, a szerepeltetett figurákkal és képi elemeivel a világos gondolatvezetés összefüggő rendszerében tárja elénk mondanivalóját.

IV. sor 14. tábla

A másik kapuszárny domborművének témája:

A 12 ÉVES JÉZUS TANÍT A TEMPLOMBAN. A törvénytudó bölcs papok társaságában, az általuk alkotott félkör nyitott része felől zsámolyon ülve jelenik meg a mélyre helyezett képi centrumot alkotó gyermek Jézus. A körülállók sábeszt vagy főpapi főveget viselnek, ruhájuk nyilvánvalóan csak lenvászon lehet, sarrut a szentélyben nem viselhetek, ezért meztláb vannak. Az egyik személy elkülönül a csoporttól, s egy támlás széken ülve eltűnődve hallgatja a tanítást. Mintha Jézus alakjából nőtt volna ki a háttérben emelkedő nóduszos menóra mintegy utalásul a szellem világosságára, gondolati egységben a gyermekkel. Tehát a hangsúly a képi és tartalmi centrumra helyeződik és ennek alárendeltje a többi motívum is. Az előtérben alkalmazott magas plasztika a térben távolodó alakok megmintázásán fokozatosan csökken. Ezzel együtt a termélység érzetét kelti a padlókövek kockás-sávós mintázata, s hasonló hatású a térbe helyezett ablak távlati ábrázolása is.

V. sor 15. tábla

A sor indító reliefje a **BÁBELI TORONY**. A képmező egyharmadát elfoglaló torony-építmény az emberi nagyravágyás és telhetetlenség megszemélyesítője. Első látásra hasonlít az id. Peter Breughel által festett bábeli toronyra, ezúttal azonban egy

spirális mentén emelkedő, hasonló módon felfelé keskenyedő magas épületet látunk. Az előtérben izmos férfiak hordják az építőanyagot, illetve az Isten által lerombolt felső rész lehulló kövei zúdulnak két lerogyott alakra. A háttér mélységében további anyagot szállítók csoportja alkotja az "Isten kapuja" építőinek sokaságát. A magasban az Atya jelenik meg, s keze mozdulatával hiúsítja meg az eltévelyedett emberek további tevékenységét. Történeti és vallási tartalom egyaránt jellemzi az ábrázolást, amelynek képi súlypontja a képmező alsó harmadán helyezkedik el, ahol a sikertelen erőfeszítés kifejezése érvényesül. A dombormű tartalmi részéből az "ember tervez, Isten végez" közmondásunk alapgondolata is kicsendül.

V. sor 16. tábla

Teljesen egyéni és formabontó, s ezért is érdekes megoldás JÉZUS MENNYBEMENETELE témájának szerkesztésmódja. Lukács evangéliuma az eseményt Jeruzsálem közelébe, az Olajfák hegyére helyezi. A

hegylánc fő vonulata a háttér mélységének kifejezésében szolgál képi elemként, s azon túl feltűnnek Jeruzsálem házai is. A mennybe emelkedő Jézusnak a képmező felső szélén csak a lábfejeit mutatja a szobrász. A további részletek maguktól értetődők, s azokat egyébként is a szemlélő fantáziájára bízta. Az emelkedés tényét, a lebegő távolodás folyamatosságát elmés szerkesztésű vonalvezetésben érzékelteti: az apostolok drapéria-redőinek, Magdalai Mária alakjának, fátjának, karjainak főiránya, valamint a tanítványok átlós tömegfoltjából a tekintetet felfelé irányító égre meredő kezek, egyszóval a kompozíció alapgondolatának vezetése Jézus köntösének (simlah) lecsüngő uszályában folytatódik, illetve lép ki a képen kívüli térbe. A tanítványok, szerkezeti elemekkénti szerepük mellett az átélt élmény reájuk gyakorolt hatását is közvetítik.

V. sor 17. tábla

A JÓZSEF ÉS TESTVÉREI-reliefen a történetnek azt az epizódját látjuk, amikor József már felfedte kilétét az öt első alkalommal fel nem ismerő testvérei előtt, akik korábban eladták őt Egyiptomban. Józsefet már uralkodóként látjuk, mert a fáraó, álmanak megfejtése jutalmául országa fölé rendelte. A testvérei miatt sokat szenvedett, ám a nekik megbocsátó József ül a hatalom nagyságát mutató magas trónon. A díszítetlen egyszerű környezetben fáraóként ábrázolt József, akiben az emberiség jó tulajdonságai összpontosultak, nemcsak a kép terében elfoglalt helye, hanem a magas

dombormű eszközeivel kihangsúlyozott térbeli megjelenítése által is uralja a csoportot. E kompozíciós és technikai eszközökhöz járul a figura részleteinek kidolgozottsága, s e tényezők a művészi kifejezőerő mértékét fokozzák. A testvérek csoportjában a gyanakvással vegyes hálaérzet tükröződik a mozdulatokon, s az arcokon. Mint a legtöbb eddig tárgyalt dombormű kompozíciós rendjében, itt is az átlós képszerkezet érvényesül, amelynek segítségével az alá- és fölrendeltségi viszony, vagy más tartalmi elem nyilvánvalóvá és közérthetővé válik. A József mellett álló gyermek talán korábbi önmagát jelképezi, aki ezáltal az egy tömegfoltot alkotó, lapos plasztikával ábrázolt testvéreitől elszenvedett egykori sérelmeire utal.

V. sor 18. tábla

E sorban az utolsó **A SZENTLÉLEK ELJÖVETELE** bibliai epizódját ábrázolja. A pünkösdi csoda jelenetében az isteni léleknek az ősegházra történt leszállását látjuk lángoló nyelvek formájában. A megszállottság, valamint a nyelvcsoda hatása alatt álló apostolok a legkülönbözőbb lelkiállapotokat mutatják: van, aki maga elé mered, aki félelmet mutat vagy imádkozik, akiről a szorongás állapotát lehet leolvasni. A dombormű felületén átlós főirányú foltban elosztatott csoport a tömegábrázolás iskolapéldája, amelyben a rész-egész, a sokszerűség és egység összefüggésének törvényszerűségeit tanulmányozhatjuk. A teret mindössze az előtérben ábrázolt padló, illetve a háttér falfelületén szereplő ablak által érzékeljük. E műben a rajzi eszközök a kompozíció összefogásának, ugyanakkor az egyéni jellemzésnek alárendeltjei. A téma megfogalmazásában kifejezésre jutó elbeszélő jelleg, nemkülönben a csodás jelenség emberre gyakorolt hatásának ily kis méretben való szemléletes bemutatása figyelemre méltó művészi teljesítmény.

tok iramát érzékeltetik. Az egyik angyal a lovakat vezeti, míg a másik az útírányt mutatja. Az előtér természeti képe sziklás-köves hegyoldalon gyér növényzetet és egy szárnyát próbálgató kismadarat ábrázol. Illés szekere a gömbvillámszerű tűzcsóvában a szemlélő számára valóban a földtől való felemelkedés élményét sugallja.

VI. sor 19. tábla

A prófétákat felvonultató legalsó sor **ILLÉS PRÓFÉTA**-val indul. Történetét Jézus mennybemenetelének, a Szentlélek eljövételének és más jelképi eseménynek tekintik. Illés Hóreb hegyén találkozott az Úrral, aki Elizeust jelölte ki a próféta utódjául. Elizeus mellől hirtelen egy „tüzes szekér tüzes lovakkal” az égbe ragadta Illést, de köntöse Elizeusnál maradt lelke átruházásának jeléül. A dombormű felületéből magasan emelkedik ki Illés alakja, amint egyetlen hatalmas lángcsóvában angyaloktól vezetve, illetve kísérve emelkedik az égbe. Mozdulatában a megadás és alázat tükröződik. A földön maradt lelki örökös felemelt bal kezével teremt gondolati összefüggést a távolodó Illéssel, jobbában a csodatévő köntöst tartja. A kétkezekü égi szekér elé fogott tökéletes anatómiájú lovak mozdulata, a megfeszített izmok, az állatok iramát érzékeltetik.

VI. sor 20. tábla

A nagy próféták között is elsőnek jelölik **IZAJÁS PRÓFÉTA** személyét. A jövendölései sorában saját népének, s az idegen népeknek bűnös életvitelük miatti büntetését vetíti előre. Izajás könyve fenyegető jövendöléseket tartalmaz Jeruzsálem, Tirusz és Szidon városai ellen. A teljes pusztulás megjósolt képe a végítélettel esik egybe, ezért könyvének e fejezeteit Izajás apokalipszisének nevezik. Ezt a jóslatot látjuk képi formában a félalakos prófétát ábrázoló dombormű részletében. Izajás kezeivel szélesre tárja könyvének vonatkozó részét, azaz a tekercset, ahol feltáruznak azok a borzalmak, amelyek a bűnösökre várnak. A kettéhasadó ég kárpitja, gomolygó füst és a jajveszékélő alázuhanó testek zürzavara valóságos katasztrófa-eseményt ábrázol. A jövőkép láttán maga Izajás is elborzadni látszik. A papirusz-

kercs kibontatlan részén felirat olvasható: „A seregek ura meglátogat mennydörgéssel, földrengéssel, zúgó szélvésszel, fergeteggel, viharral és emésztő tűzzel”. Az „Armageddon” felirat utal Izajás próféta művére. A tekercset kitaró bal kéz, mint vaskos felkiáltójel figyelmet az isteni ítélet eljövetelére.

VI. sor 21. tábla

MÓZES. A bibliai hagyomány az Istennel való találkozást nagy jelentőségű alkalom gyanánt jelöli meg Mózes életében. Ő az isteni akarat közvetítője a nép felé. Jelenetünkben Sinai hegyén egy igen fontos és sajátos mozzanat elevenedik meg, amikor a szent hegyen találkozik Mózes az Úrral, aki a legősibb törvényt, a Tízparancsolatot adja át az emberiségnek. A térdelő Mózes az ég felé fordul jobbját messze kiemelve a képsíkból, s hátrahajló testtartásának köszönhető, hogy arcába tekinthet a szemlélő. Mózes háttal szerepeltetett ábrázolását a domborműnek a kapu alsó sorában való elhelyezése tette szükségessé, mert a nézővel szembefordított figura esetén a hasonló testhelyzet bemutatása megoldhatatlan térbeli problémák elé állította volna az alkotót. A kőtáblákra véssett törvényt Mózes már átvette Istentől, amikor lent a mélyben a nép még az aranyborjú imádásával van elfoglalva. Rétfalvi mester e munkáján is nagy gonddal ábrázolja a természetet. A fű, a fa, a virág, a legelésző bárányok, s a sziklafal beszédes felidézése mind-mind a természettel való együttélés és alapos megfigyelés, nem utolsósorban a mesterségbeli tudás eredménye.

VI. sor 22. tábla

A **JÓNÁS PRÓFÉTA** szabadulása lényegében nem más, mint az isteni irgalom példázata. A ninivei küldetés elől kitérő Jónás hajóra száll. A hajó viharba kerül, a hajósok úgy vélik, hogy Jónás miatt, akit saját kérésére a tengerbe vetnek. Így kerül Jónás egy nagy hal gyomrába, ahol bűnbánatot tart, s ahonnan három nap múlva kiszabadul. E csodás megmenekülés bronzba öntött epizódja a belső kapu utolsó bronz-reliefje. Az előtérben hullámozó vízből

egy nagy farkcsapással bukkan felszínre a hatalmas hal. Szájából Jónás tűnik elő, aki ideiglenes börtönéből igyekszik visszanyerni szabadságát. A mozzanat pillanatszerűségében a nagytestű állat erőt kifejező lendületes mozdulata ellentétben áll Jónás tehetetlen zuhanásával. A képi részletek felszínének megmintázásában anyagszerűség és halmazállapotra utaló sajátságok adják meg a műfaj természetéből eredő monokróm ábrázolás hitelének élvezetét. A hal testének síkos-sima felülete, az ember, a víz, s a szárazföld gazdag vegetációjának textúrája teszi rajzi vonatkozásban is mozgalmassá a kompozíciót.

Összefoglalás

A pécsi bazilika millenniumi kapuzatának, egyáltalán létjogosultságának bírálói által a művészet és jó ízlés nevében megfogalmazott ellenérzései és kritikai kifogásai lassan a megszokás, illetve a belátás medrében csitulnak el. A szükség-szerűség kérdésében, látva a hajdanvolt elcsúfított bejárati előteret, nem is folytat viták. A különböző vélemények a kapuzat készülésének, illetve felállításának munkálatai alatt feszültek egymásnak, amikor úgy látszott, hogy egy, a homlokzatból kiugró építmény van készülöben, holott a sokak által látott ijesztő "deszka-portikus" csak a felállításhoz szükséges munkaterületet takarta.

A megvalósult mű láttán mindenki meglepődéssel nyugtázhajta, hogy **Rétfalvi Sándor** olyan alkotással gyarapította székesegyházunkat, a Dóm-teret, a várost, amely művészi színvonal tekintetében bárhol, bármilyen környezetben megállná a helyét a világban.

A külső kapu stílus-semleges megjelenésével a bazilika művészeti egységét már csak azért sem zavarhatja, mert maga az épület a neo-román köntösében is eklektikus. A homlokzatok horizontális főiránya ugyanis az észak-olasz, míg a vertikális hangsúlyok, a tornyok a német dómok formarendje szerint épültek. E kettőséget a dómot átépítő **Friedrich Schmidt** is jelezte, amikor a homlokzatokat fehér mészkővel, a tornyokat pedig budafai sárga homokkővel burkolta. Az épület belsejében is megtalálható a 19. század végi eklektikus formanyelv a festmények és az épület stílusának ellentmondásában.

Számos európai példa utal arra, hogy a sokszerűség és egység elvét alkalmazták, amikor a későbbi századok egy középkori épület szükségyszerű kiegészítéseit a saját ízlésviláguk és formarendjük szerint valósították meg. Most már ebbe az eszmekörbe illeszkedhet ismét a pécsi bazilika is, amelynek éppen a „tisza stílus” 19. századi téveszméje, a purista felfogás szerint történt átépítése takarította el Árpád-kori templomépítészetünknek, a későbbi korok által kiegészített pécsi, akkor még egyetlen épen maradt példányát.

A belső kapu dombormű-sorozata felidézi a pécsi székesegyháznak a hildesheimi dómhoz kötődő korábbi kapcsolatát, amelynek során annak kazettás mennyezete és nagy csillárja (luszter) szolgált példaként **Dulánszky Nándor** püspök, s általa bazilikánk számára. Legújabbán Pécs újabb szállal köthető Hildesheimhez, amennyiben a két főtemplom kapuinak igen hasonló művészi-technikai megoldásban fogant kapudomborműveit értékeljük.

Rétfalvi Sándor domborműveinek előadásmódját az újszerűség jellemzi. Sem alaki-formai, sem pedig kompozícióbeli analógiákat nem érzünk műveiben. Alkotásait minden esetben az eredetiség, idegen műalkotások befolyásától mentes, egyéni és karakteres kifejezőmód jellemzi. Kompozícióiban az átlós szerkezet az uralkodó, s az ábrázolásain mindig egészben és térben lát. Diagonálisai önmagában is megrendítik a tektonikát. Ennek érdekében kerül a tiszta frontalitásba, és tiszta profilban kibontott elemi formákat. A dombormű síkhoz kötött műfajában, vérbeli szobrász lévén, olyan erős térhatásra törekszik, hogy a sík benyomása egyáltalán ne érvényesülhessen. A tartalmi hangsúlyt szoborszerű magas plaszticitással jelzi, ahol a forma döntő szerephez jut. Az egyes pontokra irányuló koncentrációt az összkép mozgalmasságában felfedezhető formai vonalvezetéssel is támogatja. Amint azt a bazilika külső kapuja, valamint a domborművek részletei is példázzák, **Rétfalvi Sándor** a természetnek nemcsak szerelmese, hanem kitűnő ábrázolója is.

A fentiek alapján a pécsi bazilika millenniumi kapuzatának megrendelői, a művészeti tanácsadók, a közszemlének kitett nagy jelentőségű művészi és technikai feladat és cél sikeres megoldása érdekében a legmegfelelőbb döntést hozták, amikor választásuk a tisztelettől övezett, magas művészi színvonalon alkotó Mesterre esett. Nem sok időnek kell eltelnie ahhoz, hogy a széleskörű műértő nyilvánosság a pécsi bazilika kettős kapuzatát hasonló elismeréssel illesse, mint amilyenben **Giacomo Manzú** római Szent Péter bazilika-béli kapuja napjainkban részesül.

Felhasznált irodalom

- Ricci, Corrado: Baukunst und dekorative Skulptur der Barockzeit in Italien. Stuttgart, 1922.
- Popp, Hermann: Die Architektur der Barock- und Rokokozeit in Deutschland und der Schweiz. Stuttgart, 1924.
- Munier, Aurel: L'église dans les siècles passés. Paris, 1925.
- Uő: L'église a notre Époque sa Décoration, son Ameublement. Bruges-Paris, 1926.
- Lexikon der Marienkunde. 1. Regensburg, 1957-1959.
- Szerző nélkül: Au Vatican, la nouvelle Porte de Manzú. In: Connaissance des Arts. Paris, 1964. December.
- Molesworth, H.D.: European Sculpture. London, 1965.
- Szerző nélkül: Giacomo Manzú. In: I maestri della Scultura. Roma, 1966/6.
- Luigi Salerno és Ennio Franca (szerk.): San Pietro. In: I Tesori. Roma, 1966. 11.
- Zádor Anna–Genthon István (szerk.): Művészeti Lexikon. Budapest, 1966.II.
- Martindale, Andrew: Die Renaissance. München-Wien, 1974.
- Lexikon Christlicher Kunst Themen, Gestalten, Symbole. Freiburg im Bressgau, 1980.
- Papafava, Francesco (szerk.): A Vatikán. Budapest, 1989.
- Pischel, Gina: Grosse Weltgeschichte der Skulptur. München, é.n.
- B.Dal Maso, Leonardo: Roma dei Papi San Pietro e il Vaticano. Roma, é.n.

Színes fotó: Romváry Ferenc

Fekete-fehér fotó: Körtvélyesi László

SZIRTES BÉLA

A PÉCSI SZÉN ÚTJA AZ AKNÁTÓL A FELHASZNÁLÓIG

A Pécsre keleti irányból érkező utast a gyárvárosi templom előtt gyakran állítja meg a szintbeli vasúti kereszteződésben a leeresztett, idejétmúlt sorompó. Türelmetlenül megvárjuk, amíg elcammog előttünk a dízel-vontatású vasúti szerelvény, amely a pécsbányai külfejtésből a szenet az eróműbe szállítja. A várakozók között kinek jut eszébe, hogy városunk első, 146 éves közúti-vasúti kereszteződésénél áll? Hogy 1854 októberében haladt át a kereszteződésen az első, gőzmozdony vontatta vasúti szerelvény? Akkor, amikor a Dunántúlon a Győr-Sopron vonaltól délre az országhatárig, sőt az Adriáig ezen kívül vonat még nem járt.

A vasútvonal a régióban nemcsak az első, hanem utolsó éveit leszámítva korszerű is volt. Működésének első hetven évben a gőzmozdony vontatású normál nyomtávú vasúti szállítás önmagában jelentette a korszerűséget, 1914-től 50 éven át pedig a Ganz-gyártmányú (Kandó) egyenáramú villamos-mozdonyvontatású, felső vezetékes vasúti szállítás hazánkban csak a Budapest-Hegyeshalom vonalon létezett. Az itt látható vonalszakasz része volt az **Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT)** által létrehozott és üzemeltetett 80 km hosszúságú külszíni vasúthálózatnak, amelynek feladata a szénnek a fogyasztókhoz illetve a tovább szállítókhoz való juttatása volt.

A pécsi szénbányászat 18. századi kezdeteitől közel egy évszázadon keresztül a szenet ökrös és lovas szekerekkel szállították a bányáktól a felhasználóig, illetve a dunai átrakó helyekig. Így azonban „a szén mázsánkénti fuvardíja Pécstől Mohácsig akkora volt, mint a széntermelés teljes költsége a szekerekre való felrakás pillanatáig.”¹

Ennek a „fuvaros-szekeres” korszaknak a helytörténeti feldolgozása még várat magára. Pedig a viszonylag nagy mennyiségű szénnek több évtizeden keresztül 50-60 km-re történő szállítása sok fuvarosnak adott állandó feladatot, megélhetést, sőt kötelezettséget. Kik és hányan voltak, hol laktak, hogyan éltek, eszközeiket kik állították elő? Több napos fuvarjuk alatt mit csináltak, hol szálltak meg, útjainkon milyen szolgáltatásokat és kik nyújtottak számukra? Hányan voltak vállalkozó polgárok közülük és hányan robotban teljesítők? Milyen szerepük volt nekik és a működésükhöz szükséges infrastruktúrának Pécs és a környező falvak életében? Csak remélhetjük, hogy egyszer a kérdésekre a vasúti szállítás megelőző kor egyéb áru fuvarozásai kérdéskörén belül megadható lesz a válasz.

Rövid írásom a pécsi kőszénbányászat műszaki történetének egy eddig feldolgozatlan 1853-1893 közötti fejezetéről szól, amikor a szekerekkel történő szén szállítást felváltotta a vasúti szállítás és kialakult a 20. századi korszerű bányászat.

Az 1910 előtti évek műszaki történetéről nagyon keveset tudunk. Szinte úgy tűnik, mintha az 1913-1927. között megvalósított ún. Jičínský-féle rekonstrukció

¹ Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest, 1952. 60.p.

megszületése előzmény nélküli lenne.² Tudjuk, hogy a DGT 1853-ban megnyitotta András-aknát, és 1868-ig létrehozta a mohácsi szénkikötőtől Pécsen át Vasasig terjedő hatalmas bányabirodalmát. **Babics András**nak, a mecseki bányászat története elévülhetetlen érdemű kutatójának köszönhetően lényegében ismerjük a birtoktörténet alakulását, tudjuk mi történt, de azt kevésbé, hogy mindez milyen műszaki megoldások révén. Miként vált a DGT vetélytársainak legyőzhetetlen ellenfelévé, a Pécs-környéki területen egyeduralkodóvá, és a Monarchia első hajós-társasága miként lett Magyarország egyik legnagyobb bányavállalata?

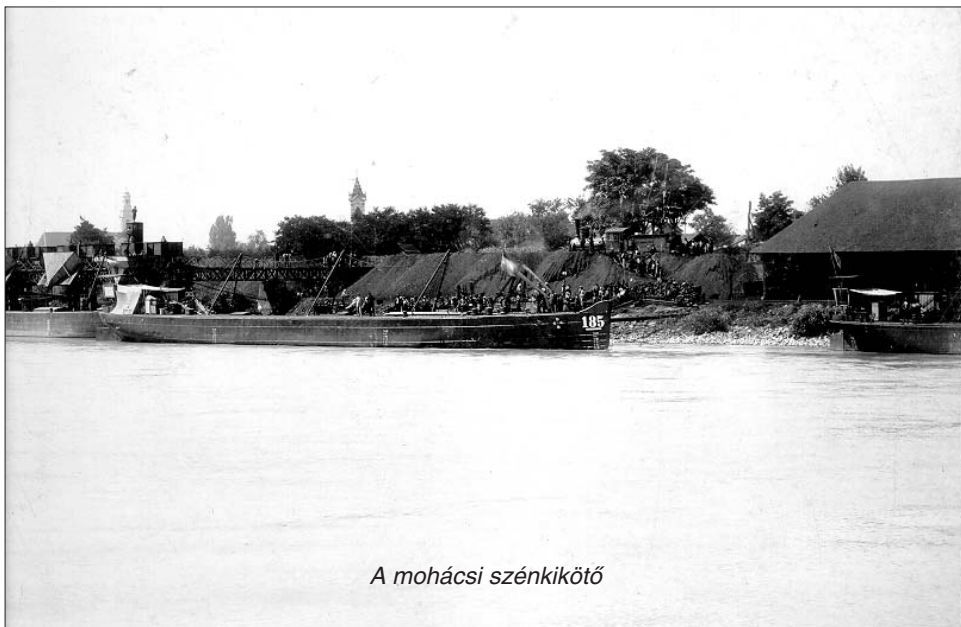
E kérdésekre a Társaság jelentős tőkeereje nem ad elegendő választ. Szükség volt ehhez megfelelő üzleti stratégiára, korszerű műszaki alkotásokra és gazdaságos megoldásokra is.

A MOHÁCS-PÉCSI VASÚT SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE

A kérdésekre az első válasz az ismert tény, hogy a DGT első pécsi bányájának építésével egyidejűleg hozzákezdett a bányát Moháccsal összekötő normál nyomtávú vasút megépítéséhez. 1854-ben üzembe helyezte a bánya és Üszögpuszta között Baranya megye első vasútvonalát, és 1857-től már szállította a szenet a mohácsi dunai szénkikötő és Üszög állomás között. A Társaság célja, saját hajóinak tüzelőanyaggal történő gazdaságos és megbízható ellátása, összhangban a bányavásárlásokkal, a vasút megépítésével 1857-től megvalósult.

² Lásd a Pécsi Szemle 2000. Tavasz, és 2000. Nyár számaiban Mendly Lajos írásait

A **Mohács-Pécsi Vasút (MPV)** jelentősége és hatása azonban messze túl-szárnyalta a megvalósítók szándékát. Nemcsak a hajózás szénellátását biztosította, hanem egyrészt nagy hatással volt Pécs város és Baranya megye fejlődésére, másrészt a pécsi bányászat további sorsának alakulására.

A vasúti szállítás ugyanis olyan versenyelőnyt biztosított a DGT-nek, amelynek révén rövid idő alatt versenyképtelenné tette a többi bányát. A DGT működésének első évtizedeiben, a medencében több mint 15 bányavállalkozás működött.³ A társaság ezek működését kilátástalanná tette, tulajdonjogukat egymás után megszerezte. „1859-ben a hazai széntermelés már 4 millió métermázsa, ennek keretén belül már a pécsvidéki kőszénbányászat vezet 1 millió métermázst meghaladó termeléssel, mert ennek a bányavidéknek akkor már vasútja volt a Dunához, [...] a brennbergi és a szintén régi esztergomvidéki, [...] mert vasútja nem volt [...] a Dunán, a pécsi szén versenyét nem bírta”.⁴

A PÉCS(BÁNYA)I KONCENTRÁCIÓ KIALAKÍTÁSA

A társaság a vasútvonal pécsi végpontján, az András-akna melletti szénrakodón, a Bahnstation Grube, azaz a Bánya-állomáson⁵ megkezdte a szén osztályozását⁶, megépítette az első ülepítő-gépes nedves mosót, 1856-ban felállította az első öt kokszkemencét, az aprószén darabosítására 1867-ben brikett üzemet létesített, kiépítette teljes kiszolgálási- és irányítási vertikumát, és már 1856-ban felépítette a Colonia első 36 lakóházát. Annak érdekében, hogy a szén szekerekkel történő fuvarozása az akna (tárók) és az András-aknai szénfeldolgozó között is megszüntethető legyen, a Társaság a vasút üzembe helyezését és a bányavásárlásokat követően sürgősen megteremtette, az egymástól magas dombgerinckekkel elválasztott pécsbányai Lámpás-, Karolina-, Istenáldás-, Káposztás- és Nagybányaréti-völgyekben fekvő bányák termelvényének az András-aknai vasúti feladóra külszíni keskeny nyomtávú bányavasúti szállítással történő összegyűjtésének a lehetőségét.

³ Hechtl és Társa, Riegel Antal, Czvetkovits Ferenc, Littke Lőrinc és társai, Csetnek-Pécsi Vashámor Társaság, Pécsi György Társulat, Czindery László, Prick Vince, Székesegyházi Uradalom, Miesbach Alajos, Koch Ferenc, Thiess Henrick, Bécsi Victoria Társaság, Pécsi Kőszénbánya és Gépgyár és később Komis Ferenc

⁴ Herczegh József: A magyar szénbányászat technikai fejlődése. Budapest, 1944.

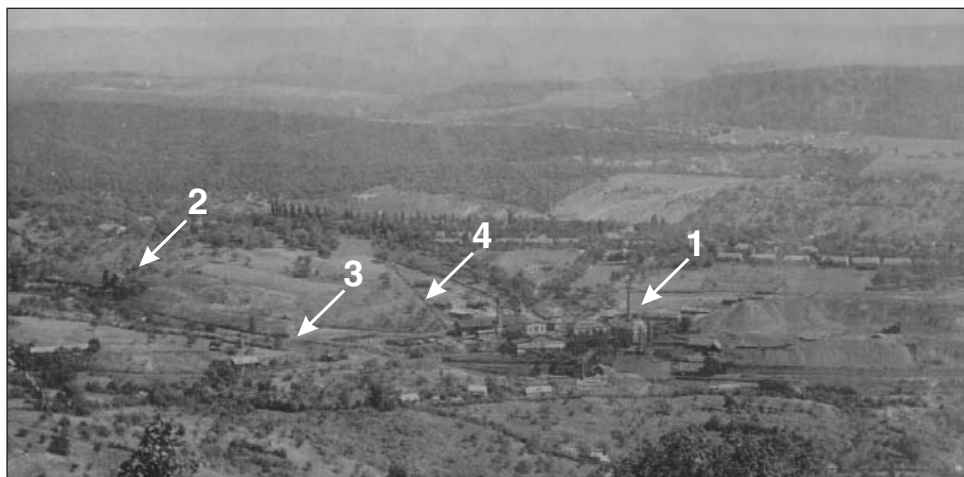
⁵ Másként Pécs Bánya-állomáson, ahonnan a bányakerület és a mai városrész Pécsbánya elnevezése származhat. Az állomás magyar neve, feltehetően helytelen fordítás eredményeként Tárna-állomásként szerepel a Magyar Vasúti Évkönyvben. A Grube szó magyarul csak bányát jelenthet, (a tárna szó ma már kizárólag zsurnalisztikai kifejezés, a bányászati szaknyelv nem használja, helyette tárót mondunk).

⁶ A mohácsi vasút elkészültéig a bányáktól a szén előkészítés nélkül került a fogyasztókhoz gyakori és jogos minőségi kifogást kiváltva részükről

Pécs Bánya-állomás. Előtérben az állomásépület, fenn a Lőrinc-1 és a Karolina- akna 2

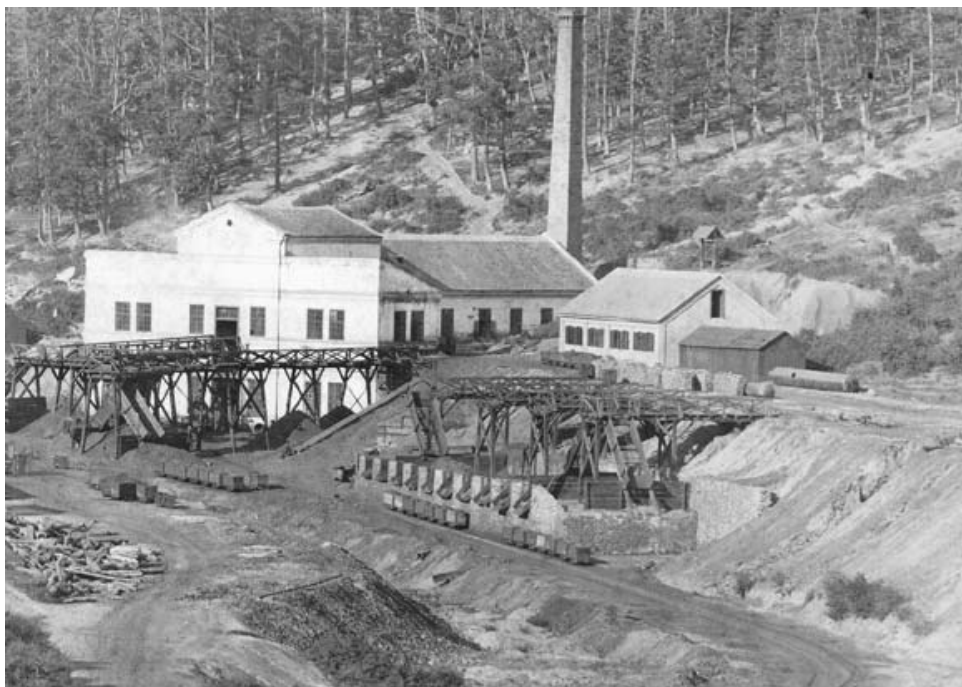
A Lámpás- és Karolina völgyi Flórián- és Karolina- aknákon a szénkiszállítást megszüntették, a bányák területét az András-aknai bányamezőhöz kapcsolták. A Lőrinc-aknán kiszállított szenet a vasútállomás felett átvezető faszervezetű hídon juttat-

*Az András-aknai szénfeldadó és -feldolgozó állomás.
Középen előtérben az András-aknai üzemépületek 1, a kép bal szélén Zwang-akna 2 és az oda, valamint a Ferenc József-aknához vezető bányavasutak nyomvonala 3, középen a átlós vonal a Schroll-aknai láncpálya a csillékkal 4*

ták el az András-aknai feladó helyre. Az Istenáldás-völgyben fekvő Ferenc József- és Zwang- aknákról részben tárókon át vezető külszíni keskeny nyomtávú vasúton, lóvontatással szállították András-aknára a szenet. Cassian-akna termelését, miután az aknát András-aknával föld alatt összekötötték, András-aknán szállították ki.

Az András-aknától keletre fekvő Káposztás- és Nagybányaréti- völgyekben működő aknák termelvényét egy erre a célra létesített főtáron keresztül juttatták el az András-aknai vasútállomásra. A több mint 1000 m hosszú András (szállító)- táró (Andreas Förderstollen, vagy Andreas-Tunel) az András- és a Károly-aknai üzemudvarok között létesült. A pécs(bánya)ji bányászat e meghatározó létesítménye 35 éven át 1890-ig működött. Károly-akna üzemudvarán átrakó gyűjtőállomást alakítottak ki, ahol a Károly-aknán kitermelt szénnel együtt csillébe rakták és lóvontatással

A Károly-aknai átrakó állomás

az András-aknai vasúti pályaudvarra szállították a keleti kerület teljes termelését.

A Károly- aknai gyűjtőállomásra az alábbiak szerint került a szén: A Nagybányaréti-völgyben lévő Albrecht-akna és Eduard-táró szenét, a völgy talpát a Káposztás-völgygel Károly-aknánál összekötő szállító-tárón, a Josefi- vagy József-tárón lóvontatással, keskeny nyomtávú vasúton juttatták a Károly-aknai átrakó állomásra. A Káposztás-völgyi Schroll-akna termelvényét 1887-ig lóvontatású bányavasúton szállították Károly-aknára. Ezt követően, amikor a keleti völgyekben már csak

Schroll-akna termelt, az akna és Károly-akna között adhéziós kötélpálya létesült, és erről átrakás nélkül került a szén lóvontatással a tárón keresztül András-aknára.

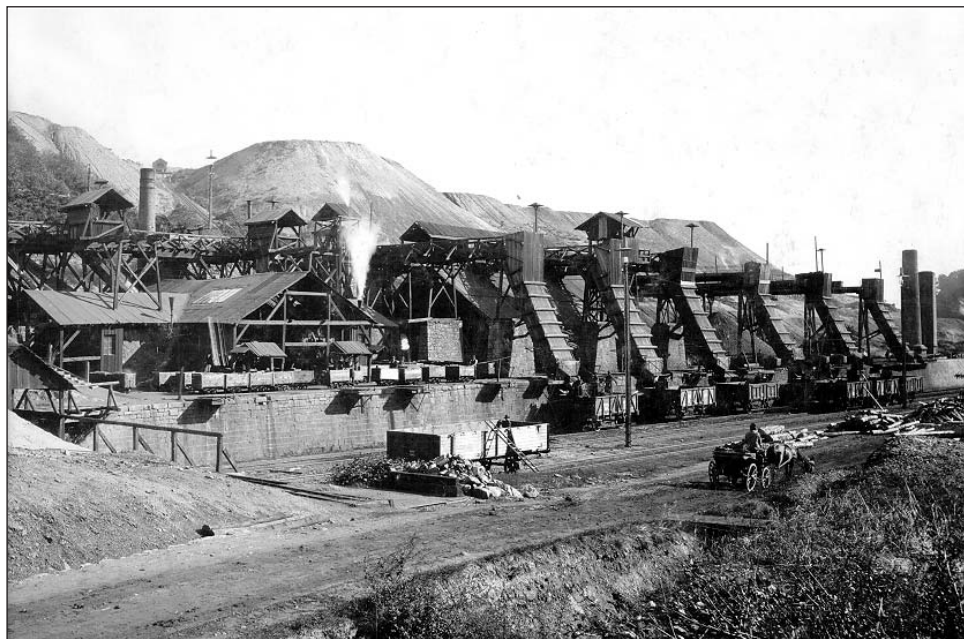
Mivel az András-táró fenntartása igen sok gondot okozott, 1890-ben üzembe helyezték a pécsbányai kolónián átvezető, terepszint alá süllyesztett, gőzgéphajtású láncpályát András- és Schroll-aknák között.

1853 - 1875 között a pécsbányai szállítási koncentráció tehát kialakult, bizonyította létjogosultságát és kb. hetven éven keresztül működött. Mindaddig, amíg a DGT a Jičínský-féle rekonstrukció keretében, a gróf Széchenyi István-akna létesítésével a Szamár-kúttól a Magyarszéki országútig terjedő, saját tulajdonú bányaterületet a föld alatt egy üzemmé nem egyesítette.

A fejlesztés pécsbányai tapasztalatai lehetővé, az eredményei indokoltá tették, hogy a DGT a medence keleti részei felé tovább terjeszkedjen. Ezért a társaság 1868-ban 25 évre szóló bérleti szerződést kötött a **Székesegyházi Uradalommal** a szabolcsi és a somogyi területre, amelyet később többször meghosszabbítottak, és átvette Thiess Henrick vasasi bérleményeit, majd további telkeket vásárolt.

A SZABOLCSI KONCENTRÁCIÓ

Mecsekszabolcs község területén bányabirtokának kialakítását a DGT az 1860-as évek közepén kezdte meg, és egy évtized múlva a területen három termelőüzemmel rendelkezett. A bányáktól a szenet 1873-ig, húsz évvel az MPV üzem-

A szabolcsi szénfeldadó állomás. Középen a Zsigmond-aknai kötélpálya-, balra a Ferenc József-aknai láncpálya nyomvonala.

Szabolcs-állomás. Háttérben György-akna, a mexikói rakodóvágány és közöttük a láncpálya.

be helyezését követően is szekerekkel szállították el. A DGT 1873-ban üzembe helyezte az MPV vasútvonalból Pécsújhegynél leágazó, 6,99 km hosszú normál nyomtávú szárnyvasútját a mecsekszabolcsi Ferenc József-akna mellett kialakított Szabolcs-állomásig (Bahnhof Szabolcs). A szabolcsi bányászati külszíni szállítási rendszert a pécsbányai, a szénfeldolgozást az András-aknai mintára alakították ki.⁷ Az állomásra kezdetben csak a három szabolcsi bánya szállította a szén: Zsigmond-akna lejtős adhéziós kőtélpályán, a Ferenc József-akna és a György-akna fékhatású láncpályákon.⁸

A vasúti állomástól keletre fekvő somogyi és vasasi bányabirtokokon termelt szén elszállítása a bányászattól ekkor még mindig szekerekkel történt, nagyrészt a szabolcsi vasútállomásra.

SOMOGY ÉS VASAS BEKAPCSOLÁSA A SZÁLLÍTÁSI RENDSZERBE

A Mohács-pécsi vasútvonaltól távol fekvő somogyi- és a legtávolabbi vasasi területeknek a szállítási- és a vállalati szervezeti rendszerbe kapcsolása sokáig ismétlődő döntési gondot okozott a DGT vezetésének. Amíg a három terület, Pécs(bánya), (Mecsek)Szabolcs és Vasas a társaság működése során mindvégig önálló bányake-

⁷ A pécsbányai és a szabolcsi szénfeladó állomások abban különbözött egymástól, hogy András-akna mellett a DGT kiépítette a bányászati kiszolgálásához szükséges összes segédüzemet is. Ezek az 1913-1927 közötti rekonstrukcióban megvalósult pécsújhegyi kiszolgáló üzem elkészültéig a társaság összes bányáját ellátták. Hasonlóképp András-aknán maradt a DGT pécsi bányagazgatóságának a központja

⁸ Az utóbbiról érkező szén vasúti rakodása egy, az állomásról kiágazó szárnyvágányon (Mexikói elágazás) történt. A György-aknai szén osztályozását és a világítási villamos áram előállítását az aknaudvaron végezték

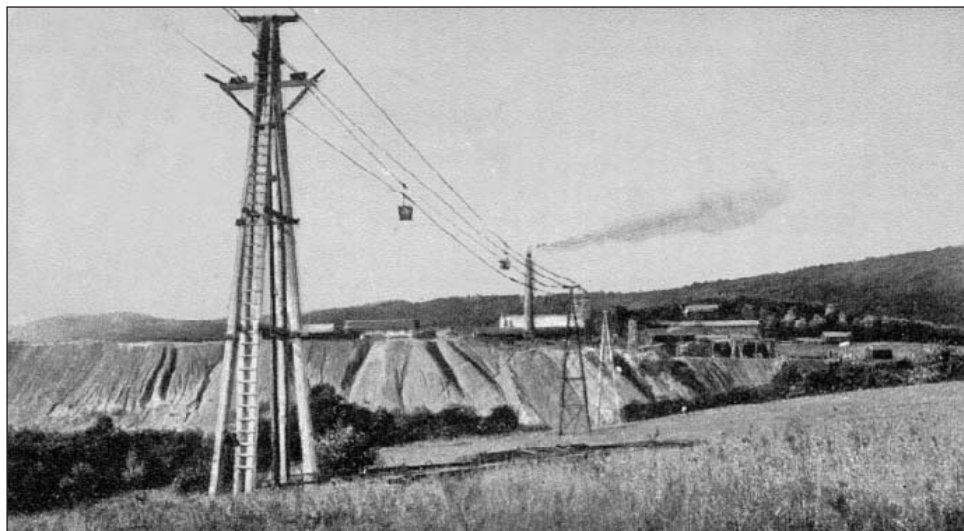
rületként szerepelt a pécsi bányagazgatóság szervezetében, a Mecsekszabolcs és Vasas között fekvő Somogy hol önálló bányakerület, hol a vasasi kerület része volt, végül területét a szabolcsi Szent István-akna bányamezejéhez kapcsolva művelték le.

Az 1880-as években a DGT vasasi bányakerületéhez három termelő egység tartozott. A Somogy község területén fekvő, korábban önálló kerületként működő Vasas III. (későbbi nevén Rucker)-akna, a Heinrich-táró valamint a Vasas I.-II. (később Thommen)-akna.

A pécsbányai András-táró mintájára a szabolcsi vasúti állomástól keletre lévő bányák szenének átszállítására a Ferenc József- és a Rucker- akna között 1877-ben üzembe helyezték az 1 km hosszú Szabolcs (szállító)-tárót amelyhez 2 km-es felszíni bányavasút csatlakozott. A tárón kezdetben Rucker-akna és a vele föld alatt egyesített Heinrich-táró szenét szállították a szabolcsi feldolgozó és rakodó állomásra.

A vasasi szenet az MPV üzembe helyezése után négy évtizedig még szekerrel szállították el az aknáról.

1893-ra elkészítették a Rucker- és a Thommen-akna között a 3250 m hosszú függőkötélpályát.⁹ Rucker-akna üzemudvarán a pécsbányai Károly-aknaihoz hasonlóan döntő-rakodó állomást hoztak létre a Rucker-aknán kiszállított és a kötélpályán érkező szén csillébe rakására a Szabolcs-tárón való továbbítás céljából.

A vasasi kötélpálya. Háttérben a Rucker-akna.

⁹ Már az 1800-as évek utolsó évtizedeiben felmerült, hogy önálló vasúti bekötést kellene létesíteni a somogyi és a vasasi területek szenének elszállítására. Erre a Pécs-Bátaszéki vasútvonal Somogy-Vasas-állomása környékéről leágazó szárnyvonal jött szóba. Még csak a Szabolcs-táró készült el az új útvonalból, Gerber Frigyes szakértői vizsgálatában már azt írja, hogy "a költséges [...] III. akna – Szabolcs szállítási útvonalat fel kellene számolni" és javasolja a vasasi vasúti pálya megépítését. Végül mégis a Szabolcs-állomáshoz való kapcsolást valósították meg. A dilemma az 1913-1927-es rekonstrukció során is felmerült, de végül is a vasasi bánya külön útvonalon történő Pécsújhegyre való szállítása csak 1961-ben, a hosszúhetényi bányalétesítés kapcsán valósult meg

A Rucker-aknai átrakó állomás

AZ 1993-RA KIALAKULT HELYZET ÉS EGY ELFELEJTETT SZAKÉRTŐ

A Pécs-környéki bányák külszíni szállítási rendszere a fentiekben leírtak szerint 1853 és 1893 között, negyven év alatt több lépésben és három szakaszban alakult ki, és az ábrán látható rendszer ezt követően kisebb módosításokkal 30 éven át, a **Jičínský-féle** rekonstrukció megvalósulásáig működött. Az ábrát nézve nem lehet nem észrevenni, hogy az 1913-1927 között megvalósított korszerűsítő fejlesztés külszíni szállítási rendszere már 1893-ra lényegileg kialakult, a **Jičínský-féle** rekonstrukció során azt "mindössze" korszerűsítették és az új bányák telepítéséhez igazították.

Láthattuk, hogy a mohácsi vasút, az arra épülő koncentrált üzemi szénszállítás és szénfeldolgozás új helyzetet teremtett a pécsvidéki terület bányatulajdoni viszonyaiban, átrendezte az üzemstruktúrát és messze túlmutatott a DGT eredeti célkitűzésein. Az évszázad végére a társaság egyedüli bányavállalkozó lett a területen és a saját hajóik ellátásán túl mindjobban előtérbe került egyéb piacok megszerzése és ellátása is. Ennek jegyében részben a DGT tőkájével 1868-ban elkészült a Pécs-Barcs-Nagykanizsa vasútvonal, 1870-ben a Nagyvárad-Eszék vonalhoz a Villány-Eszék vasúti csatlakozás és 1882-ben a Pécs-Dombóvár vasútvonal. 1865-1875. között az ország vasúthálózata megháromszorozódott. Az új vasútvonalak szénellátása és az, hogy megnyílt az út az ország fogyasztási központjai felé, lehetővé tette, hogy a pécsi szénmezőkön hatalmas bányauzem fejlődjön ki, és a DGT, a Monarchia első hajóstársasága Magyarország egyik legnagyobb bányavállalatává is váljon.

A külszíni koncentrációk kialakulásával párhuzamosan létrejött a DGT három bányakerületes üzemszerkezete, amely célszerűsége mellett magán viselte születésének örökölt és újabb keletű problémáit is. Az 1890-es évekre ugyanis nem csak a külszíni szállítási rendszer alakult ki, hanem nyilvánvalóvá váltak a kialakult bányaművelés technológiai és strukturális hibái, egyértelművé vált egy jelentős rekonstrukció szükségessége, és részben már megfogalmazódtak a rekonstrukció alapelvei is. Mindez jelentős részben **Gerber Frigyes** bányamérnöknek, a jeles salgótarjáni bányaaigazgatónak az érdeme, akinek pécsi szakértői tevékenységéről a szakmai közvélemény elfeledkezett.¹⁰

A Társaság felkérésére Gerber 1891-ben készített szakértői jelentést a szerinte is nagy reményekre jogosító pécsi bányászat helyzetéről, lehetőségeiről és a tennivalókról. A bányaművelés színvonaláról igen csak lehangoló képet festő jelentés fontosabb megállapításai: A területen túl sok a működő akna, a jelenlegi tíz helyett mindössze három szállító akna működtetése lenne indokolt, egymástól mintegy 2 km távolságra telepítve. Egyetlen, központi szélélőkészítő művet kellene üzemeltetni, ennek helyszínéül Üszögöt javasolta. A megfelelő hatáskörrel bíró pécsi bányaaigazgatóság székhelyét a bányaterület centrumában célszerű létrehozni. Vasas III. akna termelését vegye át Szabolcs kerület, Cassian-aknáét pedig András-akna. A somogyi és a vasasi bányák termelvényének elszállítását a Pécs-Bátaszéki vasútvonalba történő vasúti bekötéssel célszerű megoldani. Fentiekén kívül még sok más, mai szemmel nézve is elismerésre méltó, helyhiány miatt itt nem részletezhető szervezési és technológiai kritikát mondott és javaslatot tett. Gerber Frigyes javaslatainak nagy része az úgy nevezett Jičínský-féle rekonstrukció során 1913-1927. között valósult meg.

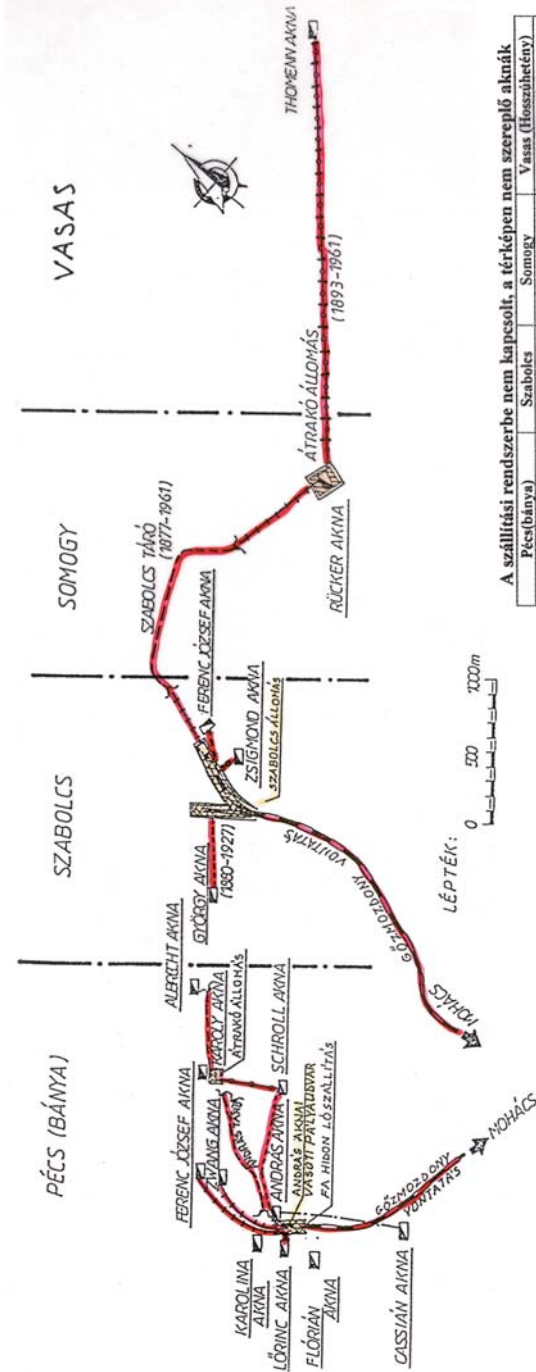
Meggyőződésem, hogy amikor a pécsi bányák művelésénél a 19. században fontos szerepet játszott szakembereknek, jelen esetben Gerber Frigyesnek, megadjuk az őket megillető elismerést azáltal, hogy tevékenységüket ismertté tesszük, nem csökkentjük a nagy bányatervező, fejlesztő és végrehajtó bányaaigazgató bányamérnök, **Jaroslav Jičínský** érdemeit. Az ő nagy jelentőségű tevékenységéről a Pécsi Szemle 2000. évi két számában már méltó ismertetést olvashattunk.¹¹

Gerber Frigyes írja az idézett jelentésében: „a DGT üzemeinek rekonstrukciója óriási feladat lesz, [...] de szilárdan meg vagyok győződve, az elképzelés megvalósítható. [...] Az üzemeket [...] nyereséggé lehet tenni, s ha ez így lesz, azt nagy erőfeszítések és áldozatok révén az teheti meg, aki a rekonstrukció megvalósítására vállalkozik.”

Csak két évtized múlva került erre sor, és a feladatra Jaroslav Jičínský vállalkozott.

¹⁰ Gerber Frigyes (? - 1897) bányamérnök, 1884-1897. között a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányaaigazgatója. Nevéhez a salgótarjáni bányászat számos jelentős fejlesztése fűződik, többek között a medence széntermelése elérte az országos termelés 32 %-át, villamos erőtelepeket létesített, villamos vontatást vezetett be, kezdeményezte a dinamit használatát, korszerűsítette az aknaszállítást, vízmentesítést, az aknamélyítést, jelentős bányafejlesztéseket hajtott végre. 1888. novemberében vízbetörés következtében a József-akna egyik síklójában rekedt 20 bányászt, akiket napokig fúrólyukakon keresztül tápláltak - saját élete kockáztatásával mentett meg

¹¹ Pécsi Szemle 2000. Tavasz és Nyár

A szállítási rendszerbe nem kapcsolott, a térképen nem szereplő aknáknak

Pécs(bánya)	Szabolcs	Somogy	Vasas (Hosszúhátény)
Cassian (v. Fő) - légalna	Sándor - akna	Maschuten - akna	Alfa - akna
Fő - vizakna	Mihály - akna		Béla - akna
Tömédék - akna	Lajos - akna		Lélt - akna
József - akna			Wiesner - akna
Gyula - akna			Viktória - akna
Lakótelep - légalna			Thommen - (rég.) légalna
Fék - akna			
József - akna			

JELMAGYARÁZAT:

- NORMAL NYOMTÁVÚ VASÚT
- FA HIDON LŐSZÁLLÍTÁS
- KÖTÉLPÁLYA (ADHÉZIÓS)
- KÜLSZINI LŐSZÁLLÍTÁS
- FÖLDALATTI LŐSZÁLLÍTÁS
- LÁNCPÁLYA
- ANDRÁS AKNA 2. SZINT
- FIGGŐ KÖTÉLPÁLYA
- SZÉNFELDOLGOZÓ ÉS VASÚTI ÁLLOMÁS

ÁTRAKÓHELY

KÜLSZINI SZÁLLÍTÁSI RENDSZER

PÉCSBÁNYA-SZABOLCS-VASAS

1893 - 1927

Felhasznált irodalom:

- Gerber Frigyes: Bericht über das Kohlenvorkommen und den Bergwerks-betrieb zu Fünfkirchen. kézirat, Salgó-Tarján, 1891.
- Kosztela János: A pécsi szénbányászat. In: Bányászati és Kohászati Lapok, 1896. 216.-218., 233-235., 243-297., 297-298. p.
- Die Steinkohlenbergwerke Der I. K.K. Donau-Dampschiffahrts-Gesellschaft bei Fünfkirchen. Aus Anlass der 1896-er Millennium-Landesausstellung in Budapest. 1896, Fünfkirchen, Selbstverlag der Gesellschaft
- Az I: DGT pécsvidéki kőszénbányáinak ismertetése. 1896. A MÁFI Központi Adattárában MXIII. 3/ a/ jelű kéziratörödéek
- Az I. Cs. Kir. Szab. Dunagőzhajózási Társaság Pécs melletti Kőszénbányái. Az 1907. évi Pécsi Országos Kiállítás alkalmából. Pécs, 1907. A társaság saját kiadása
- Szokolay Kornél: Az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi művein végzett közpon-tosító munkálatok. In: Bányászati és Kohászati Lapok, 1922. 20. sz. 309-314. p.
- Herczeg József: A magyar szénbányászat technikai fejlődése. In: Bányászati és Kohászati Lapok, 1944. 22. sz. 313.-317. p.
- Huszár Zoltán - Mendly Lajos - Pálffy Attila - Szirtes Béla: Bányászattörténeti kuta-tás. Zárójelentés. kézirat, Kútforrás Kft. Pécs, 1997.
- Huszár Zoltán: A Mohács-Pécsi Vasút története alapítástól a 19. század végéig. In: Tanulmányok Mohács történetéből. Mohács, 1993. (Szerk: Ódor Imre).
- Érsek Elemér: A nógrádi szénmedence. In: A magyar bányászat évezredes törté-nete. (Szerk.: Benke István - Reményi Viktor), Budapest, 1996. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület

Fotó: Szirtes Béla fotómásolat-gyűjteményéből

A PÉCSI EGYETEM REKTORAINAK ARCKÉPFESTŐI

A PÉCSI MAGYAR KIRÁLYI ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM (1923-1947) eddigi 27 rektorának arcképét az 1923-tól 1948-ig eltelt negyedszázad alatt 13 festőművész alkotta meg.¹ Az első művész, aki rektor arcképet festett, MATTYASOVSZKY-ZSOLNAY LÁSZLÓ volt, 1923-ban, tehát az egyetem Pécsre településének első évében, éspedig a kétszeres pozsonyi rektorét, Polner Ödönét. Az utolsó, aki 1948-ban készítette el az Erzsébet utolsó tanévének rektoráét, Krisztics Sándorét, DABASI-KOVÁTS GYULA volt. GLATZ OSZKÁR-tól MATTYASOVSZKY-ZSOLNAY LÁSZLÓ-n át MARTYN FERENC-ig a 20. század első felének legjelentősebb festői közül kerültek ki azok, akik abban a megtiszteltetésben részesültek, hogy a **PÉCSI MAGYAR KIRÁLYI ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM** tanácsának felkérésére a leköszönő rektor portréját megfesthették. Ezek között a rektorok között olyan személyiségek szerepeltek, mint a világhírű gyermekgyógyász, Heim Pál. Vagy Mansfeld Géza, akinek tanszékéről három Nobel-díjas és 12 híres orvosprofesszor került ki. Vagy a Géza fejedelem (970-997) alatt az országba bejött Hunt-Pazman lovagok csaknem ezer évvel későbbi leszármazottja, a híres római jogász, Pázmány Zoltán, vagy a Ferenc József császár és király közelében dolgozó Hodinka Antal akadémikus, A honfoglalás kútfői c. millenniumi kiadvány anyagának egyik összeállítója és fordítója, vagy a nemzetközi hírű klasszika-filológus, már a 19. században akadémikus Gyomlay Gyula. De a többi rektor neve is éppen olyan jól cseng a tudomány világában, mint amilyen patinás a 20. századi magyar festészetben az őket megörökítő festők neve. Az első rektornak (pontosabban rektori jogú dékánnak), Falcsik Dezsőnek nincs korabeli festménye csakúgy, mint Bozóky Gézának és Prinz Gyulának.

Az Erzsébet név elvételétől eltelt több mint fél évszázad alatt tevékenykedő huszonegy rektor, ill. rektori jogú dékán arcképét öt művész festette meg. Az 1947-1948-as tanévtől az 1950-1951-es tanévig még háromkarú volt a **PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM**, orvosi-, jogi- és hittudományi fakultással. Ez alatt a négy év alatt két rektora volt az egyetemnek. A két rektor arcképe elkészültét azonban csaknem fél évszázad választotta el: Lissák Kálmáné 1950-ben, Boros Béláé csak 1996-ban készült el. Amikor 1951-ben kettévált a pécsi egyetem önálló orvosi és jogi karra, az előbbinek 1957-ig, az utóbbinak 1975-ig rektori jogú dékán volt az

¹ Természetesen nem az 1923-tól 1947-ig eltelt 24 év alatt volt 27 rektora az Erzsébet Tudományegyetemnek, hanem az 1914-es megalakulástól az Erzsébet név 1947-es elvételéig. Ezalatt a 33 év alatt azonban több, mint 27 rektor volt, éspedig hárommal több (csak hogy az első rektor, rektori jogú dékán, Falcsik Dezső képe elveszett, amint nem maradt ránk Bozóky Gézáé és Prinz Gyuláé sem). A 33 év alatt 30 rektor volt (Polner, Kérészy és Entz professzorok két-két alkalommal töltötték be rektori tisztséget). Közülük tizenegy az MTA tagja volt: Polner Ödön, Finkey Ferenc, Lukinich Imre, Gyomlay Gyula, Entz Béla, Hodinka Antal, Mansfeld Géza, Prinz Gyula, Vinkler János, Vargha Damján, Holub József

első számú vezetője. Az evangélikus hittudományi kart Sopronban megszüntették, és helyette létrehozták Budapesten a hittudományi akadémiát. A **PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM** Állam- és Jogtudományi Karának rektori jogú dékánjai Kocsis Mihály (1951-1956), Kauser Lipót (1956-1957), Bihari Ottó (1957-1964), Csizmadia Andor (1964-1968), Szotáczy Mihály (1968-1974) és Földvári József (1974-1975) voltak. Az utóbbi kivételével a többiek arcképei az egyetemtörténeti múzeum létrejöttkor, 2000-ben készültek el. Utóbbi lett a **JANUS PANNONIUS TUDOMÁNYEGYETEM** első rektora (1975-1984). Az ő arcképét SOLTRA ELEMÉR készítette 1985-ben. A következő rektor Ormos Mária volt (1984-1992). Őt követte Hátori József (1992-1994), Barakonyi Károly (1994-1997) és Tóth József (1997-2000). Portréik készítői: KESERÜ ILONA, OLGYAY ZSUZSA, valamint TARAI TERÉZ. A **PÉCSI ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM** rektori jogú dékánjai: Méhes Gyula (1951-1954), Boros Béla (1954-1956), Lissák Kálmán (1956-1957). Az utóbbi professzor festménye még akkor készült, amikor a **PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM** rektora volt, az előbbi kettőé csak a kilencvenes években. Nagy korszaka volt ez az időszak a pécsi felsőoktatásnak: a jogi kar rektori jogú dékánjai közül akadémikus lett Bihari Ottó (Magyar Tudományos Akadémia, 1973) és Csizmadia Andor (Oszták Tudományos Akadémia, 1980). A **JANUS PANNONIUS TUDOMÁNYEGYETEM** rektorai közül akadémikus volt Ormos Mária (1987) és Hátori József (1990). Az orvosi karnak, ill. egyetemnek a rektorai, rektori jogú dékánjai közül funkciójának ideje alatt akadémikus volt Lissák Kálmán, Cholnoky László, Donhoffer Szilárd, Tigyi József és Flerkó Béla professzor, vagyis az egyetem minden második első számú vezetője egyúttal akadémikus is volt. 1992 után SOLTRA ELEMÉR festette meg Huth Tivadar (1957-1961), Cholnoky László (1961-1964), Donhoffer Szilárd (1964-1967), Boros Béla (1967-1973), Tigyi József (1973-1979), Flerkó Béla (1979-1985), Bauer Miklós (1985-1991 ill. 1995-1997), Kelényi Gábor (1991-1995) rektor arcképét; Bellyei Árpád (1997-2000) rektorét pedig TARAI TERÉZ, 1999-ben.

MATTYASOVSKY-ZSOLNAY LÁSZLÓ 1923-ban olyan rektorok portréját festette meg, akik még Pozsonyban, ill. Budapesten töltötték be ezt a tisztséget: Polner Ödön 1915-1916 között volt rektori jogú dékán, 1918-1919 az eredeti székhelyen, Pozsonyban rektor; Fenyvessy Béla 1919-1920 között, akit még Pozsonyban választották meg, de hivatalát Budapesten látta el; továbbá Lukinich Imre 1920-1921 között és Heim Pál 1921-1922 között. 1927-ben festette Bakay Lajos (rektor 1925-1926 között), 1930-ban pedig Imre József (rektor 1928-1929 között) arcképét.

DABASI-KOVÁTS GYULA 1938-ban festette Dambrovsky Imre (1936-1937 között) rektor portréját, 1948-ban pedig Ángyán János (1943-1944), Holub József (1944-1945) és Krisztics Sándor (1946-1947) rektorokét.

HORVÁTH J. KÁROLY 1928-ban Gyomlay Gyula (1926-1927), 1931-ben Weszely Ödön (1919-1930) és 1934-ben Hodinka Antal (1932-1933) rektorok portréját.

ÉBER SÁNDOR 1926-ban Mihálffy Ernő (1924-1925) és 1934-ben Pázmány Zoltán (1933-1934) rektorokét.

ENGLERTH EMIL 1925-ben Finkey Ferenc (1917-1918) pozsonyi rektori jogú dékánét és 1938-ban Scipiades Elemér rektor (1937-1938) nagyméretű képét.

GÁBOR JENŐ Entz Béla (1931-1932) rektor képeként nyilvántartott festménye valójában Entz dékánsága idején készült, 1928-ban. Entz rektorképét 1937-ben Glatz Oszkár készítette. Gábor Jenő még egy híres arcképet készített: Reuter Camillo dékánét 1929-ben Ez a három professzor összesen tizennégyszer volt dékán; az első tizenhárom évben csak ők viseltek orvoskari dékáni tisztséget! Gábor Jenő 1936-ban festette meg Mansfeld Géza rektor (1934-1935) portróját.

GLATZ OSZKÁR 1941-ben festette Vinkler János (1939-1940), ill. 1942-ben pedig Tóth Zsigmond (1940-1941) portróját. Jóllehet Entz Béláról, mint rektorról ő készített portrét 1937-ben, azonban a Gábor Jenő alkotta festményt tekintették rektorképnek. Entzről különben még egy kép készült 70. születésnapja táján, pontosabban: második rektorsága, 1945-1946 idején, de mind az évszám, mind a festő neve hiányzik a műről. Mindhárom Entz-kép az orvoskar történelmi múzeumában található.

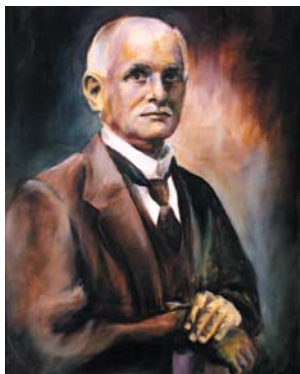
EDVI ILLÉS ÖDÖN 1924-ben festette Kérészy Zoltán (1916-1917-ban rektori jogú dékán, 1922-1923-ban rektor), PAP DOMONKOS 1925-ben (Halasy-) Nagy József rektor (1923-1924), PÉCSI-PILCH DEZSŐ 1929-ben Vasváry Ferenc (1927-1928); LAKATOS ARTÚR 1940-ben Birkás Géza (1938-1939); HÉYA ZOLTÁN 1943-ban Vargha Damján (1941-1942); MARTYN FERENC 1944-ben Schaurek Ráfael (1942-1943), 1946-ban Ángyán János belgyógyász professzor portróját festette meg.

Itt kell megjegyezni, hogy PAP DOMONKOS 1937-ben festette meg az egyetem azon volt professzorának, Kornis Gyulának az arcképét, aki 1945-ben a Magyar Tudományos Akadémia elnöke is lett.

Meg kell említeni SIKORSKY-ZSOLNAY JÚLIA nevét is, aki ugyan nem rektorképet festett, hanem Pekár Mihály dékán arcmását. Pekár a pécsi orvoskar történetében a leghosszabb ideig volt tisztségviselő. Hét alkalommal töltötte be a dékáni tisztséget, 1917-1919 között, még Pozsonyban, 1919-1925 között Budapesten, ill. Pécsen.

SOLTRA ELEMÉR 1985-ben készítette el Földvári József rektor arcképét, majd jó tíz év múlva Méhes Gyula, Boros Béla, Huth Tivadar, Cholnoky László, Donhoffer Szilárd, Tigyi József, Flerkó Béla, Bauer Miklós és Kelényi Gábor rektorok, ill. rektori jogú dékánok portróját.

KESERÜ ILONA 1995-ben festette meg Ormos Mária rektor arcképét. OLGYAY ZSUZSA Hámosi József és Barakonyi Károly arcképét az 1990-es évek közepén készítette. TARAI TERÉZ 1999-ben Bellyei Árpád, 2000-ben pedig Tóth József rektor portróját festette meg. 2000-ben festette MAKRAI ADÉL Falcsik Dezső, Kocsis Mihály, Kauser Lipót, Bihari Ottó, Csizmadia Andor, Szozáczky Mihály rektori jogú dékánok, valamint Bozóky Géza és Prinz Gyula rektorok arcképét.

Makrai Adél (2000)
FALCSIK DEZSÓ

Mattyasovszky-Zsolnay László (1923)
POLNER ÖDÖN

Edvi Illés Ödön (1924)
KÉRÉSZY ZOLTÁN

Englerth Emil (1925)
FINKEY FERENC

Mattyasovszky-Zsolnay László (1923)
FENYVESSY BÉLA

Mattyasovszky-Zsolnay László (1923)
LUKINICH IMRE

Mattyasovszky-Zsolnay László (1923)
HEIM PÁL

Pap Domonkos (1925)
(HALASY-)NAGY JÓZSEF

Éber Sándor (1930)
MIHÁLFFY ERNŐ

Mattyasovszky-Zsolnay László (1927)
BAKAY LAJOS

Horváth J. Károly (1928)
GYOMLAY GYULA

Pécsi-Pilch Dezső (1929)
VASVÁRY FERENC

Mattyasovszky-Zsolnay László (1930)
IMRE JÓZSEF

Horváth J. Károly (1931)
WESZELY ÖDÖN

Makrai Adél (2000)
BOZÓKY GÉZA

Gábor Jenő (1928)
ENTZ BÉLA

Horváth J. Károly (1934)
HODINKA ANTAL

Éber Sándor (1934)
PÁZMÁNY ZOLTÁN

Gábor Jenő (1936)
MANSFELD GÉZA

Makrai Adél (2000)
PRINZ GYULA

Dabasi-Kováts Gyula (1938)
DAMBROVSZKY IMRE

Englerth Emil (1938)
SCIPIADES ELEMÉR

Lakatos Artúr (1940)
BIRKÁS GÉZA

Glatz Oszkár (1941)
VINKLER JÁNOS

Glatz Oszkár (1942)
TÓTH ZSIGMOND

Héya Zoltán (1943)
VARGHA DAMJÁN

Martyn Ferenc (1944)
SCHAUREK RÁFAEL

Dabasi-Kováts Gyula (1948)
ÁNGYÁN JÁNOS

Dabasi-Kováts Gyula (1948)
HOLUB JÓZSEF

Dabasi-Kováts Gyula (1948)
KRISZTICS SÁNDOR

Dabasi-Kováts Gyula (1950)
LISSÁK KÁLMÁN

Soltra Elemér (1994)
BOROS BÉLA

Soltra Elemér (1995)
MÉHES GYULA

Makrai Adél (2000)
KOCISIS MIHÁLY

Makrai Adél (2000)
KAUSER LIPÓT

Soltra Elemér (1995)
HUTH TIVADAR

Makrai Adél (2000)
BIHARI OTTÓ

Soltra Elemér (1995)
CHOLNOKY LÁSZLÓ

Soltra Elemér (1995)
DONHOFFER SZILÁRD

Makrai Adél (2000)
CSIZMADIA ANDOR

Makrai Adél (2000)
SZOTÁ CZKY MIHÁLY

Soltra Elemér (1996)
TIGYI JÓZSEF

Soltra Elemér (1984)
FÖLDVÁRI JÓZSEF

Soltra Elemér (1996)
FLERKÓ BÉLA

Keszérű Ilona (1992)
ORMOS MÁRIA

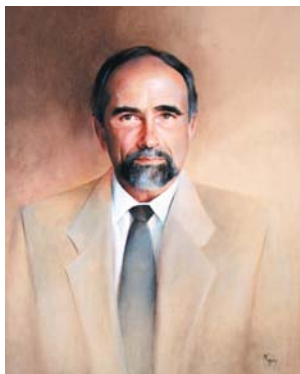
Soltra Elemér (1996)
BAUER MIKLÓS

Soltra Elemér (1996)
KELÉNYI GÁBOR

Olgay Zsuzsa (1994)
HÁMORI JÓZSEF

Olgay Zsuzsa (1997)
BARAKONYI KÁROLY

Tarai Teréz (1999)
BELYEI ÁRPÁD

Tarai Teréz (2000)
TÓTH JÓZSEF

Glatz Oszkár (1937)
ENTZ BÉLA

Gábor Jenő (1929)
REUTER CAMILLO

Sikorszky-Zsolnay Júlia (1925)
PEKÁR MIHÁLY

GLATZ OSZKÁR (1872-1958) Münchenben Hollósy Simonnál tanult, majd Párizsban. 1896-ban részt vett a nagybányai festőcsoport megalakításában. 1914 és 1938 között a képzőművészeti főiskola tanára volt. Három rektorképet festett az Erzsébet tudományegyetem tanácsa felkérésére: Entz Béla (1937), Vinkler János (1941) és Tóth Zsigmond (1942) arcképét. Az egyetemi tanács a Pécsre település után hat Glatz Oszkár képet vásárolt, amelyeket a művész 1918-ban és 1919-ben festett: gróf Apponyi Albert, gróf Apponyi Albertné, gróf Zichy József, gróf Batthyány Tivadar, Jankovits Béla és Kazacsay Árpád portréit. Valamennyi az egyetem történeti múzeum birtokában van.

HORVÁTH J. KÁROLY (1873-1961) par excellence pécsi festő. Itt született és itt is halt meg. Székely Bertalan és Lotz Károly vezetése alatt végezte tanulmányait, majd Münchenben tanult. Németországban plakátokat és színházi díszletet tervezett. Baranya megye megbízásából megfestette a vármegye millenniumi képét: *Perényiné temeti a mohácsi hősokeket*. Sajnálatos tény, az ötvenes években a képet felszabdalták, és festővászonként értékesítették. Három rektor arcképét festette meg: Gyomlay Gyula (1928), Weszely Ödön (1931) és Hodinka Antal (1934) arcképét.

EDVI-ILLÉS ÖDÖN (1877-1945) a híres festő család tagja volt. Budapesten, majd Párizsban tanult. Európa több művészeti telepén tett tanulmányutat. Hazatérve a fővárosban dolgozott. Kérészy Zoltán kétszeres rektor portréját 1924-ben festette.

ÉBER SÁNDOR (1878-1947) Székely Bertalan tanítványa volt. Több nyugat-európai országban járt tanulmányúton. 1902-től Baján volt rajztanár. Több templom őrzi az országban freskóit. Az **ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM** számára készített két rektorképének egyike, Pázmány Zoltáné talán a legerőteljesebb, legjobb festményünk. Ezt a képet 1934-ben festette. Mihálffy Ernő rektor portréja 1926-ban készült.

LAKATOS ARTÚR (1880-1968) Bécsben született festő- és iparművész volt. Budapesten, majd Münchenben Hollósynál, később Párizsban tanult. A budapesti iparrajziskolában tanított sok éven át. Rendkívüli aprólékossággal kidolgozott szép arcképe a francia nyelv és irodalom professzorát, Birkás Gézát ábrázolja (1940).

ENGLERTH EMIL (1882-1970) ugyancsak Bécsben született. Szülővárosában, majd Münchenben tanult. Első egyetemi képét még viszonylag fiatalon, 1925-ben festette Finkey Ferencről. Englerth festette 1938-ban, szinte fénykép-szerű precizitással a legnagyobb méretű portrét egyetemünk rektorainak egyikéről, a híres nőgyógyász professzorról, Scipiades Elemér rektorról.

MATTYASOVSKY-ZSOLNAY LÁSZLÓ (1885-1935) Münchenben, majd Párizsban tanult. Képei az impresszionizmus hatását tükrözik. Hazatérve a Zsolnay-gyár művészeti vezetője lett. 1930-ban Pécsen rendezett nagy kiállítást csendéleteiből és porcelánjaiból. Az **ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM** legtöbb rektorarcképét ő készítette: így 1923-ban Polner Ödönét, Fenyvessy Béláét, Lukinich Imrét és Heim Pálét, 1927-ben Bakay Lajos, 1930-ban Imre József rektor arcképét.

DABASI-KOVÁTS GYULA (1885-1952) a budapesti képzőművészeti főiskolán tanult. A kecskeméti művésztelepen dolgozott, majd Pécsen telepedett le. Egy rek-

torképet festett az **ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM** tanácsa felkérésére 1938-ban, Dambrowszky Imre rektorét. Tíz évvel később, ugyancsak az egyetemi tanács megbízása alapján három rektor, Ángyán János, Holub József és Krisztics Sándor arcképét festette, majd 1950-ben a **PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM** első rektorának, Lissák Kálmánnak a portréját.

PÉCSI-PILCH DEZSŐ (1888-1949) festőművész, mint előneve is mutatja, városunkban született a nagy létszámú és sokszínű foglalkozást űző család művész tagjaként (építésztől törvényszéki tanácselnökön át hadtörténész akadémikusig sok neves ember található közöttük). Budapesten, majd Münchenben végezte tanulmányait. Főként világos színhatású tájképeket és csendéleteket festett franciás expresszionizmussal. A budapesti képzőművészeti főiskola tanára volt. Vasváry Ferenc rektor képét 1929-ben festette.

GÁBOR JENŐ (1893-1968) Pécssett született, a budapesti képzőművészeti főiskolán tanult. A tízes években rajztanár volt az ország olyan, egymástól távol lévő helységeiben, mint Liptószentmiklós, vagy Gyergyószentmiklós. 1919-ben Pécssett telepedett le. 1926-ban és 1937-ben Párizsban, 1931-ben Berlinben járt tanulmányúton. 1941-ben Szegedre helyezték, majd 1947-ben a fővárosba költözött. 1967-ben települt haza szülővárosába. Egy rektor, Mansfeld Géza (1936) és két orvoskari dékán, Reuter Camillo (1929) és Entz Béla arcképét festette meg (1928).

PAP DOMONKOS (1874-1972) Kolozsvárról indult, a budapesti képzőművészeti főiskolán Ferenczy Károly, Réti István és Révész Béla növendéke volt. A huszas évek első felében a nyarakat Nagybányán töltötte. A Pázmány Péter Tudományegyetem rektorának, Kornis Gyulának, az Erzsébet Tudományegyetem egykori pozsonyi bölcsészkar dékánjának arcképét festette meg, 1936-ban. Ugyancsak ő készítette Kornis tanszéki utódának, a Pécsre költözött egyetem első rektorának, (Halasy-) Nagy Józsefnek az arcképét (1925).

HÉYA ZOLTÁN (1895-1982) a budapesti képzőművészeti főiskolán, majd Münchenben képezte magát. Az első világháborúban orosz fogságba esett, Vlagyivosztokba került, ahol 1922-ig számos amerikai és kínai diplomata arcképét készítette el. Főleg portréfestéssel foglalkozott. 1943-ban készítette el az egyetemi tanács felkérésére Vargha Damján rektor arcképét.

MARTYN FERENC (1899-1985) gyermekkorától Rippl-Rónai József házában nevelkedett, őt vallotta tanítómesterének. 1925-től 1940-ig Franciaországban élt. Illusztrált irodalmi műveket (Petőfi: Az apostol, Flaubert: Bováryné, Cervantes: Don Quijote); dunántúli tájakat, népi motívumokat felölelő csendéleteket festett. Főbb műveit az önálló pécsi Martyn Múzeumban őrzik. Schaurek Ráfael rektor képét 1944-ben festette meg. Az 1946-ban készült Ángyán János belgyógyász professzort ábrázoló műve is.

A fentebb felsorolt, ismertetett művészek festették egyetemünk rektor-arcképeinek több, mint a felét. 1947-től 2000-ig a **PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM**-en, a **PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM** Állam- és Jogtudományi Kar-án és a **JANUS PANNONIUS TUDOMÁNYEGYETEM**-en, valamint a **PÉCSI ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM**-en huszon-

egy rektor, ill. rektori jogú dékán volt.² Az ő arcképeiket (és az elveszett korábbi három rektor-arckép pótlását), vagyis végeredményben a huszonnégy rektor, vagy rektori jogú dékán portréját öt jelenleg is élő festőművész készítette. Soltra Elemér tíz, Tarai Teréz kettő, Keserü Ilona egy, Olgyay Zsuzsa kettő, Makrai Adél nyolc portrét festett. Az **ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM** négy rektor arcképe mellett a **PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM** első rektor portréját Dabasi-Kováts Gyula is megfestette.

SIKORSKY-ZSOLNAY JÚLIA (1856-1950) festőművész Pécssett született, a világhírű keramikus, Zsolnay Vilmos leánya. A budapesti állami női festőiskolában tanult Deák-Ébner Lajosnál, majd Münchenben. A magyar motívumok gazdag tárházát alkalmazta művészetében, de sokat dolgozott keleti stílusban is. Munkásságának javarésze a Zsolnay-gyárnak arra a korszakára esik, amikor az a fajansz díszedényeket készítette. Ezek nagy részét ő tervezte. Ő festette Pekár Mihály élettan professzor, az egyetem Pécsre kerülésének kormánybiztosa arcképét 1925-ben.

SOLTRA ELEMÉR 1922-ben született, a budapesti képzőművészeti főiskolán végzett. 1951-től él Pécssett. Általános iskolai rajztanár, majd a pedagógiai főiskola rajz tanszékének tanára, később vezetője. 1985-ben festette Földvári József rektor arcképét. A kilencvenes évek közepén kilenc orvoskari, ill. tudományegyetemi rektor, ill. rektori jogú dékán képet festett.

TARAI TERÉZ 1931-ben született Pécssett. 1965 és 1968 között részt vett a pécsi Székesegyház restaurálásában. Ezt követően több pécsi és baranyai templom falfestményének és oltárképének restaurálását végezte. Évtizedekig volt a Modern Magyar Képtár vezető restaurátora, harmadmagával 1991 és 1994 között a teljes Csontváry-életmű restaurálását végezte. 1999-ben a **POTE** utolsó rektorának, Bellyei Árpádnak az arcképét, 2000-ben pedig a **JPTE** utolsó, egyben a **PTE** első rektorának, Tóth Józsefnek a portréját festette meg.

KESERÜ ILONA 1933-ban született Pécssett. Vállalt mestere Martyn Ferenc volt. A budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban, majd a budapesti képzőművészeti főiskolán végzett. 1991-től egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának egyik alapítója. Ormos Mária rektor képét 1993-ban festette.

OLGYAY ZSUZSA az Olgyay-festőcsalád kilencvenes évek második felében az Egyesült Államokban élő tagja 1969-ben született. Különleges technikával készített, realisztikus arcképei fényképszerűen ábrázolják tárgyukat. A **JPTE** két rektorának, Hámori József (1992-1994) és Barakonyi Károly (1994-1997) portréit 1995-ben, illetve 1997-ben készítette.

MAKRAI ADÉL 1979-ben született, 1999 óta a **JPTE**, ill. a **PTE** Művészeti Karának növendéke. Az **ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM** rektorainak hiányzó, elveszett, vagy lappangó képeit és a jogi kar rektori jogú dékánjainak portréit festette meg.

² A kilenc POTE-rektor, rektori jogú dékán esetében nem vettük számításba a már korábban, a Pécsi Tudományegyetemen rektori tisztséget betöltő Lissák Kálmán és Boros Béla professzorokat. Míg a jogi karon Földvári József volt a leghosszabb ideig, tíz évig az első számú vezető, az orvosin Boros Béla (három alkalommal összesen ugyancsak tíz évet). A második helyezett (8-8 évvel) Bauer Miklós és Ormos Mária

A pécsi egyetemnek évtizedekben mérve rövid, de rendkívüli történésekben igencsak eseménydús a múltja. E megállapítás érvényes a rektorképek elkészültének körülményeire is. Bármilyen gazdasági és társadalmi nehézségek voltak is a két világháború között, nem egyszer az egyetem fennmaradása is kétséges volt, sőt közvetlenül a második világháború után, az egyetemi vezetők arcképeinek kérdése nem került le a napirendről. Amint azonban a politika közbeszólt, az ún. haladó hagyományok folytonos emlegetése mellett hosszú időre megszűnt a tradíció, a múlt értékeire fogékony vezetők (Donhoffer és Boros, ill. Földvári rektorok) tevékenysége ellenére. Végül is Ormos Mária – aki a pécsi egyetem történetében nemcsak az első professzornő, hanem az első női rektor volt – érdeme, hogy elődjének, a többkarú pécsi egyetemet, ill. a Janus Pannonius Tudományegyetemet létrehozó rektornak az arcképét megfestette.

A PÉCSI EGYETEM REKTORAI

- Dr. Falcsik Dezső egyetemi nyilvános rendes tanár, rektori jogú dékán 1914-1915. (Pozsony)
- Dr. Polner Ödön egyetemi nyilvános rendes tanár, rektori jogú dékán 1915-1916. (Pozsony), rektor 1918-1919. (Pozsony)
- Dr. Kérészy Zoltán egyetemi nyilvános rendes tanár, rektori jogú dékán 1916-1917. (Pozsony), rektor 1922-1923. (Budapest)
- Dr. Finkey Ferenc egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1917-1918. (Pozsony)
- Dr. Fenyvessy Béla egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1919-1920. (Budapest)
- Dr. Lukinich Imre egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1920-1921. (Budapest)
- Dr. Heim Pál egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1921-1922. (Budapest)
- Dr. Nagy József egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1923-1924.
- Dr. Mihálffy Ernő egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1924-1925.
- Dr. Bakay Lajos egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1925-1926.
- Dr. Gyomlay Gyula egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1926-1927.
- Dr. Vasváry Ferenc egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1927-1928.
- Dr. Imre József egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1928-1929.
- Dr. Weszely Ödön egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1929-1930.
- Dr. Bozóky Géza egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1930-1931.
- Dr. Entz Béla egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1931-1932. és 1945-1946.
- Dr. Hodinka Antal egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1932-1933.
- Dr. Pázmány Zoltán egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1933-1934.
- Dr. Mansfeld Géza egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1934-1935.
- Dr. Prinz Gyula egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1935-1936.
- Dr. Dambrowszky Imre egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1936-1937.
- Dr. Scipiades Elemér egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1937-1938.

- Dr. Birkás Géza egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1938-1939.
Dr. Vinkler János egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1939-1940.
Dr. Tóth Zsigmond egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1940-1941.
Dr. Vargha Damján egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1941-1942.
Dr. Schaurek Ráfael egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1942-1943.
Dr. Ángyán János egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1943-1944.
Dr. Holub József egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1944-1945.
Dr. Krisztics Sándor egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1946-1947.
Dr. Lissák Kálmán egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1947-1949, rektori jogú dékán 1956-1957.
Dr. Boros Béla egyetemi nyilvános rendes tanár, rektor 1949-1951, rektori jogú dékán 1954-1956, rektor 1967-1973.
Dr. Méhes Gyula egyetemi tanár, rektori jogú dékán, 1951-1954.
Dr. Kocsis Mihály egyetemi tanár, rektori jogú dékán 1951-1956.
Dr. Kauser Lipót egyetemi tanár, rektori jogú dékán 1956-1957.
Dr. Huth Tivadar egyetemi tanár, rektori jogú dékán 1957-1959. rektor 1959-1961.
Dr. Bihari Ottó egyetemi tanár, rektori jogú dékán 1957-1964.
Dr. Cholnoky László egyetemi tanár, rektor 1961-1964.
Dr. Donhoffer Szilárd egyetemi tanár, rektor 1964-1967.
Dr. Csizmadia Andor egyetemi tanár, rektori jogú dékán 1964-1968.
Dr. Szotáczy Mihály egyetemi tanár, rektori jogú dékán 1968-1974.
Dr. Tigyi József egyetemi tanár, rektor 1973-1979.
Dr. Földvári József egyetemi tanár, rektori jogú dékán 1974-1975. rektor 1975-1984.
Dr. Flerkó Béla egyetemi tanár, rektor 1979-1985.
Dr. Ormos Mária egyetemi tanár, rektor 1984-1992.
Dr. Bauer Miklós egyetemi tanár, rektor 1985-1991.
Dr. Kelényi Gábor egyetemi tanár, rektor 1991-1995.
Dr. Hámori József egyetemi tanár, rektor 1992-1994.
Dr. Barakonyi Károly egyetemi tanár, rektor 1994-1997.
Dr. Bellyei Árpád egyetemi tanár, rektor 1997-1999.
Dr. Tóth József egyetemi tanár, rektor 1997-től
- Dr. Entz Béla egyetemi nyilvános rendes tanár, dékán 1921-1922. (Budapest), dékán 1928-1930. (Pécs)
Dr. Reuter Camillo egyetemi nyilvános rendes tanár, dékán 1925-1928., 1943-1944.
Dr. Pekár Mihály egyetemi nyilvános rendes tanár, dékán 1917-1919. (Pozsony), 1919-1921. (Budapest), 1922-1925. (Pécs)

Fotó: Rodler Miklós

ZEMPLÉNYI VERA – DOBÓ ATTILA

A MAGYAR TÖRTÉNETI NYELVÉSZET A PÉCSI EGYETEMEN (1923 - 2000)

Pécs városának régi vágya teljesült 1992-ben, amikor több mint fél évszázad után visszakapta bölcsészkarát. A kar 1940-ben történt Szegedre telepítése óta a város lakói mindig reménykedtek abban, hogy az idő folyamán egyszer megint teljes egyetemük lesz.

Már az 1948-ban alakult PEDAGÓGIAI FŐISKOLA, majd TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA magában hordta a megszüntetett bölcsészkar visszaállításának és a természettudományi kar megszervezésének a lehetőségét. 1982-ig, a JANUS PANNONIUS TUDOMÁNYEGYETEM megalakulásáig pótolta is a „Dunántúl Egyetemét”, majd az átszervezés idején Tanárképző Karként társult az egyetem Közgazdaságtudományi és Jogtudományi Karához. 1992-ben a Bölcsészettudományi Kar és Természettudományi Kar megalakulásával új fejezet kezdődött a pécsi és a magyar felsőoktatás történetében, óriási változásokat hozván az egyes szakterületeket oktató tanszékek életében is. Az újonnan alakult karokon az oktatás a főiskolán folyó képzésből fejlődött ki, illetve támaszkodott a korábbi pécsi egyetemi hagyományokra is.

A főiskola Magyar Nyelvi Tanszékéből alakult Nyelvi és Kommunikációs Intézetből kivált a Finnugor Tanszék, így Budapest, Debrecen, Szeged után Pécssett is megteremtődtek a finnugrisztika, a magyar nyelvtörténet önálló oktatásának és egy tudományos műhely kialakításának a lehetőségei. Tanulmányunk a történeti nyelvészet oktatásának folyamatát helyezi előtérbe.

Mivel az újonnan alakult Finnugor Tanszék munkája egy hagyományos, több évtizeden át Pécssett folyó magyar szakos tanárképzés szerves folytatása, érdemes megismernedni a Tanszék előtörténetével, a két szakterület oktatásának az előzményeivel, s ezekkel összefüggésben az egyetem történetével.

Az 1923-tól Pécssett működő MAGYAR KIRÁLYI ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM-et 1912-ben Pozsonyban alapították. A jogi és az orvosi kar megalakulása után 1918. március 14-én került sor a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar megnyitására. A karra kinevezett kilenc professzor között találjuk **Zolnai Gyulát**, aki a magyar nyelvészet és finnugor összehasonlító nyelvészet professzora lett, s egyben prodékán is abban a tanévben, korábban a kolozsvári egyetem tanára volt.

A kar 1919. január 30-án fejezte be pozsonyi működését, s könyvtárát, felszerelését otthagya Budapestre költözött. (Ekkor Budapesten volt már a kolozsvári egyetem is.) A hallgatók száma az 1921/22-es tanévben kb. 1500 fő volt. Felmerült a kérdés, hova kerüljön az egyetem. A Dunántúlról Pécs mellett Győr és Kaposvár városa is szerette volna megszerezni az intézményt. Pécsnek az a rendkívüli előnye volt más dunántúli városokkal szemben, hogy biztosítani tudta azt a környezetet, amely a tudományos tevékenység feltétele, valamint 1833 óta volt püs-

Zolnai Gyula

pöki joglíceuma, amely a főiskolai élet hagyományait már megteremtette. Pécssett, 1921 augusztusában megnyílt a lehetőség az egyetem elhelyezésére, mivel akkor szabadult fel a város a szerb megszállás alól. A 1921. évi XXV. törvénycikk kimondja, hogy a pozsonyi ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM Pécsre és a kolozsvári egyetem Szegedre kerül. Az egyetem Pécsre telepítésében elvülhetetlen érdekeket szerzett **Nendtvich Andor** pécsi polgármester és **Zichy Gyula** pécsi püspök. A város vezetői világosan látták, hogy az egyetem Pécsre helyezése milyen kulturális és gazdasági előnyt jelent a városnak. Épületeket, könyvtárat, intézményeket, területeket, lakásokat, anyagi erőforrást biztosítottak a három karral Pécsre költöző egyetem működéséhez.

Az egyetem központi épülete a Rákóczi út 80. szám alatti főreáliskola épülete lett.¹ A főreál a püspöki joglíceum épületébe került, majd Gróf Széchenyi István

¹ Mai értelemben olyan nyolc osztályos gimnázium, melyet a természettudományi tárgyak túlsúlya és a modern nyelvek oktatása jellemez

Halasy-Nagy József

Reáliskola néven az egyetem gyakorlógimnáziumává vált, míg a joglíceum egyesült a jogi karral.

1923. október 24-én avatta fel **Klebelsberg Kunó** kultuszminiszter a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet. Megnyitó beszédében hangsúlyozta a vidéki egyetemek fontosságát, s bízott abban, hogy az egyetem tanári kara „meg fogja alkotni itt a Mecsek alján a magyar Heidelberget.”² Nagy József (később **Halasy-Nagy József**), az első pécsi rektor, *Egyetem és idealizmus* című székfoglaló beszédében félelmét is megfogalmazta az egyetem későbbi sorsával kapcsolatban: „Vajon megél-e az itt elvetett mag, hogy viruló hajtásként fejlődjék, vagy megőrli az idő kegyetlen malomköve, mint megőrülte, elpusztította századokkal előbb Nagy Lajos egyetemét?”

Beszédében áttekintette az egyetem „eszméjének” a változását a történelem folyamán, majd korának egyeteméről szólva kiemelte a 19. századi naturalizmusban gyökerező szemlélet veszélyét, mely az egyetemek hasznosságát, a gya-

² A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1918/19 - 1927/28 tanévi irataiból. Dunántúl Kiadó, Pécs 1933. 9. p.

korlattal való kapcsolatát keresi. „Haszontalanságuk” miatt mindig a bölcsészeti kar stúdiói vannak a legtöbb támadásnak kitéve, állapította meg.

Az egyetemet a tanítás és a tanulás szabadsága élteti, s olyan szaktudósok képzése a célja, akik „az egészben fogják fel a részt.” „Közéletünk fásultsága és békaperspektívája nem vehet erőt az egyetem szellemi bástyáin” gondolattal, a jövőben bízva fejezte be beszédét a neves filozófia-professzor.³

A pécsiek úgy érezték, hogy Nagy Lajos király egyeteme kelt új életre a város ősi falai között. Az egyetem alapításának nehéz korszaka véget ért, és a nyugodt, dinamikus fejlődés napjai következtek.⁴

1923 novemberében csatlakozott a jogi, orvosi és bölcsészkarhoz a soproni evangélikus teológiai kar. A négy karon ekkor már 1937 diák tanult.

A Magyar Nyelv- és Finnugor Összehasonlító Nyelvtudományi Tanszék vezetője **Zolnai Gyula** akadémikus lett. Simonyi Zsigmond, Szarvas Gábor, Budenz József tanítványaként jelentős alakja volt a század eleji nyelvész nemzedéknek. Egyike volt azoknak, akik hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar történeti nyelvészet a 20. század elejére igen magas szintre emelkedett. Egyaránt otthonosan mozgott a történeti nyelvészet területén, a leíró magyar nyelvtanban és a nyelvhelyesség kérdéseiben. Fontosabb művei: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig* (1894); *Magyar oklevél-szótár* (1902-1906); *Mondatátszövődés* (1926); *Idegen szavaink és a nyelvújítás* (1937). A Magyar Nyelv folyóirat szerkesztője volt 1905-1906 között. Tanári munkája is tükrözte szerteágazó érdeklődését. Tartott előadást szóragozástanból, szóképzéstanból, mondattanból, a nyelvemlékekről; finnugor összehasonlító hang- és alaktanból. Gyakorlati órákat hirdetett meg népnyelvből, magyar nyelvészetből, finn nyelvből, a finn nyelv hang- és alaktanából. Zolnai Gyula számos külföldi és hazai tudós társaságnak volt tagja. Kívülről beszélt finnül, a finn irodalom klasszikusainak úttörő tolmácsolói közé tartozott. Fordításai Somkuti néven jelentek meg.⁵

1930-ban védte meg doktori értekezését **Georgovits (Györke) József**: A vogul jelzős szerkezetek címmel. Tanulmányai végeztével ösztöndíjas, majd magyar nyelvi lektor lett az észtországi Tartu egyetemén, és vezette a Csekey István jogászprofesszor által 1928-ban alapított INSTITUTUM LITTERARUM HUNGARICUM UNIVERSITATIS TARTUENSIS nevű intézményt is. 1936-ban tért haza. Igéretes tehetsége volt a magyar nyelvészetnek és a finnugrisztikai kutatásoknak. Elindította a szakterület modernizációját. 1946-ban hunyt el, negyvenéves korában. Korunk legjelentősebb finnugor nyelv-tudósa, Hajdú Péter akadémikus őt vallja mesterének. Nemrég megjelent tanulmányában méltatja egykori tanárának, „a kiváló embernek és tudósnak” az érdemeit.⁶

Az egyetem külföldi látogatói között találjuk 1927-ben **Antti Tullenheimo** volt finn miniszterelnököt, a helsinki egyetem akkori rektorát, valamint a finn tudományos és gazdasági élet vezetőit. 1928. június 16-án **Eemil Nestor Setälä**, volt finn külügy-, majd ok-

³ Uo. 25-33.p.

⁴ Nagy József: A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem rövid története. In: A pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem almanachja az 1929-1930. tanévre. Pécs, 1930, 11.p.

⁵ Eino Leino: Tavaszünnepi dalok. Finn balladák. 1914; J. H. Erkkö: Aino. 1913; Alexis Kivi: A pusztai vargák. 1929.

⁶ Portré Györke Józsefről. In: Néprajz és Nyelvtudomány, 40. Szeged, 1999-2000. 77-101.p.

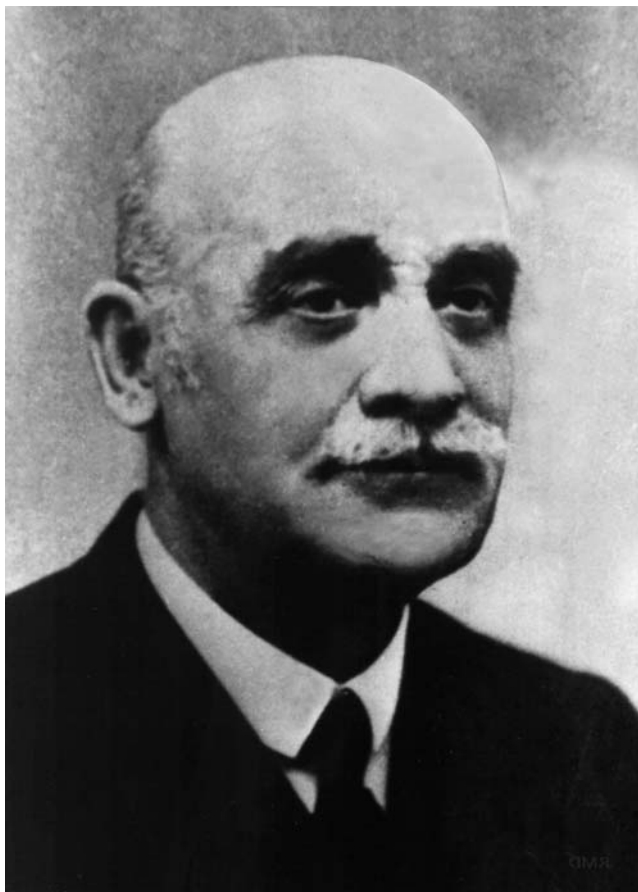

Klemm Antal

tatási miniszter, neves nyelvész, akkori budapesti finn követ látogatott el a Budapesten tartott finnugor kultúrkongresszus számos finn és észtl részvevőjével együtt a tanszékre.

A bölcsészkar hallgatók száma a 30-as években 200 körül mozgott. Bölcsész tanulmányokat a bölcsészkar 12 tanszékén és az orvosi kar 3 tanszékén lehetett folytatni. A tanszékek később intézetté alakultak.⁷ (A kémia, természetrajz, fizika és földrajz szakos hallgatók is bölcsészek voltak.) A tanulmányok befejezé-

⁷ 1937-ben, az egyetem alapításának 25 éves évfordulójakor, a következő intézetek voltak: Filozófiai Intézet, igazgató: Halasy-Nagy József, korábban Kornis Gyula; Pedagógiai Intézet, igazgató: Bognár Cecil, korábban Weszely Ödön; Okortudományi Intézet, igazgató: Kerényi Károly, korábban Gyomlay Gyula és Vári Rezső; Magyar Nyelvtudományi Intézet; Magyar Irodalomtudományi Intézet, igazgató: Vargha Damján, korábban: Császárl Elemér és Tolnai Vilmos; Német Intézet, igazgató: Thienemann Tivadar 1935-ig, majd Koszó János; Francia Intézet, igazgató: Birkás Géza; Olasz Intézet, igazgató: 1936-ig Koltay-Kastner Jenő, majd Tóth László; Magyar Történelmi Intézet, igazgató: Tóth László, előtte Hodinka Antal és Holub József; Földrajzi Intézet, igazgató: Princz Gyula; Állattani Intézet, igazgató: Fejérváry Géza Gyula. Az orvosi kar intézetei közül: Fizikai Intézet, igazgató: Rhorer László; Kémiai Intézet, igazgató: Zechmeister László, Biológia Intézet, igazgató: Gorka Sándor

Tolnai Vilmos

sével a hallgatók nagy része tanári oklevelet szerzett, vagy doktori szigorlatot tett. A tanári képesítéshez a Tanárképző Intézet által meghirdetett stúdiumokat is fel kellett venni, majd a Gróf Széchenyi István Gyakorló Reáliskolában, illetve a Mi-asszonyunk Rend Pécsi Szent Erzsébet Gimnáziumában egy évig szakvezető tanár irányításával a tanításra felkészülni és tanítani. A gyakorlóiskola tanárai közül sokan oktattak az egyetemen. Az egyetemi professzorok, mint a Tanárképző Intézet igazgatótanácsának a tagjai részt vettek a tanárjelöltek záró tanításain, így **Zolnai Gyula** és később **Klemm Antal** is.

Zolnai Gyula 1930-ban 48 évi tanári működés után nyugállományba vonult. A magyar és finnugor összehasonlító nyelvészeti tanszék irányítását megbízott tanszékvezetőként a magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője, **Tolnai Vilmos**, az MTA tagja vállalta az 1930/31-es tanévben és az 1931/32-es tanév első szemeszterében. Tolnai nyelvész és irodalomtudós volt egy személyben. A határterületek érdekelték, a nyelvészetnek az irodalommal érintkező területe: a stílus. Nyelvtörténészként a nyelvújítási mozgalom történetével foglalkozott.

1932-ben Klemm Antal akadémikus, a pannonhalmi Bencés Főiskola tudós tanára kapott megbízást a Magyar Nyelv- és Finnugor Összehasonlító Nyelvészeti Tanszék vezetésére. Nagynevű nyelvész került ekkor az egyetem professzorainak a sorába. A történeti mondattan volt szűkebb kutatási területe, egyetlen és legnagyobb művelője a 20. században ennek a szakterületnek. A 19. század végén induló újgrammatikus iskola követőjeként fejtette ki tevékenységét, s fejlesztette tovább a nyelvészeti kutatások módszereit. A mondattan területén korszakalkotót nyújtott. (A *mondattan* korábban nem volt a nyelvészeti kutatás tárgya, csak a *hang* és a *szó*.) Műveinek 89 tételből álló bibliográfiájából a legjelentősebbek: *A mondattan elmélete*⁸ és a *Magyar történeti mondattan*,⁹ melyek mindmáig nélkülözhetetlen kézikönyvei a nyelvtörténet kutatóinak.

Életművének lényege, hogy a mai magyar mondattani jelenségekből kiindulva nyelvemlékeken keresztül, visszafele haladva jut el a legrégebbi alakzatokig. A leíró és a történeti eljárás nem válik külön nála. Történeti szemléletéből következett, hogy elsősorban nyelvtörténetet oktatott. Finnugor hangtörténetből, morfológiatörténetből, magyar történeti mondattanból előadásokat és szemináriumokat tartott, leíró magyar nyelvtanból csak gyakorlati órákat hirdetett meg.

Klemm Antal legtehetségesebb tanítványaiból kutatókat nevelt. Tanítványai tisztelték, becsülték nagy tudásáért, csodálták szerénységéért. Finnugor nyelvészeti és magyar nyelvtörténeti szakdolgozatok és disszertációk sora őrzi a nagyhírű professzor pécsi munkálkodásának az emlékét.

A hallgatók közül kiemelkedett **Temesi Mihály**, aki 1933 óta vett részt a tanszék munkájában, kezdetben díjtalan gyakornokként, majd fizetéstelen tanársegédként. Ő lesz az, akinek munkássága, tanári tevékenysége biztosítja a magyar nyelvészet magas szintű művelésének folyamatosságát Pécsen.

Pécsen kezdte egyetemi tanulmányait **Lotz János** Itt nyújtotta be doktori értekezését: „A történeti világkép – Az ember az időben” címmel és védte meg 1937-ben. Az egyetem *sub auspiciis* doktorrá avatta. Lotz János később a magyar, a finnugor és az általános nyelvészet professzora lett Stockholmban, majd az USA-ban, a Columbia Egyetemen. Itt tanítványai közé tartozott **Szépe György** későbbi pécsi professzor is. Lotz Jánosnak *Szonettkoszorú a nyelvről* című tanulmánygyűjteményét és más műveit is Szépe szerkesztette, kiadásra előkészítette és utószóval is ellátta.¹⁰

Az egyetem magyar szakos hallgatói számára kötelező volt a finn nyelv tanulása. A huszas években **Aarni Penttilä** tevékenykedett finn lektorként az egyetemen, majd 1930-tól **Szabó Aladár** tanította a finn nyelvet.

A Kalevala megjelenésének századik évfordulójára került sor 1935-ben. Klemm Antal a Kalevala fordításából szemináriumot hirdetett meg. 1935 decemberében Kalevala-ünnepségek és finn néprajzi kiállítás volt a Szent Mór Kollégium-

⁸ Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1928. 164.p.

⁹ 1. rész. Budapest, 1928. 219.p.; 2. rész. Budapest, 1940. 221-378.p.; 3. rész. Budapest, 1942. 381-660.p.

¹⁰ Gondolat, Budapest, 1976.

ban. Klemm Antal a Kalevaláról tartott előadásában „tudományos alapon” és mégis „népszerűen” emlékezett meg a Kalevala születéséről. Szabó Aladár finn felesége, Aino Hakulinen festőművész rendezte a kiállítást.¹¹

A ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM a harmincas évekre megtalálta helyét a város életében. A tanárok fokozatos letelepítése a városban lehetővé tette, hogy a közélet és a közvélemény irányítóivá váljanak. Az egyetem szellemi kisugárzása egyre inkább érezhetővé vált. Folyóiratok, könyvek, irodalmi előadások, szabadegyetemi kurzusok stb. jelzik, hogy az egyetemnek sikerült Pécssett gyökeret eresztene. Klemm Antal tanulmányai a Pannonia különböző számaiban is helyi vonatkozásúak: *Pécs és a Mecsek neve*,¹² *Pécsi helynevek*,¹³ *A pécsi Nyírkállói-kódex magyar glosszái*.¹⁴

Amíg az egyetem és a város azon fáradozott, hogy az egyetem minél inkább bekapcsolódjon a város életébe, és hatása az egész Dunántúlra kiterjedjen, addig az Országos Takarékosági Bizottság már a huszas évek közepén tervbe vette a pécsi egyetem megszüntetését. Már az 1925/26-os tanév rektorának székfoglaló beszédében olvasható, hogy a pécsi egyetemet a bezárástól a Dunántúl összefogása és a közvélemény mentette meg.¹⁵ A bizottság soknak találja Magyarországon a négy teljes egyetemet, s később fölmerült az is, hogy mind a négy egyetemről egy kart fognak elvenni, vagy „zsugorítják” az oktatást, azaz nem fejlesztik az egyetemi képzést.¹⁶ Támadások érik az egyetemet a be nem vezetett „numerus clausus” miatt is. Cikkek jelennek meg a sajtóban, amelyek az egyetem esetleges megszüntetéséről szólnak: *Szabad-e megszüntetni az egyetemet?*¹⁷ *Mit jelent Pécs város életében az egyetem?*¹⁸

Nendtvich Andor polgármester, akit időközben az egyetem tiszteletbeli doktorává avattak, a következőket írja a város közönsége nevében közzétett 30 oldalas állásfoglalásában: „A Dunántúl tehát nemcsak maga, hanem az egész ország érdekét is óvja és szolgálja, amikor egyetlen tudományegyeteméhez töretlenül ragaszkodik, és annak csonkítatlan fenntartásáért, mint egy ember harcol. Erre az elhatározásra és cselekvésre kettős a jogcíme. Az egyik ősi történeti múltja és abból folyó jelentős művelődéstörténeti szerepe a nemzet életében. A másik: jól differenciált egységet alkotó, a Nyugat színvonalához legközelebb álló fejlettebb városi kultúrája”.¹⁹

Az egyetemi vezetés egyre erőteljesebben fogalmazta meg a helyét és szerepét a magyar kulturális életben. A dunántúli kutatási témák mellett a harmincas évek vége felé felerősödik a **Halasy-Nagy József** és **Kerényi Károly** nevéhez fű-

¹¹ Pécsi Napló, 1935, december 18.; Dunántúl, 1935. december 13. és 15.

¹² 1935: 1-20.

¹³ 1937: 360-370.

¹⁴ 1937: 264-267.

¹⁵ i.m. 43.

¹⁶ Hóman Bálint: Művelődéspolitika. Bpapest, 1938. 308-331.p.

¹⁷ Dunántúl, 1931. november 19.

¹⁸ Pécsi Napló, 1932. február 28.

¹⁹ Részlet a 14380 / 1933. számú „Állásfoglalás a Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem teljes egészében való fenntartása mellett” c. polgármesteri iratból. In: Szabó Pál: A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940. 95.p.

Vargha Damján

ződő szellemtörténeti irányzat, mely az akkor már fokozódó germán befolyással szemben a kultúra egyetemességét, a szellem szabadságát, a fajelmélet tarthatatlanságát hirdette.

Egy dinamikusan fejlődő, jól működő, a város életében tevékenyen részt vevő, a magyar kultúrában sajátos helyet betöltő bölcsészkar zárta be a kapuit 1940-ben, és költözött Szegedre 200 hallgatójával, 12 intézetével (Filozófiai, Pedagógiai, Ókortudományi, Magyar Nyelvtudományi, Német, Francia, Olasz, Világtörténeti, Magyar Történeti, Földrajzi, Állattani, Tanárképző Intézet), felszerelésével és intézeti könyvtáraival együtt.

A tanárok egy része követte tanszékét, így Klemm Antal is. Viszont a Magyar Irodalomtörténeti Intézet Pécsen maradt, és a jogi kar keretei között **Vargha Damján** vezetésével működött 1948-ig.

Az 1921-ben Szegedre került kolozsvári egyetemet 1940-ben egyidejűleg visszatelepítették Kolozsvárra.²⁰ A jelenleg Szegeden működő Bölcsészstudományi

²⁰ Szegedi egyetemi almanach 1921-1995. I. Szeged, 1996. 5.p.

Temesi Mihály

Kar tulajdonképpen az ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM Bölcsészettudományi Karának a jogutódja. Klemm Antal a szegedi egyetemen a Kolozsvárra távozó Horger Antal örökébe lépve, a magyar nyelvtudomány professzora, majd 1947-től a Magyar Nyelvészeti Tanszék vezetője lett 1955-ig, nyugállományba vonulásáig. Szegedi egyetemi tanári éve alatt is Pécsen lakott, innen utazgatott Szegedre, az akkor visszaállított Pécs-Baja-Szabadka-Szeged vasúton. A Bartók Béla utca-Aradi vértanúk útja sarkán levő házában gyakran felkeresték a pécsi nyelvészek. Örömmel töltötte el, hogy a magyar szakos tanárképzés, valamint az általa megkezdett kutatások folytatódnak. 80. születésnapján a Pécsi Pedagógiai Főiskola Magyar Nyelvi Tanszékén tanárok és diákok köszöntötték a tudós professzort. 1963-ban hunyt el Pécsen.

Temesi Mihály a bölcsészkar Szegedre költözése után Pécsen, az egyetem volt gyakorlógimnáziumában vállalt tanári állást. Folytatta feleségével, **Tomanóczy Jolánnal** és Klemm Antallal együtt a már korábban megkezdett tudományos munkát, az Ormányság nyelvének a gyűjtését és tanulmányozását. (Felbecsülhetetlen

értékű anyagot gyűjtött. Ma már nincsenek meg azok a falusi közösségek, amelyeknek a nyelvét lejegyezte. Gyűjteménye Kiss Géza ormánysági nyelvi anyagának a folytatása. Tudományos hagyatékának a feldolgozása, műveinek kiadása folyamatban van.) Gimnáziumi tanári működése mellett 1940 és 1948 között tanított a szegedi egyetem bölcsészkarán is, ahol 1947-ben általános nyelvészetből és magyar nyelvjárástanból egyetemi magántanárrá habilitálták.

A kar Szegedre távozása pótolhatatlan veszteséget jelentett az egyetemnek és a városnak. Temesi Mihály: *A Dunántúl egyeteme és kutató intézete* című tanulmányában a bölcsészkar mielőbbi visszaállítását szorgalmazta.²¹ Megfogalmazta, hogy a Dunántúl az ország más tájegységeitől eltérő terület; népiségi hovartartozásra nézve sokszínű; a magyar nyelv és az itt beszélt szláv nyelvek és a német nyelv összhatásában fejlődött. Csak a pécsi bölcsészkar feladata lehet ennek a vidéknek a kutatása, a nyelvben rejlő kultúrának a feltárása. Az oktatásnak minden fokon a táj kulturális, történelmi, földrajzi, néprajzi, gazdasági adottságaiból kell kiindulnia, s elengedhetetlenül fontos, hogy az új generáció lelkét belegyökereztesük szülőföldjébe. Mindenkinek megvan a szűkebb hazája, amelyhez ragaszkodik, ennek a tájnak a megismerése szellemi és tárgyi hagyatékának a feltárása fontos nevelői tevékenység. Fenyegető ideológiák árnyékában a kutató felelősségét, a tisztánlátás fontosságát is hangsúlyozta.

A csonkán maradt egyetemen folyó jogász- és orvosképzés is érezni fogja a bölcsészkar hiányát, szakiskolai szintre fog süllyedni, mert a szaktudományi előadások csak szakembereket képeznek. Hiányozni fog az egyetem jellemzője, a különböző szakterületeket átfogó szemlélet. Bölcsészképzés hiányában a jövő orvos, jogásza nem lesz képes arra, hogy a szakterületét a szellemi élet egészében elhelyezze, és a saját értelmiségi szerepét reálisan megítélje.

Ha nincs bölcsészkar, a jövő tanár nem ott szerzi meg a képesítést, ahol él és dolgozik, s így egy idegen kultúra „utazó ügynökévé” válik.

A Pécsen maradt ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM 1940-től folyamatosan törekedett a bölcsészkar visszaállítására. A bölcsészkaron végzett tudományos tevékenység folytatása céljából Vargha Damján és Temesi Mihály a DUNÁNTÚLI TUDOMÁNYOS INTÉZET mielőbbi felállítását szorgalmazták.²² A megnyitására 1943-ban került sor.

A bölcsészkar mielőbbi visszaállításának reményében az EGYETEMI KÖNYVTÁR és a SZENT MÓR KOLLÉGIUM könyvtára továbbra is beszerezte a bölcsészeti stúdiumokhoz szükséges könyveket.

Az egyetem rektora az 1944-1945-ös tanévben **Holub József** a jogi kar és az orvosi kar keretei között bölcsészképzést indított. A nyelvtörténetet és a régi magyar irodalmat Vargha Damján oktatta, a magyar nyelvészetet Temesi Mihály. (Diákok ebből a korból: Galsai Pongrác, Csányi László, Harcos Ottó, Hanák Péter, Hillebrand Mária, Papp Etelka.) Tanított még **Várkonyi Nándor**, **Kardos Tibor**, **Angyal Endre** és **Vándor Gyula**.) A bölcsészek rendkívüli jog-, illetve orvostan-

²¹ Sorsunk. Pécs, 1942. 337-344.p.

²² Temesi... i.m.; Vargha Damján: A Dunántúlkutató intézet. In: Pannonia, 1941/42. 7. 348-353.p.

hallgatók voltak. Ez a bölcsészképzés tanárképzésnek adta át a helyét, és ebből a tanárképzésből létesült 1948-ban 14 tanszékkel a PÉCSI PEDAGÓGIAI FŐISKOLA, amely az egykori Pius Gimnázium épületében nyert végleges elhelyezést. Első igazgatója **Szabó Pál Zoltán**, a korábbi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészakra földrajzi tanszékének tanára lett.

A Tudományegyetem időközben egykarúvá vált, mely évtizedeken át erőfejlesztéseket tett az áthelyezés és a bezárás elkerülésére, új karok kialakítására. 1967-ben Pécs város vezetése és a pécsi felsőoktatási intézmények egy héten át tartó ünneppsorozattal emlékeztek meg a pécsi egyetem alapításának 600. évfordulójáról. Az ünnepség megrendezésében, az egyetem megmentéséért folytatott küzdelemben **Csizmadia Andor** jogtörténész professzor, valamint az egyetem többkarúvá válásában **Bihari Ottó** akadémikus, jogász-professzor szerzett elévülhetetlen érdemeket.²³

A PEDAGÓGIAI FŐISKOLA Magyar Nyelvi Tanszékének vezetésével 1948-ban Temesi Mihályt bízták meg. Gazdag egyetemi tanári tapasztalatokkal, jelentős tudományos tevékenység birtokában, gyakorló tanári munka után kezdett hozzá az általános iskolai magyar szakos tanárképzés megszervezéséhez, az oktatói kar kialakításához.

Mindenekelőtt a tudományos kutatás, az elméleti képzés helyett a tanári munkára való felkészítésre helyezte a hangsúlyt. Szakmai terveinek, elképzeléseinek megvalósítására jó lehetőséget kapott, mivel a főiskolák magyar nyelvészeti és irodalmi szakbizottságának az elnöke lett. Az oktatott anyag középpontjába a magyar nyelvi stúdiumok, az anyanyelvi nevelés, nyelvművelés került, és ezt egészítette ki a féléves finnugor összehasonlító és magyar nyelvtörténeti stúdium *A magyar nyelv fejlődéstörténete* címmel, valamint az általános nyelvészet.

A nyelvtörténeti anyagokhoz kapcsolódtak a néprajzi, a nyelvjárástani előadások, diákotthoni szakkollégiumok, szakkörök és speciálkollégiumok. Az ötvenes évektől kezdve **Rónai Béla** vezetett néprajzból és nyelvjárástanból, később **Király Lajos** és **Szabó Géza** nyelvjárásból szakköröket, majd a hatvanas évektől **Andrásfalvy Bertalan** néprajzból. Számos szakdolgozat készült a Pécs környéki falvak néprajzi, nyelvjárási anyagából. A tanszék legnagyobb vállalkozása volt a *Baranya megye földrajzi nevei* című monográfia összeállítása **Pesti János** és Temesi Mihály irányításával.

A Dél-Dunántúl magyar nyelvjárásainak gyűjtéséből elkészült Rónai Béla zselici nyelvátlasza. Temesi Mihály *A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta* című könyve 1980-ban jelent meg, mely egyben saját múltjának, tudományos munkásságának ismertetése, összegzése is.

Főiskolai tanárként Temesi Mihály csaknem minden témát tanított, amit a magyar szakos hallgatók tanterve tartalmazott, így nyelvtörténetet is. A nyelvtörténet egy-egy részterületének oktatását **Gergely János**, **Kerekes László**, **Pesti János** végezte. 1969-ben kapcsolódott be a tanszék munkájába **Márk Tamás**. Főiskolai oktatóként a magyar nyelvészet különböző területeinek tanítását vállalta, de

²³ Ádám Antal: Csizmadia Andor 70 éves. In: Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára. Studia Juridica. Pécs, 1980. 22.p.

Szépe György

legfőképp a történeti nyelvészeti előadások, gyakorlatok tartása lett a feladata. Márk Tamás a szegedi egyetemen végzett finnugor nyelvészként, a szamojéd nyelvek kutatása állt tudományos munkájának a középpontjában. Főiskolai oktatómunkája mellett finn nyelvet is tanított. 1975-től 1981-ig magyar lektor volt a helsinki egyetemen. Márk Tamás Finnországba távozásakor került a tanszékre **Zemplényi Vera** és **Lerch Ágnes**. Mindketten finnugor szakot végeztek, ők folytatták a finn oktatást, és nyelvtörténetet is tanítottak. 1981-től a finnugor összehasonlító nyelvészet és nyelvtörténet óráit ismét Márk Tamás látta el.

1982 januárjában megalakult a Tanárképző Kar. Az egyetemi szintű oktatás 1982 őszén indult meg, legelőször a magyar szakon. A Magyar Nyelvi Tanszék vezetését **Szépe György** professzor, általános nyelvész, a modern irányzatok ismert kutatója, a hazai alkalmazott nyelvészeti kutatások és képzés irányítója, számos tanulmány és kötet szerzője, szerkesztője látta el.²⁴ Az ő nevéhez fűződik az egyetemi program kialakítása, a főiskolai képzésből az egyetemi képzésbe való átme-

²⁴ Nyelvtudomány ma. 1973; Általános Nyelvészeti Tanulmányok, stb.

net irányítása.²⁵ Évekig egymás mellett folyt a főiskolai és egyetemi képzés. A főiskolai tanároknak meg kellett felelniük az új követelményeknek, az új feladatok ellátása érdekében érkeztek új tanárok is. Az eddigi magyar nyelvi tanszék kezdett szűk lenni, egyre újabb és újabb szakterületek jelentek meg. Kitágultak a finnugor összehasonlító nyelvészet és magyar nyelvtörténet lehetőségei is. A kiindulást a féléves főiskolai kurzus jelentette, a finnugor összehasonlító nyelvészet és nyelvtörténet oktatásának ideje másfél évre emelkedett, és újabb szakterületekkel bővült. Az új egyetemi program is megőrizte a finnugor összehasonlító nyelvészet és a magyar nyelvtörténet egységét, s követte az évtizedeken át kialakult gyakorlatot. A Finnugor Tanszék ma is kettős feladatot lát el.

Az 1982-ben alakult egyetem munkájába bekapcsolódott Temesi Mihály is, aki címzetes egyetemi tanár lett a JANUS PANNONIUS TUDOMÁNYEGYETEM-en. 1983-ban Szépe Györggyel közösen mondattani konferenciát szervezett Klemm Antal emlékére. Magyar nyelvtörténetet, nyelvemlékolvasást oktatott 1988-ban bekövetkezett haláláig. 1998-ban halálának 10. évfordulóján a volt kollegák, tanítványok, tisztelők ünnepi ülésen méltatták tudományos tevékenységét, és elevenítették föl a nagyhírű tanár alakját. Álljon itt **Szűcs Tibornak**, az utolsó tanítványok egyikének, majd pályatársnak a visszaemlékezése: „Több nemzedéken át magyartanárok ezreit bocsátotta útjára – fölkészítvén őket a biztos tárgyi tudást igénylő, felelősségteljes hivatás szeretetére is. Nemcsak oktatott, hanem a szó eredeti, szép értelmében nevelt („növelt”) is. Pontosságra és gondolkodásra ösztönző terjedelmes (gyakran féloldalas) meghatározásai, érzékletesen színes nyelvi példái, kivételes emlékezőtehetsége, élvezetes előadóstílusa és finom humora körül már életében is legendák keringtek. Még tekintélyt parancsoló megjelenése mögött sem volt nehéz megérezni a derűjéből sugárzó szeretet melegét. A vizsgáztató szigorát pedig hitelesítette következetessége és igényessége – önmagával szemben is. S mivel bölcs mosolyával mindenem felül tudott emelkedni, saját helyzetén is gyakran élcelődött a „vidéki nyelvtanár”.

A hős kori „tanzsámoly”-ból kinőtt Temesi-tanszék is fogalommá vált. Elsőnek számított a hazai főiskolai tanszékek rangsorában. Az itt végzett tanárok kitűnő ajánlólevéllel folytathatták további, egyetemi tanulmányaikat is. A tanárképzés hátterében elismerésre méltó kutatómunkát szervezett Temesi tanár úr. A sokszínűségben és a színvonalban maga is példát mutatott: tudományos munkássága felölelte az egész magyar nyelvtant, érintette az általános nyelvészet alapvető témáit, a nyelv művelés és az anyanyelvi nevelés ügyének felvállalásával kiterjedt az alkalmazott nyelvészetre is, s vissza-visszatért különösen kedvelt szakterületére, az ormsági nyelvjárás kutatására. Tudományos közleményeinek gazdag sorozatát végül a magyar nyelvtudomány 1945 utáni történetéről írott könyve tette teljessé.

A tudós tanár munkássága messzire sugárzott. Tudományszervezőként is szaktekintélynek számított: tanszékén túl az egész főiskolán, a Pécsi Akadémiai Bizottságban, sőt országos szinten is. Minthogy otthonosan mozgott a nyelvtudo-

²⁵ Szépe György: Nyelvi és kommunikációs nevelés – a jövőre irányuló elképzelések közelmúltja és jelene. In: Baranyai Művelődés, 1985/3. Uő: A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karáról és az ott folyó nyelvi és kommunikációs programról. In: A Hungarológia Oktatása I. 1987. 20-34.p.

mánnal szomszédos szakterületeken, általában a társadalomtudományok közegeiben is, tanácsért bizalommal fordulhattak hozzá a magyar nyelv vagy valamely idegen nyelv fiatal kutatói, nyelvész és nem nyelvész kollégák egyaránt.

Hálával őrizzük emlékét: volt tanítványok, akiket elindított ezen a szép pályán; egykori munkatársak, akik tudjuk, az örökség kötelez; ormányságiak, akik szeretve kutatott nyelvjárásának ízén nőttünk föl. Valamennyien adószai vagyunk. Neki, aki „ama nemes harcot megharcolva” kincseket hagyott ránk. Mi, akiknek még sok a törleszteni valónk.”

Az új egyetemi oktatás kialakításán, egy önálló finnugor tanszék létrehozásán fáradhatatlanul dolgozott Márk Tamás. 1985-ben bekövetkezett korai halála meghúszította a tervek megvalósítását.

A nyolcvanas évek közepétől **Fancsaly Éva**, **Dobó Attila**, **Székely Gábor** tanítottak finnugrisztikát és nyelvtörténetet, s 1990-ig néprajzot tanított továbbra is Andrásfalvy Bertalan.

A Magyar Nyelvi Tanszék időközben Nyelvi Intézetté alakult, amely már átfogta az újonnan létesült, az induláskor még a Magyar Nyelvi Tanszék keretei között működő Olasz, Francia és Kommunikációs Tanszékét is, itt kezdte meg pécsi működését **Fülei-Szántó Endre**, **Herczeg Gyula**, **Horányi Özséb**, **Neményi Kázmér** és **Vígh Árpád**. Ide tartozott a történeti nyelvészet oktatására 1988-ben megalakult Finnugor Szeminárium is. A szeminárium vezetője **Pusztay János** lett. A magyar nyelvtörténet oktatására meghívást kapott **Benedek Piroska**, **Hajdú Mihály** és **Szegfű Mária**.

A többi finnugor tanszékhez hasonlóan Pécs is igyekezett finn lektort hívni az egyetemre. 1990-ig, az első lektor érkezéséig a magyar szakosok kötelező finn óráit **Márk Tamásné** és **Zemplényi Vera** tartotta. Időnként finn ösztöndíjasok is segítettek az oktatásban. **Marita Karsikas** személyében 1940 után ismét lett finn lektor az egyetemen, 1991 után pedig **Anja Haaparanta** tölti be e tiszteket. A finn nyelv mellett a kisebb finnugor nyelvek oktatása is megindult a szeminárium keretében. Vendégként **M.D. Imajkina** erza-mordvin nyelvet oktatott egy évig, **N.D. Manova** pedig komi nyelvet két évig. **Paul Kokla** vendégprofesszorként töltött fél évet Pécsen, s így a pécsi diákoknak lehetőségük adódott négy finnugor nyelvet anyanyelvi oktatótól tanulni.

A szeminárium két nemzetközi konferencia megtartására is vállalkozott. 1988-ban megrendezte a Colloquium Sibircumot, ez volt az első alkalom, amikor a pécsi szeminárium a nyilvánosság elé lépett. 1989-ben Budapest mellett Pécs is színhelye lett a hetedik Finn-Magyar Folklor Szimpóziumnak, amelynek témája a folklor és a nyelv volt. Az említett konferenciákhoz kapcsolódva a szeminárium két folyóiratot is indított. A Colloquium Sibircum előadásai jelentek meg a *Specimina Sibirica* első számában, 1988-ban. Ebben a sorozatban került kiadásra a *Gedenkschrift für Irén N. Sebestyén* című emlékkönyv 1990-ben. A Finn-Magyar Folklor-szimpóziumok anyagát a *Specimina Fennica* második kötete tartalmazza, amely 1990-ben jelent meg. Ennek a sorozatnak az első kötete magyar és finn kutatók fenniszttikáival kapcsolatos írásait tartalmazza. A kiadványok szerkesztője **Pusztay János**, a *Specimina Fennica* első kötetének társszerkesztője **Tuomo Lahdelma**.

A sorozatokon kívül megjelent Munkácsi Bernát votják szótára (Lexicon Linguae Votiacorum) hasonló kiadásban, 1990-ben (Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai I.) E kiadványsorozat másik, még Pécsen kiadott könyve Lakó György: *A magyar mondatszerkezet finnugor sajátosságai* (1991). Különböző finnugor témájú cikkekből gyűjtötte össze Pusztay János a *Ha én szólók, Észak beszél – Tanulmányok nyelvrokonaink népköltészetéről és mitológiájáról* című kötetét. (Pécs, 1988). Pusztay János Szombathelyre távozásával ez a publicisztikai tevékenység (folyóiratok és sorozatok) a Berzsenyi Dániel Főiskolán folytatódik.

1992-ben a Bölcsészettudományi Kar létrejöttékor önálló Finnugor Tanszék alakult. A tanszéki oktatási feladatait továbbra is a magyar szakos hallgatók kötelező finnugor összehasonlító nyelvészeti és magyar nyelvtörténeti óráinak ellátása jelentette. E tárgyak oktatásának megvolt már a hagyománya és a jól bevált gyakorlata, de a tanszékké alakulás új lehetőséget adott a két szakterület művelésére. Az egyetemi tanszék első vezetője **Paul Kokla** észt nyelvész, a finnugrisztika nemzetközileg ismert tudósa lett. Feleségével, **Tiiu Kokla** műfordítóval, a magyar irodalom szakavatott észt tolmácsolójával együtt érkezett Pécsre. Paul Kokla kitűnő magyar nyelvű előadásaival, szellemes stílusával, a magyar kultúra beható ismeretével érdemelte ki kollégái megbecsülését, tanítványai tiszteletét. Az összehangolt, közösségben végzett magas színvonalú tanári munkát, az oktatás megszervezését, az egyéni kutatómunka támogatását és a hallgatókkal való kapcsolatot tartotta fontosnak. Két tudományterület művelését tervezte. Az egyik a balti finn kultúra és nyelvészet (finn nyelv és irodalom, művelődéstörténet, baltikumi nyelvi kapcsolatok, stb.), a másik az Északnyugat-Szibéria területét érintő nyelvészeti kutatás.

1992-ben Dobó Attila egy évre Komiföldre távozott tanítani, Fancsaly Éva pedig három évre Bécsbe, ekkor **Janurik Tamás** került új oktatóként Pécsre. Hamarosan megvédte *Az uráli nyelvek morfonotaxisa* című kandidátusi értekezését. **Nagy Zoltán**, a tanszék volt diákja vendégoktatóként kapcsolódott be a tanszék munkájába, a néprajzi tárgyakat tanítja. Részben egyetemi, részben kollégiumi keretben működik a Munkácsi Bernát Szakkollégium, amely a helyi és a meghívott neves előadók számára lehetőséget ad arra, hogy a finnugor népek kultúráját szélesebb körben népszerűsítsék. A tanszék jelentős ismeretterjesztő tevékenységet is folytat, klubprogramok, irodalmi estek, előadások, megemlékezések formájában.

Később, 1995-ben, sajnálatos módon aggasztóan csökkent a tanszék oktatóinak a száma. Paul Kokla visszament Észtországba, Zemplényi Vera, majd Janurik Tamás, valamint a névtant és dialektológiát oktató Pesti János az ismert országos takarékosági intézkedések miatt kényszerült távozásra. Számukra az egyetem továbbra is szellemi műhelyt biztosít. A tanszéket Szépe György, a Nyelvtudományi Tanszék professzora irányította megbízott tanszékvezetőként az 1995-1996-os tanévben, ezt követően egy éven át **Sz. Bakró-Nagy Marianne**, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa látta el ezt a feladatot. Az 1997-98-as tanévtől **Székely Gábor** a megbízott tanszékvezető.

Érdemes elődeink nemcsak tudós tanárok, szakterületük kitűnő művelői voltak, hanem oktatás-, művelődés- és programszervezők, akik nem tudományuk ele-

fántcsonttornyának hűvös magasából szemlélték koruk eseményeit. Amikor nem állt mögöttük a stabilitást biztosító intézmény, egyetem, kar, tanszék, akkor maguk teremtették meg az oktatás lehetőségét, a szakterület művelésének a műhelyét, vagy személyük pótolta egy egész intézményt. Megőrizték a sors minden fordulata ellenére a magyar nyelvészet, a nyelvtörténet, a finnugor nyelvészet oktatásának és kutatásának folyamatosságát, így alkotó módon járultak hozzá az egyetem fennmaradásához, a későbbi bölcsészkar létrejöttéhez. Temesi Mihály volt az, aki mint az egyik akadémiai bizottság tagja először figyelt föl a főiskola egyetemi karrá alakításának lehetőségére, s látta meg a valamelyik főiskolán indítandó egységes tanárképzés kísérletében a bölcsészkar visszaállításának az esélyét. Szépe Györggyel közösen sikerült elérniük, hogy a választás a pécsi főiskolára esett. (Szépe György szíves közlése.) Temesi Mihály az egyetemre olyan tanszéket hagyott, ahonnan az egész főiskolai képzés megváltoztatása elkezdődhetett. A tanszék befogadta az új kezdeményezéseket, s így nemcsak a magyar szak átalakításának, hanem az új bölcsészszakok indításának is kiindulópontjává vált. Az érkező új tanárokat az új tanszékek önállósodásáig oltalmába vette.

S ha tanulmányunk végén választ akarnánk adni az első pécsi rektor, Halasy-Nagy József által 77 éve felvetett kérdésre, valamint az egyetemalapító kultuszminiszter, Klebersberg Kunó jóslatát elemeznénk, akkor az egyetem szempontjából elégedettek lehetünk. Hiszen a bölcsészkar 1940. évi bezárása, majd az egyetem egykarúvá válása után a teljes bezárás veszélyét elkerülve az egyetem a hatvanas évektől újraéledt. Ma már kilenc karral a Dunántúl legnagyobb felsőoktatási intézménye, és egyesült az orvostudományi egyetemmel. A Bölcsészettudományi Karon az egyetemi oktatás megindulása óta számtalan tanszék és intézet létesült.

Ha viszont szakterületünk jelenlegi helyzetét vizsgálva arra gondolunk, hogy az egyetem jellemzője az állandó gyarapodás, mert csak így tud megfelelni az újabb követelményeknek, akkor az elődeink iránti hálánk jeléül is teendőinket fogalmazzuk meg. Az ezredforduló is nyelvi örökségünkre irányítja a figyelmet, a történeti (összehasonlító) nyelvtudományi kutatások és az oktatás hasznára vonatkozó kérdésfeltevésnek pedig ma sem lehet létjogosultsága.

Nyelvünk közeli és távolabbi múltjának kutatása, nyelvünk kialakulása, hovatarozása, rokoni kapcsolatainak feltárása a múlt század eleje óta fontos a tudományos közvélemény számára. A tudományterület egyetemi oktatása a 19. század második felében indult meg. Említett nagynevű elődeink ezt a hagyományt követték. A mai kutató, egyetemi oktató feladata más, a tudományok határai elmosódtak, az arányok megváltoztak. Viszont a nép, a nyelv, az etnikum, a terület, a nyelvrokonság és a nyelvi érintkezések, a faj stb. fogalmának tisztázása, s ezek bonyolult kapcsolatainak a bemutatása s a tudomány fényében való vizsgálata mindenkor fontos, nemcsak a jövő magyartanára, hanem azok számára is, akik nyelvünket anyanyelvüként beszélnek, vagy megismerik.

Források:

- Csizmadia Andor (szerk.): Jubileumi tanulmányok I. A pécsi egyetem történetéből. Pécs, 1967.
- Huber Kálmánné: A Pannonia folyóirat története és repertórium. In: Baranyai Helytörténetírás. Pécs, 1979.
- Janurik Tamás – Mészáros Edit: Uralisztika a szegedi egyetemen (1959-1984) In: Dvinán innen, Dvinán túl. Jubileumi tanulmányok. In: Studia Uralo-Altaica. Supplementum 2. Szeged, 1986. 2-26.p.
- Kálmán Béla: Temesi Mihály: A magyar nyelvtudomány (Irányok és eredmények a felszabadulás óta). In: Magyar Nyelvőr, 78. Budapest, 1982. 109-111.p.
- Károly Sándor: Temesi Mihály: A magyar nyelvtudomány. In: Néprajz és Nyelvtudomány, 28. Budapest, 1984. 133-136.p.
- Károly Sándor: Temesi Mihály hetvenéves. In: Magyar Nyelvőr. 81. Budapest, 1985. 121-123.p.
- Kolta János: Pécs egyetemei és főiskolái 1367-1967. Pécs, 1967.
- Nyíri Antal: Klemm Imre Antal, a nyelvtudós. In: Néprajz és Nyelvtudomány 27. Budapest, 1983. 7-10.p.
- Ravasz László: Pécsi Tudományegyetem 1923-30. Pécs, Pécsi Egyetemi Könyvtár. 1983. kézirat
- Temesi Mihály: A magyar nyelvtan oktatásának helyzete és feladatai a tanárképző főiskolákon. Budapest, 1973.
- Temesi Mihály: In memoriam Klemm Imre Antal. Magyar Nyelvőr, 80. Budapest, 1984. 259-271.p.
- Tolnai Vilmos: Bevezetés az irodalomtudományba. Pannonia könyvek. Pécs, 1922. (1991.) reprint
- Várkonyi Nándor: Egyetem két világháború között. In: Jelenkor. Pécs, 1967. 881-888.p.
- A Magyar nyelv tantervi anyagának részletes programja. Összeállította a Magyar Nyelvi Szakbizottság. Pécs 1973.
- A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem évkönyvei 1926/27–1943/44
- A Pécsi Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézeti Gróf Széchenyi István Gyakorló Reáliskola Értesítői. 1930-1940.
- A Pécsi Tanárképző Főiskola harminc éve (1948 -1978). Weber Mihály (szerk.) Pécs, 1979.
- Emlékkönyv. 50 éves a Pécsi Pedagógiai Főiskola 1948-1998. Heilmann József (szerk.) Pécs, 1998.

Megköszönjük dr. Harcos Ottóné dr. Hegyi Eugéniának, dr. Papp Gyulának, dr. Temesi Mihályné dr. Tomanóczy Jolánnak, Váray Zoltánné Pollich Mária-nak, hogy személyes élményeiket megosztották velünk, és támogatták munkánkat.

ROZVÁNY GYÖRGY

A PÉCSI PANEL TÖRTÉNETE II. A NAGYPANELES GYÁRTÁSTÓL AZ IMS-IG (1963-73)

A kísérleti időszak lejártával 1962. évre megteremtették a nagypaneles építési mód gyártási és alkalmazási feltételeit Pécssett. Ennek háttérében állt a pécsi bázis, amelyre most már szerte az országban felfigyeltek, másutt is bátorságot kaptak, sőt az akkori állami politika látva a lehetőségeket, a III. ötéves tervben megfogalmazta az ún. 15 éves lakásépítési programot, amely egy millió lakás felépítését írta elő. Ez távlatokban lényegében azt jelentette, hogy minden harmadik meglévő lakást lecserélték volna, illetve minden lakásigénylő előtt megcsillant a lakás-hoz jutás lehetősége.

Ez a program meghatározó volt a hazai paneles építési technológia hirtelen elterjesztésében. Azt is látni kellett, hogy ilyen hatalmas programot a hagyományos módon lehetetlen lett volna teljesíteni. Az építőipar amúgyis a legagyonhajsoltabb ágazata volt a népgazdaságnak. Ugyanakkor azt is látni kellett, hogy nem állt rendelkezésre még kellő építőanyag-ipari háttér, gépesítettség. A cementipar is felfejlesztés előtt állt, és a mezőgazdasági szövetkezetek megerősítése miatt hiányzott a munkaerő is, de főleg a szakmunkáshiányt nagyon megérezte az építőipar. Ez a

A pécsi panelüzem. A kísérleti üzem látképe

gazdasági környezet egy cél felé mutatott. A tömeglakás-építés egyetlen megoldását a nagypaneles építési mód jelentette. Eleinte mindenütt a kiskapacitású, ún. poligon üzemekben gondolkodtak, amelyek 300-1000 lakás vasbeton elemeinek legyártására voltak képesek évente.

A pécsi üzem is lényegében poligon, azaz sokoldalú volt. 1962-ben, miután **Juhász Ferenc**, a pécsi panel atyja a BARANYA MEGYEI ÁLLAMI ÉPÍTŐIPARI VÁLLALAT (BÉV) főtechnológusa lett, **Pálmai István**, aki szintén gyakorlott vasbetonos szakember volt, vette át a PÉCSI PANELÜZEM vezetését, és az ő irányítása alatt fejlődött ki a házgyári paneltechnológia Pécsett. Később maga is több paneltípust tervezett a PÉCSI TERVEZŐ VÁLLALAT-nál. Ez az időszak a komplex ipari együttes kialakításának ideje volt.

Az új üzem tervezésekor felvetődött más helyszín is. Alternatív megoldásként a Mohácsi út melletti volt téglagyár területét is számításba vették, mivel ott adott volt a mohácsi vasútvonal, ahonnan könnyen kialakítható lett volna az iparvágány, vasúti fogadóhely. Ellent mondott viszont, hogy a salakdombtól szállítópálya építését is tervbe kellett venni. Végül minden maradt a régiben, azaz a régi kísérleti kis gyártócsarnok mellett, a salakdomb közelében építették fel az új panelgyártó csarnokot.

1962-ben már egyébként is az új gyár, az új üzemi gyártócsarnok építésén dolgoztak. A salakdomb-robbanás, a katasztrófa kényszerűen felgyorsította annak befejezését. Ekkor került az üzemhez a későbbi vezető **Bánfai Antal** is, aki 1968-tól irányította a Panelüzemet.

A kezdetleges körülményeket korszerű gépészeti berendezéssel ellátott gyártási technológia váltotta fel. Ennek részét alkották a zárt térben kialakított nagy teljesítményű gyártástechnológiai egységek, mint a betonközpont, cementsilók, a két sorban kiépített gyártómedencék, acélsablonok, daruzott csarnok, szállítható gőzfedők, alsó és felső gőzellátás az érlelésre, emelőeszközök, himbák, külső tárolóhelyek, vasszerelő részleg, a magas fokú gépesítettség TMK-ja, és minden olyan szakágazat, ami a korszerű panelgyártáshoz szükséges. Akkoriban a kapacitás 400-800 lakás legyártása volt évente, az új gyár 1000-1200 lakás panel elemeinek legyártására épült. A paneltechnológia gépesítését **Juhász Lajos** és **Csiha Ferenc** vezetésével végezték, míg a sablonokat **Eszenyi Ervin** tervezte.

Az üzemen belül kialakították az egységes gépészeti szervezetet is, amelynek vezetője kezdetben **Almási László**, majd **Dallos László**, később **Péter József** lett. Megerősítették a művezetői gárdát is: a főművezető **Krisztián József** mellett **Gyenis Mátyás** (1959-től dolgozott a Panelüzemben), később az üzem főművezetője, **Dezső Zoltán**, majd **Kovács László** (aki szintén az első dolgozók egyike volt) művezetők személyében.

A gyártási alapanyagok terén is változás történt, mert az addig alkalmazott meddősített (nemesített) kazánsalak helyett alapvetően a saját gyártású keramzit anyagbázisra építettek. A salakégetés végleg a múlté lett. 1962-től már csak a saját gyártású keramzit alapanyagú könnyűbetonból készítették a paneleket. A KERAMZITÜZEM vezetője **Horváth Zoltán** volt, később **Galambos Gizella** vette át a

keramzit-gyártás irányítását. A salakdombot végül az ÉPFU közreműködésével mégis széthordták feltöltés, útépités és más hasznosítási célokra.

A keramzit-égetés a cementgyártáshoz hasonló technológiával történt. Az első lépcsőben városi gázzal égettek, később metángázzal próbálkoztak, ám a metángáz hosszabb felfűtést idézett elő, aminek következtében az égetés is lassúbbnak bizonyult, ezért visszatértek a városi gáz használatához. Az üzem 1975-ig, az országos, méret-egységesített panelrendszer bevezetéséig működött az agyagbányával egyetemben.

Időközben a vállalat önálló építésvezetőségeket hozott létre a panelépítésre, a szerelésre pedig több brigádot is kiképeztek. Az első speciális panelszerelő brigád 1962-ben szervezték meg: ez volt a *Wanczel-brigád*. Egyre több helyen látható már Pécssett toronydarukat is jelezve az építkezések felgyorsulását, elterjedését. A főépítés-vezető **Harka János**, majd **Korbélyi Győző**, az első paneles építésvezető **Wolf István** volt, majd **Allaga Zoltán**, **Schatzl József**, **Jakab József** és mások voltak. A szakosított építést a maga összes technológiai egységével együtt sikeresen beépítették a vállalati struktúrába és tevékenységi körébe. A gyártásban, az épületszerelésben és a kivitelezésben ütemtervek dirigáltak, termelési harmonogramok, építési sorrendtervek, ciklogramok.

Az építésszerelés céljára kitámasztó rendszert és speciális panelszerelő eszközöket terveztek, gyártottak le. A szállításban pedig az ÉPFU alakította ki erre a célra gépjárműveit. Az első tréler felépítményét a BÉV készítette el, ami lehetővé tette, hogy az egyébként gyengén vasalt válaszfalpaneleket is álló helyzetben szállíthassák.

1963-tól szinte nagyüzem volt a PÉCSI PANELÜZEM-ben. A termelésnövekedés felgyorsította a BÉV más szak- és szerelőipari részlegeinek korszerűsítését és átszervezését az élőmunka-csökkenés érdekében. A lakásépítés területén végérvényesen győzött a panel, aminek eredményeként jelentősen megnőtt a lakásépítés Pécssett.

Egyébként a szerkezetileg dobozrendszert alkotó szerelés alapvetően megváltoztatta, vagy helyesebben szólva, kényszerűen kiváltotta a vállalatnál az ehhez szükséges, korszerű szervezést is, ami átfogta az egész vállalati rendszert. Az volt a cél, hogy minél több műveletet lehessen üzemben előre elvégeztetni. Végeredményben segéd munkásokkal, betanított emberekkel gyártották a paneleket, de minden más előregyártott vasbeton terméket is. A panelgyártást, illetve a tömeglakásépítést az ipari gondolkodás jellemezte, azaz az ipar oldaláról kellett nézni, mert ipari szervezettséget követelt.

Abban az időben sokszor felvetették, hogy miért nem nagyobb lakásokat építenek. Nem a panel bűne a kis lakás. Ennek jellemzésére hadd idézzem **Bondor József** akkori építésügyi miniszter kijelentését: „Vegyétek tudomásul, hogy ameddig Magyarországon minden családnak nem jut lakás, addig luxuslakást állami pénzből nem építünk!”

A hatvanas években országosan is megindult a panelesítés. A kormányprogram és az egymillió lakás felépítésének terve indította el a házgyári programot, amelynek keretében összesen tíz házgyárat építettek fel Magyarországon. Buda-

pesten, a Szentendrei úton, a déli végen, az Illatos úton, majd Újpesten, végül a negyediket a Budafoki úton, amelyek a 43-as Építőipari Vállalat kezelésében működtek. Vidéken házgyárat kapott Debrecen, Szeged, Győr, Miskolc, Veszprém és utolsónak Kecskemét. A házgyári kategóriában a kapacitás évi 2500-4000 lakás legyártását jelentette. Megemlíthető, hogy a hetvenes évek második felében szó volt arról is, hogy a pécsi régióban is építsenek házgyárat Baranya, Somogy és Tolna ellátási területére, ám, mint az később bebizonyosodott, a pécsiek tiltakozása nagyon is alapos volt, hiszen a pécsi poligon akkorra már akár házgyárnak is tekinthető volt, mert a kapacitása megfejelhető lett volna a tényleges igények szerint. **Nemeskéri László** igazgató és **Rikker Mihály** főmérnök felismerte, hogy a párt által szorgalmazott, erőszakos beruházás felesleges lett volna, hiszen vezetésük alatt a BÉV olyan nagy mérvű fejlődésen ment át, hogy minden valós mennyiségi igény kielégítésére képes volt.

Feltétlenül meg kell említeni egy pécsi kezdeményezést, ami a fiatalok lakáshoz jutását segítette elő. Az országban először itt kezdtek ún. KISZ-lakásépítési akcióba 1962-64 között. Feltétele az építkezéshez szükséges, szakirányú társadalmi munka felajánlása volt. A város több helyszínt ajánlott fel (Zsolnay-domb, Kálvária, más közművesítetlen külterületek, Kertváros, stb). Végül Kertváros mellett döntöttek a szervezők és építők, nevezetesen a mai vásártérrel szembeni területet szemelték ki 35 db paneles ikerház, azaz 70 lakás felépítésére. Ez ma a Móra Ferenc utcai kertes, családi-házaz övezet. Csak illusztrálásként: egy-egy lakás előirányzott költségvetése 69 ezer Ft volt szemben egy ugyanakkora alapterületű, hagyományos családi ház 120-150 ezer Ft költségével. 2500 jelentkező közül választották ki a 70 szerencsést. A paneleket egyedi módon, a helyszínen előre kiképzett aljzatbetonon gyártották le a panelüzem korábbi, már lefutott típusainak megmaradt acélsablonjaiban, amit a napon érleltek és locsoltak, majd autódaruval összeállították a házakat. Tervezők: **Császár István** és e sorok írója, a kivitelezés irányítója **Kukai Sándor** volt.

Másik fontos állomás volt a STASAÜZEM kiépítése, és a fűdémgyártás beindítása. A hazánkban egyedülálló előregyártási technológiát, az NDK-ból átvett stasa hosszúpados, feszített fűdemelem-gyártási technológiát Pécssett honosították meg. A stasa kiszorította hazánkból a szovjet szimkár rendszerű fűdémeket.

Egyébként érdekességként: az üzem 1960-61-ben történt tervezésekor már figyelembe kellett venni, hogy a 6-os főút tervezett elkerülő szakaszát a panelüzem és a Stasaüzem között, a bátaszéki vasút felett kívánták átvezetni. A Stasaüzemet 1963-ban indították be, majd az itt gyártott stasa fűdémeket hamarosan már az egész országban megismerték. A nyolc darab 200 m hosszú gyártópadon előfeszítették az acélhuzalokat, majd a kúszósablonos gyártógép három rétegben betonozta be és tömörítette az üreges, alul-felül sík betonelemeket, amelyeket frissen a kívánt méretre vágtak. A gép haladási-gyártási sebessége percenként 90-130 cm volt, a vastagság függvényében. Az acélhuzalok pászmásítását, összefonását is az üzemben végezték. A stasa fűdémeket nagyszilárdságú betonból készítették. Eleinte a kész betont koronggal darabolták, de az túl költségesnek bizonyult, ezért 1964-ben áttértek a friss betonfűré-

A Stasüzem, háttérben a salakdomb

szelésre. A feszítési feszültséget a betonelemek érlelése után adták rá, ezért a huzalokat érlelés után vágták el. A drága karborundum-korongos fűrészszelést végleg kiiktatták a technológiából. A betonérlelés gőzöléssel történt. A stasa kísérletek idején **Horváth József** és **Varga József** irányította a Stasaüzemet.

Az ipari bázis bővítésével kiépítették a minőségellenőrzés rendszerét is. A saját laboratórium mellett odatelepült az ÉPÍTÉSÜGYI MINŐSÉGELLENŐRZÉSI INTÉZET, az ÉMI is, amelyet **Krappai Sándor** irányított. A minőségellenőrzési folyamatban így rendszeressé váltak a terhelési vizsgálatok.

A tervezés során állandó fejlesztési igény merült fel. Így tulajdonképpen az első többszintes panelház elkészülte után már a csomópontok áttervezésén törték a fejüket. Az ún. nedves kötések helyett kidolgozták a száraz kötés, majd pedig a kettő kombinációját is. Elsősorban a hézagtömítés kérdése játszott főszerepet, hogy elkerüljék az épület mozgásából eredő repedéseket, illetve azokon ne szivároghasson be az esővíz. Rugalmas hézagtömítő masszát (secomastic), műanyag-tömítéseket, később műgumi profilokat alkalmaztak a kibetonozás és hegesztett kapcsolat mellett. Másik lényeges kérdés volt a keretszerű szerkezetből adódó kényszerű hőhíd csökkentése.

Az 1963-as esztendőben az új panel gyártócsarnok üzembe helyezésével egyből megnőtt a termelés. A 600 lakásra tervezett gyártóműben már 450 lakás panel elemeit gyártották le. 1964-ben 540, 1965-ben 600, 1966-ban 730, 1967-ben 970, míg 1968-ban elérték az 1000 lakás gyártásproduktumát. Nézzünk néhány konkrét törté-

neti adatot: közöttük 1963-ban, Uránvárosban (akkori nevén Újmeccsekalján) a mai Kerényi Károly és Stadion utcák között építették a volt 137-146. sz. épületeket (320 lakást), 1964-ben a 131-136. és 80. sz. épületeket (210 lakást) valamint 240 lakást gyártottak le a mai Szántó Kovács János és Pollack Mihály utcában.

Hol volt már a kezdeti nehézkes, rögzös, kínlódásokkal terhes, kísérleti időszak, amikor az ötvenes évek végén az első panelgépész, **Samu István** „beburkolt” oldalkocsis motorjával jártak esőben, hóban egyik helyszínről a másikra, vagy a „sátras” felvonulás. Az alig egy tucatnyi emberből álló úttörő brigád több száz főre gyarapodott. **Ritter Edé**-éket követve sokan tanulták meg ezt az új szakmát, amit ekkortól már, mint betonelem-gyártót ismerték el hivatalosan, és megindították a szakmunkásképzést is.

Igazi gyár lett a Pécsi Panelüzem, több gyártóhelyszínnel. A panel már nem volt szenzáció. A közlekedésben is megszokták a platóról túlnyúló paneleket fuvarozó teherautókat, és az egyszerre 25, majd 40 tonnás teherrel a városon áthaladó tréleret.

A gyártástechnológiára jellemző volt a „stand” gyártási rendszer, ami annyit jelent, hogy helyben dolgoztak egy-egy panelen. Továbbá acél kőritő sablonokat alkalmaztak a kellő mérettűrés biztosításával. Kialakították a betontechnológiát, megvalósították az üzemszerű adalékanyag-osztályozást, a kiválasztott megfelelő betonminőségekhez tervezett adalékanyag- és szemszerkezeti receptúrák szerint készítették a különféle betonokat, megnövelték a cementtárolási és betonkeverési kapacitást, 500-1000 literes keverőgépek munkába állításával, valamint

betonközpontokat építettek. A gyártáskor a bedolgozást konténerekkel végezték, majd merülő rúd- és lap-vibrátorokkal tömörítették a betont.

Az első típusnak szánt épület tervét **Tillai Ernő** készítette, de a belsőkönyhás lakás miatt azt nem fogadták el. A következőkben olyan épületeket tervezett, ahol a homlokzatra néztek a konyhák, és megjelentek a loggiák. Ezek egyike a D jelű, 30 lakásos, négyemeletes épület terve. Akkor egy ilyen épület szerelési időszükséglete 1400 munkaóra volt, tehát lakásonként 47 óra. A kivitelező építésvezetőség évi 600 lakás felépítésére kb. 300 főt foglalkoztatott hat hónapos átfutási időt figyelembe véve.

A Stasaüzemben az 1963 évi kísérleti gyártást követően, 1964-ben vette át az üzem vezetését e cikk szerzője. Az 1965-ös esztendő két műszakban kezdték, majd pár hónapra rá bevezették a folyamatos, három műszakos termelést **Müller János, Wimmert Ferenc, Ziener József, Czárt Ferenc, Lantos Mihály** művezetők irányításával. A szállításvezető **Sztraka János** volt. Későbbi években került az üzembe művezetőként **Hauck József** (később főművezető lett) és **Krász János**. A termelési eredmények is gyorsan növekedtek. Az 1964 évi 40 ezer m²-ről már 1965-ben elérték a 100 ezer m²-t. 1966-ban 150 ezer m²-t, majd évről évre mind többet gyártottak. A csúc 242 ezer m² stasa-födém legyártása volt, és a födémet szerte az országba szállították hol gépkocsival, hol vasúton. Az elemeket 8, 12, 16 és 19 cm vastagságban és 6,6 m-ig tetszés szerinti hosszban gyártották, ami igen nagy tervezési szabadságot tett lehetővé. A Stasaüzemben alkalmazták ha-

zánkban először a Multicar targoncákat, mint a belső szállítási igényeket ellátó, a gyártástechnológiához tartozó gépeket. Fordulatot jelentett az önrakódó dömperek használata is az adalékanyag-ellátásban.

A Pécsi Panelüzem Pálmai István, majd később Bánfai Antal vezetésével folyamatosan fejlesztett építőipari gyárrá vált. Ebben az időben már három termelő üzemegységből állt: a panelgyári részleget **Barka József** vezette, a Stasaüzemet **Rozvány György**, a KERAMZITÜZEM-et pedig Galambos Gizella. A már említett gépészeti részleg mellett létrehozták a gyár minőségellenőrzési szervezetét is, **Varga József**, majd **Iványi István** irányításával. A szervezeti változásokkal egyúttal megteremtették a korszerű házgyári működtetés feltételeit.

A panelüzem további termékei között minden megtalálható volt, amit egyáltalán előre lehetett gyártani betonból vagy vasbetonból: burkolólapoktól hídtartókig, távfűtő csatornafedlapoktól a hőtávvezetési oszlopokig, geodéziai mérnökökvektől áthidalókig mindent. Az a mondás járta, hogy a termékskálából már csak a kerti törpe hiányzik. Volt olyan esztendő, amikor közel 8000 féle előregyártott beton- és vasbeton termék készült az üzemben.

Szólni kell a munkaerőhelyzetről is. A panelüzem a termelés növelésével párhuzamosan növelte a létszámot, de kevésbé Pécs területéről, mint inkább vidékről bejáró dolgozókkal. A panelüzemi munkahelyre állandó szerződéses járat hozta az embereket a nappali műszakra Mohács irányából. A Stasaüzemben 1965 nyarán beindított három műszakra külön szerződéses busz hozta-vitte a munkásokat Székelyszabarból, Hímesházáról, Szűrből, Geresdlakról, Fazekasbodáról, Marázáról. Volt olyan esztendő, amikor a 180 főből 56 volt a nődolgozó az üzemben, javarészt férfimunkát végezve. Egyébként az első női paneles munkás **Rózsahegy Józsefné** volt 1957-ben. Éveken keresztül sok házasság kötöttetett panelesek között. A stasás munkásgárda magját **Lőrinc Géza** – aki amolyan igazi „bandagazda” volt – és brigádjá adta. 1965-ben emelet-ráépítéssel új öltözőket, fürdőket alakítottak ki. Jellemző volt, hogy a tsz-ek hozzájárulását is meg kellett kapni abban az időben a pécsi foglalkoztatáshoz. Ennek fejében az üzem patronálta a helyi óvodákat, bölcsődéket, míg a Panelüzem a Gyárvárosi Általános Iskolát támogatta. Az 1970-es években a Panelüzem létszáma meghaladta a 400 főt. A vasszerelő brigád 1963-tól már nem tartozott az üzem állományába, hanem a központi vastelepen dolgozták fel a betonacél alapanyagot (vágás, hajlítás), és csak az összeszerelést, kötözést végezték a gyártóüzemekben. Jelentősen növelték a gépészeti létszámot, tekintve, ahogy az üzem magasfokú gépesítettsége azt megkövetelte, beleértve a gépkezelőket és a karbantartó lakatosokat, valamint a targonca szerelőket is.

Ebben az időszakban, 1965-66-ban gyártották a Balaton melletti négyszintes autós társasüdülőket, mint például Fonyódon, Balatonlellén, majd Harkányban is. Építésztervezőjük **Mayer György** és Pálmai István volt. Itt alkalmazták először a térelem rendszerhez közelítő, háromdimenziós lépcsőházi paneleket, amik akkor újdonságot jelentettek, nemkülönben a mindössze 9 cm vastag fal- és födémeleket. A balatoni épületeknél végeztek először hagyományos sávalapozás helyett talajcserés alapozást. Egy másik emlékezetes kísérlet volt az ún. DEJ, majd ké-

sőbb a DPJ feszített födémpanel, amelyet a lakóépületekbe építettek be 1965-68 között. Ezt követte a stasaelemmel kombinált panelfödém is, amely már a kétfázisú panelgyártás előfutára volt. Ugyancsak kísérlet eredménye volt a posta üzemépületeinek, az új Crossbar-központnak a homlokzat-kialakítása tört, zúzott üvegből.

Ezen termékek mellett meg kell említeni mindazokat az előregyártott vasbeton gyártmányokat, födémlemezeket, amelyeket az akkoriban épített nem lakás jellegű épületekbe, létesítményekbe építettek be. Néhány jelentősebb ezek közül: 1962-ben a Köztársaság-téri KPM és Vízügyi Igazgatóság irodaháza, a volt III. kerületi tanácsház, a szekszárdi műszergyár, a 400 ágyas klinika, a mai Esztergár Lajos utcai hétemeletesek, a volt BÉV szálló, ma a Pécsi Tudományegyetem Szántó Kovács János utcai épületegyüttese, a Tejüzem, a Harkányi Gyógykórház. De az 1962-1975 közötti időben a Szigetvári Konzervgyár, a Baromfifeldolgozó, a Veress Endre utcai Rendelőintézet, a KÖJÁL, az Szakszervezetek Háza, az Ifjúsági Ház, az Ügyészség, a Baranya Megyei Tanács (ma a bíróság) épülete, és számtalan iskola, óvoda, bölcsőde vasbeton elemeit gyártották itt le. 1964-ben mintegy 340 egységnyi felvonulási épület készült el. 1964-65-ben gyártották az ország különböző üdülőhelyeire az ún. KISZ-táborok paneljeit Fadd-Domboriba, Balatonfenyvesre, Nyiregyháza-Sóstóra, stb.

A technológiai újdonságok sokaságát alkalmazták Pécsen a különböző rendeltetésű épületeknél és más célú építményeknél. Pécs jelentette a vasbeton-technológia, az előregyártás legjelentősebb vidéki bázisát, köszönhetően annak, hogy a szakmai vezetők mindig az új dolgokon törek a fejüket, és a kutatás-fejlesztés szó szerint értve is szinte az életüket jelentette. Az építőipar ezen része európai színvonalú volt, és lépést tartott a világgal az akkori lehetőségek mellett. Az igen ritka külföldi utak alkalmából mindenki azt leste, hogy honnan milyen szakmai ismereteket hozhat haza, még magánutazások közepette is.

Közben a pécsi panel ellepte a várost. Újmecekalján kívül a hetvenes évekre szinte minden városrészben építettek panelházakat. A paneles építési technológia alkalmazásának köszönhetően a BÉV kapacitásának a felét tette ki a lakásépítés, ami később a 70%-ig nőtt. A négyemeletes épületek mellett már az „ég felé” törekedett a cég, azaz mindig magasabbra.

Az első tízemeletes panelépületek terveit szintén **Tillai Ernő** készítette. Ez az 1967. évhez fűződik, azaz tíz év alatt jutott el a pécsi panel a tíz emeletig. Az első tízemeleteseket Újmecekalján, a vasút melletti területen építették fel a mai Páfrány utcában, és az Építők útja mögött, a mai Gosztonyi Gyula utcában. Pécsen ezzel megjelentek a 32 m magas „toronyházak”. Az első tízemeletes épületet 1968. február 29-én adták át. Akkori áron számítva 6,5 millió Ft-ba került. Ez az időszak 1975-ig tartott.

Ebben az esztendőben újabb baleset történt a vállalatnál. 1968. október 22-én délután 16 óra tájban az épülőfélben lévő tv-toronyban lezuhant egy tucat, egyenként másfél tonna súlyú, íves lépcsőpanel. Szerencsére egyetlen ember sem tartózkodott már az építményben. A rendőrség azonnal hatalmas „felderítésbe” kezdett. Tekintettel arra, hogy a baleset az 1956 októberi forradalom évfordulójának előestéjén történt,

szabotázsakcióra gyanakodtak. Az akkori felfogásra jellemző, hogy e mögött azonnal valamiféle erőszakos cselekedetet, szándékos károkozást véltek felfedezni. Mert minő véletlen, hogy éppen akkor kellett ilyennek történnie?

A balesetet követően a rendőrség fél óra múlva megszállta a lépcsőpanelet gyártó Stasaüzemet. Azonnal a terveket kezdték el böngészni, hol mennyi vasalásnak kellene lenni, aztán az üzemben tárolt többi lépcsőpanelt helyben szétvéstették, hogy saját szemükkel is meggyőződjhessenek, hiányzik-e belőlük a vas. A beton próbakockák törésvizsgálati eredményei nem győzték meg a vizsgálódókat. Végül azonban nem találtak semmiféle szabotázsra utaló nyomot. Az üzem újra gyárthatott lépcsőpaneleket.

A történethez tartozik, hogy csak hetekkel később lehetett meggyőzni a vizsgálatot végzőket, hogy a hazánkban építkezésen addig még soha nem tapasztalt fizikai jelenség okozta a balesetet. Munka végeztével az emberek 3/4 4 órakor jöttek ki a toronyból, és nyitva hagyták a deszkaajtót. A torony belsejében, a hengeres testben huzat keletkezett, és az íves felületen a felfelé áramló, felgyorsult légáramlat egyszerűen leemelte, megbillentette a súlyvonal határán elhelyezett, rögzítetlen, legfelső lépcsőt, amely az alatta lévőkre zuhant. Később utólagos lekötetést, bilincset kaptak a panelek. Igaz, a baleset hírére laikusok részéről olyan vélemények is elhangzottak, hogy a tornyot rosszul tervezték, sőt jobb lenne, ha le is bontanák. Mindenesetre arra jó volt az eset, hogy bűnöst keressenek, és hetekig izgalomban tartsák a becsületesen dolgozókat, csupán amiatt, mert félték az októberi forradalom emlékétől.

A pécsiek emlékeznek még az egykori Majláth utcai rozoga házakra, a város belsejében állt nyomornegyedre. 1970-71-ben aztán ezt is felszámolták. A már hosszabb ideje tervezett 6-os út pécsi átvezetését alakították ki a mai Nagy Lajos király útján. E mellett építették fel 1971-ben az egyenként 82 lakásos, tízemeletes „pizsamaházakat”. A három tízemeletet kezdetben „Szalai utcai ikreknek” nevezték az utca akkori nevééről. Tervezőjük, Tillai Ernő tudta, hogy a tervezőnek a minimumból kell kihoznia a maximumot. A beruházó, a tervező és a kivitelező érdekellentéte közismert volt. A pizsamaházak néven híressé vált épületek kék, sárga, barna, fekete pirogránit burkolatukkal élénkítették, színesítették a panel egysíkúságát. Ezek az épületek elkészültük után elnyerték az ÉVM által meghirdetett országos pályázaton az „Év legszebb lakóháza” címet. Tillai Ernő a paneles épületek tervezéséért Ybl-díjat kapott. Az építésvezető **Wolf István** és **Allaga Zoltán** volt. Az 1965-70 közötti időszakot a BÉV-nél az építés csendes forradalmának nevezték.

Időközben a panelüzem új nagy gyártócsarnokában is folyamatosan korszerűsítették a technológiai munkafolyamatokat. A csarnokban maradt a homlokzati és belső teherhordó, valamint a válaszfalpanelek gyártása. Az érlelés természetesen továbbra is alsó-felső gőzöléssel történt. A felszakítás, kiszállítás, tárolás egyszerűsítésére fokozatosan vezették be a billenőpadok alkalmazását. A kiszállító kocsik elhagyásával a függőleges helyzetű tárolásra tértek át a csarnok melletti toronydaruzott területen.

1973-tól a panelépületek földemelemeinek gyártását pedig fokozatosan átvette a Stasaüzem, ahol ebből a célból a 2x4 stasa gyártópadból kettőt megszüntettek,

és a helyükön napi 30-40 fődém, azaz 500 m² kapacitású gyártókádákat alakítottak ki. Ezzel lényegében megindult a stasagyártás fokozatos visszafejlesztése is, mint-hogy e termékek nagy részét nem az anyavállalat, a BÉV építette be, hanem az üzem e termékével az országos építőelem-ellátást segítette. Lényeges változást hozott az időközben bevezetett Ticino rendszerű villanszerelés, amely felváltotta a régebben alkalmazott papír- és fémvédőcsövek, dobozok használatát. Egy teljes rendszer elemeit építették be a falakba, födémekbe még a gyártás során, legtöbbször a vasszereléssel egy időben. A szereléshez nem kellett szakmunkás-képesítés, elegendő volt a betanított munkás, mint oly sok másféle munkavégzéshez is.

A panelüzemi oldalon is szabadtéri gyártóterületeket alakítottak ki a meg-növekedett gyártási igény ellátására. Mindkét területen alsó és felső gőzöléssel érlelték a paneleket megfelelő diagram szerint. Nappal gyártás, este-éjjel érlelés folyt, majd hajnalban történt az ún. kiszaluzás, a kiszállítás és a tárolás. Bár meg kell jegyezni, hogy ahány gyártóterület volt, annyiféle technológiát alkalmaztak, mert a technikai feltételek is különböztek. Természetesen más adottságok voltak a gyártócsarnokban, mint szabadtéren. Ezt a különbözőséget főként a hirtelen bekövetkezett igénynövekedés kényszerítette az üzemre, hogy minden megrendelést kielégíthessenek. Ennek következtében a kapacitást és termelést nem csak a lakáspanel-mennyiségben kell értelmezni.

A pizsamaházak megjelenése is új technológiát követelt. Kezdetől fogva probléma volt a homlokzatképzés. A sok-sok eljárás mellett nehézséget jelentett a burkolt felületek kialakítása. A felülről történő elhelyezés nem vált be. A fordított gyártás jelentette a megoldást úgy, hogy a gyártófelületen helyezték el a burkolólapokat, majd azokra öntötték a panelt. Az uránvárosi Endresz György utcai épületeknél használták először kismozaik kőagyaglap burkolatot, ám a későbbi idő mutatta meg, hogy ez nem olyan időtálló, mint azt feltételezték. Megoldatlan ugyanis a kihulló mozaiklapocskák utólagos pótlása. Sárga-kék vulkolor lapokat először attika paneleknél alkalmaztak, míg a pizsamaházak pirogránit burkolatot kaptak. A vulkolorot a Zsolnay-gyárban (később Zalában is) készítették selejt porcelánzúzalék és perlit-liszt keverékéből, kályhacserép-kemencében kiégetve.

Ekkorra már szinte az egész városban megjelent a panel. Nem szabad elfelejteni, hogy a fokozatosan kiépülő pécsi távhőellátás vezetérendszerének tartóoszlopait és a csatornaelemeket is a panelüzemben gyártották le.

Uránváros már majdnem teljesen beépült, amikor 1972-ben megkezdték a kertvárosi déli városrész kiépítését. Egy új korszak a pécsi panel életében, amikor már évente több mint ezer lakást gyártottak le, és szereltek össze a Baranya Megyei Állami Építőipari Vállalatnál. A tízemeletes panelházaknál a hagyományos loggiamegoldások helyébe lépett a tv-képernyő formájú panel, amely új arculatot adott a pécsi panelházaknak. Meg is maradt a tv-panel szóhasználat csakúgy, mint a pizsamaház elnevezés. A hetvenes években építették fel a Szigeti városrész négy és tízemeletes panelépületeit is, valamint a Szliven Áruház mögötti, az Ifjúság útjáig terjedő tömböt.

Az 1972-73-as esztendőkre az ÉPFU is felfejlődött, és specializálta magát a panelszállítási feladatokra olyannyira, hogy **Babarczy Frigyes** személyében külön

szállítási ügymintét tartott a panelüzemben az adalékanyag, a cement és a késztermék szállítására. A stasa iparvágányról naponta vontatták el a stasa födémelemekkel megrakott 20-80 tonnás tehervagonokat. Hamarosan cementátfejtő állomást is építettek az iparvágány mellett. Fennakadás csak akkor volt, amikor a honvédség utazott a szokásos hadgyakorlatokra, mert olyankor a harckocsik szállítására rendelték a póre vagonokat. 1970-72-ben kezdtek először foglalkozni a számítógépes termelés és szállítás-programozással. Ma már megmosolyogni való, de akkor igen nagy dolognak számított, mert az ÉVM-nek mindössze egy darab, szoba nagyságú, lyukkártyás rendszerű, Ural típusú számítógépe volt Budapesten, és csak hétfélig pihenőnapon nyílt alkalom ennek igénybe vételére.

Kertváros panelellátása már nagyobb gondot okozott Pécs városának, mert jelentős kerülővel, a városon keresztül kellett az elemeket kiszállítani. Sietve meg is építették a Déli ipari utat, mentesítendő a városi közforgalmat a panelszállítástól. Az első kertvárosi négy- és tízeletemeket a mai Varsány, Berek, Zsuzsanna, Gyöngyös és Éva utca területén építették fel. A tízeletemes panelházak vasbeton fogadószintjénél PEVA zsaluzatot alkalmaztak. 1975-ig beépült a mai Keszűi út, Nagy Imre út és Maléter Pál út, valamint a Krisztina és a Diana tér által határolt terület. Egy új város született, de sajnos, mint oly sok más vonatkozásban, a vasútvonal szinte természetes választóvonalává lett a régi és új Pécsnek.

Az első panelkísérlettől kezdve eddig tízezer lakás paneleit gyártották le, és a kísérleti épületeken kívül két sorozat épületterv alkotta a pécsi panelválasztékot. A Stasaüzem pedig fennállása alatt 2,2 millió m² födémelemet gyártott, ami mintegy 40 ezer lakáshoz elegendő. 1975-re már a BÉV is olyan szervezeti és technikai fejlődést valósított meg, hogy évi 1500 lakás gyártására és összeszerelésére, kivitelezésére vált alkalmassá.

1972-73 más területen is újat jelentett a pécsi panel történetében. Az azóta is sok kérdést felvető IMS jelent meg a színen. Mayer György közreműködésével és tervezőmunkája révén került Magyarországra a jugoszláv **Zsezelj** professzor és munkatársai által kidolgozott építési rendszer. Az elkövetkezendő időben a BÉV vállalta bevezetését és továbbfejlesztését. Ekkor kezdtek meg az IMS-kísérleteket, amelyek mind gyártási, mind kivitelezési vonatkozásban új feladatokat adott az állandóan újat akaró pécsi szakembereknek, de ez már egy újabb történet.

E feszített-vázás építési technológia másfél évtizedig tartotta lábban meghonosítottait, majd pedig a félelem rótt újabb feladatot az épületek megmentői számára.

Maga a Pécsi Panelüzem több fejlődési lépcsőn keresztül érte el a nagyüzemi szintet, a házgyárrá válás lehetőségét mind nagyságrendileg, mind technológiai vonatkozásban. A fejlesztések menetét és célját a készültségi fok növelése és az élőkommunikáció megőrzése határozta meg. 1962-től 1975-ig tartott a PÉCSI PANEL-ÜZEM poligon-időszaka, amellyel lezárult egy korszak a pécsi panel történetében.

Fotó: Rozvány György gyűjtéséből

Rozvány György

PANELPALOTA

Az éjszaka omladéka borítja be a panelpalotát.
Fél életemnél is több mesterség, munka,
betegség, szorongás, kirepülés kotyog benne,
mint az üvegben a leülepedés.
A bútorok mögött savanyú árnyék,
egyszer majd előbukkanó penész
rázza meg otthontudatomat, alattomos öregedés.
Falfoltokon tapogat a fény tenyere,
s mintha gyerekkorom zörögne benne,
vályak vihognának, s a fészek melege
röpködne egyik sarokból a másikba.
Nekem kastélyom, váram a panelpalota,
innen csak a világ vége messze, mert egy percre
leugrok a boltba, belebotlom a bóbiskoló bokrokba,
s düledező rendjébe szeretve
szétrombolom a távolság dühét.
Tollam pálcika, kard, gerenda, vasbeton, acél,
vele verekszem, vívok, írom e költeményt
az ablak előtt. Szemben egy másik palota,
csörömpöl kapuja, mint a miénk.
Győzelem volt a beköltözés. Ünnepe.
Egy priccselel kezdődött a remény.
Csak az évek múlását bánom, most kezdtek
hirtelen szaladni, rohannak a padlón, falon,
mennyezetem, az ablakkereten is több már a repedés.
Kiömlött a boldogság pohara,
a fűtés az oka, s amire már soha nem jut pénz,
fejére nem kerül korona, csak az éjszaka
bársonytakarója borul rá puhán,
s vállán vándorló csillagok fel-felvillanó pora.

TÜSKÉS TIBOR

KODOLÁNYI JÁNOS ÉS PÉCS

„Barátaim! Ha valaki elmondhatja, hogy életét, eszmélkedését, tudatát és tudását, élményeit, emlékeit, indulatait, szeretetét és gyűlöletét, élete munkáját és műveit, műveit, amelyek sok-sok sűrű kötetre szaporodtak évtizedek során, egy városnak és egy földnek köszönheti, azt én itt most elmondom és kimondom. És ha az első csepp anyatejet nem itt szívtam is magamba, de az eszméletnek, a lelkesedésnek, a jót- és nagyotakarásnak, a szeretetnek és a vállalásnak első csepp, bár keserű tejét: anyatejét itt szívtam, Baranyában, itt szívtam, Pécsen. És itt szívtam a virágoknak és gyümölcsöknek zamatos levegőjét is, amely a költőt eltette és táplálta bennem, s azt az öregembert, aki most másképpen nem tehetvén, a hangját küldi el önöknek és a kézfogást. Isten velük.” – Így hangzottak 1963 őszén annak a terjedelmes, magnetofonszalagon Pécsre küldött üzenetnek és vallomásnak az utolsó mondatai, amelyekben Kodolányi János örökre elbúcsúzott szellemi szülőföldjétől. Még hat évet élt, de testi valójában már sosem jutott el Pécsre, sosem jutott el Baranyába.

Hosszú a sora – Janus Pannoniusnak a dunántúli mandulafácskát idéző versétől Babitsnak egy régi pécsi uszodára írt emléksorain keresztül Weöres Sándor és Csorba Győző költeményeiig – azoknak a vallomásoknak, amelyeknek szerzői pécsi és baranyai kötődésükről beszélnek, de mindannyiuk közül a legtöbbet, a művekben kikristályosodott élmények sokaságát talán Kodolányi köszönheti szellemi szülőföldjének.

Szellemi szülőföldet mondtunk, mivel testi, biológiai valóságában nem itt született, hanem Pest megyében, a budai hegyek között megbúvó kis faluban, Telkin. Itt látta meg a napot 1899. március 13-án. Három éves, amikor apját előbb Pécsváradra, majd Vajszlóra helyezik főerdésznek. Ami az ember későbbi élete szempontjából talán a legfontosabb, itt tanul meg önállóan járni, enni, beszélni. Itt éli át családjá fölbomlását, szülei válását, apja másodszori nősülését, itt köt életre szóló „testvérbarátságot” egy vajszlói parasztfiúval, Simon Dezsővel, itt sajátítja el az anyanyelvet, itt ismeri meg az ormánsági tájnyelv ízeit, a baranyai németiségényi dialektusát, itt kezdi meg iskolai tanulmányait.

Az elemi iskola ötödik osztályát még Vajszlón járja, aztán 1910-ben apja beírja a pécsi főreál gimnáziumba. Alბérletekben lakik, többek között a vasútállomás közelében, a Szent Imre utca 3. szám alatt Börötfy Károlyéknál, a ciszterci gimnázium világi rajztanáránál. A reáliskola a mai Mátyás király utca 17. szám alatti öreg, egyemeletes épületben működik. Már ekkor verseket ír. 1915-ben Pécsen jelenik meg *Hajnal* című verseskötete. De ez az év a pécsi diákevek végét is jelenti számára. Ugyanis ötödik osztályban mennyiségtanból és német nyelvből megbukik. Bár két tantárgyból még pótvizsgázhatna, de otthon a bukást apjának nem meri elmondani, ezért az osztályt meg kell ismételnie. Minden rossz tanulónak vigasztal-

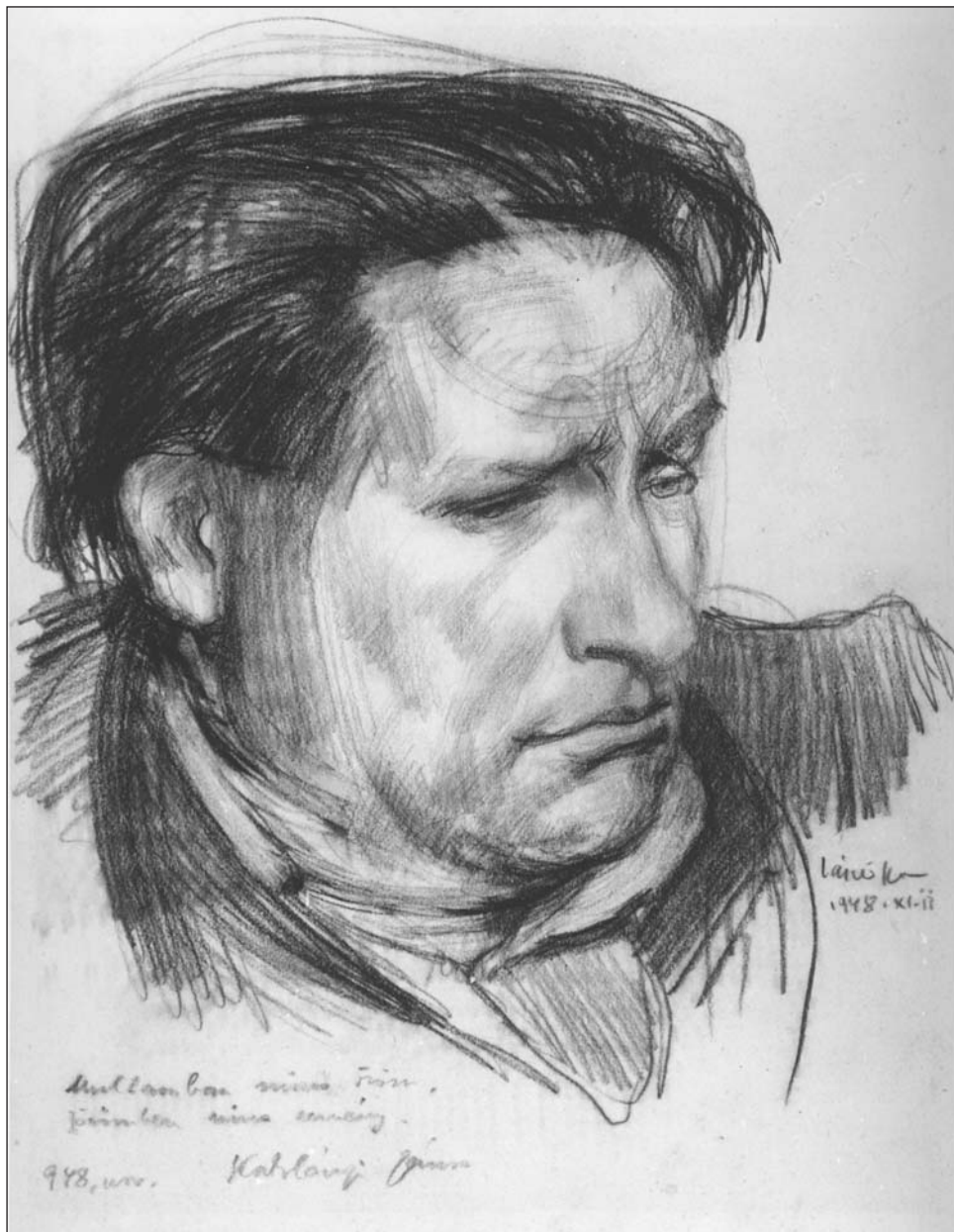
ló Kodolányi példája: a bukott diák is sokra viheti még az életben. Apját azonban akkor inkább elkésérette fia sorsa, és elviszi Pécsről egy másik dunántúli városba, Székesfehérvárra: itt fejezi be a középiskolai tanulmányait.

Kodolányinak még két verseskötete lát napvilágot, mégsem költő lesz, hanem prózáíró. Első jelentős írását, *Sötétség* című elbeszélését a Nyugat 1922-ben közli. Írói pályájának kezdetét innét számítja. Bár 1915-ben elkerül Pécsről, elköltözik Baranyából, majd szakít apjával, élete során igen sűrűn visszatér szellemi szülőföldjére. Vajszlóról választja feleségét, Csősi Matildot. Barátságot köt a csányoszrói református lelkésszel, Csikesz Sándorral. Megszületett gyermekeivel rövidebb-hosszabb időt tölt felesége szüleinél. De ami mindennél fontosabb: műveinek témáját is gyakran meríti gyermekora és ifjúsága élményvilágából. Korai elbeszéléseiben és kisregényeiben (*Börtön, Kántor József megdicsőülése, Tavaszi fagy, Szakadékok, Szép Zsuzska*) valamint társadalmi drámaiban (*Földindulás, Végrendelet*) sűrűn szerepelnek baranyai emberek. De magyar történeti tárgyú regényeiben is (*A vas fiai, Julianus barát, Boldog Margit*) az archaizálás eszközeként az ormánsági tájnyelv sajátos színeit használja. Önéletrajzi motívumok szövik át a pályája utolsó korszakában született nagy társadalmi regényeit is (*Boldog béke-idők, Vízválasztó*).

Kodolányi és Pécs kapcsolata akkor élénkül meg és válik szorossá, amikor 1931-ben megalakul Pécsen a Janus Pannonius Irodalmi Társaság. Már 1934-ben hosszabb baranyai utazást tesz az ormánsági egyke-kérdés tanulmányozására Bajcsy-Zsilinszky Endrével, majd tisztséget vállal az irodalmi társaság vezetésében, és gyakran szerepel a társaság felolvasó ülésein. Amikor a társaság 1941-ben megindítja *Sorsunk* címmel és Várkonyi Nándor szerkesztésében folyóiratát, szoros emberi és munkahelyi kapcsolat szövődik Kodolányi és a szerkesztő között. Kodolányi nemcsak kéziratot ad és szerez a folyóiratnak, nemcsak a *Sorsunk* irányát formálja, hanem írói, alkotói problémáit is gyakran vitatja meg Várkonyival. 1942-ben jelenik meg Várkonyi Nándor nagyhatású könyve, a *Szíriat oszlopai*, s aligha véletlen, hogy ebben az időben fordul Kodolányi érdeklődése is az archaikus idők, az ősi mítoszok és mondák felé. Kettejük kapcsolatának, a szellemi kölcsönhatásnak nagyszerű dokumentuma könyv alakban is megjelent levelezésük.

Kapcsolatait Kodolányi a Pécsen megjelenő irodalmi folyóiratokkal 1948, a *Sorsunk* megszűnése után is megőrizte. Móricz Zsigmondról szóló terjedelmes visszaemlékezését több folytatásban a Dunántúl című folyóirat közölte. 1955 őszén részt vesz Pécsen a fölújított *Végrendelet* című darabjának próbáin. A hatvanas évek elején kéziratot ad a Jelenkornak. 1961 augusztusában élete utolsó baranyai utazására indul: elbúcsúzik gyermekevei és ifjúsága színhelyétől, ahová – tudja – többé már nem térhet vissza. Kodolányi János 1969. augusztus 10-én halt meg Budapesten élete hetvenegyedik évében.

Kodolányit író társai közül a legkiválóbbak becsülték. Első regényeit Németh László méltatta. Szoros kapcsolat fűzte – ezt is gazdag levelezés dokumentálja – Szabó Lőrínchez. Visszatérését az irodalomba – a kirekesztés ínséges évei után –

László Gyula: Kodolányi János (1948 XI. 11.)
Multamban nincs öröm,
Jövömben nincs remény
948. nov. Kodolányi János

Veres Péter egyengette. Amikor egy alkalommal Illyés Gyula Pécsen járt, fontosnak tartotta, hogy elzarándokoljon Vajszlóra, és belépjen abba a házba, ahol Kodolányi gyermekéveit töltötte.

Kodolányi János megírta önéletrajzát, a *Süllyedő világot*. Kodolányi kortársai, barátai elmondták, megírták emlékezéseiket az íróról. Azok, akiket műveiben „kiírt”, akik ezért nehezteltek rá, megbékéltek, már nem élnek. Művei rendre-sorra megjelennek új kiadásokban. Van, amit megfilmesítettek. Írói munkásságáról, pályájáról – két kiadásban is megjelent – önálló könyv olvasható. A vajszlói erdészházban, ahol családjával élt, hiteles emléktárgyakkal gazdagon berendezett kiállítás látható. Pécsen utca viseli nevét.

Akár elégedettek is lehetnénk.

Az író azonban nem a róla szóló szövegekben, nem az emléktárgyakban, nem az utcanév táblákon él, hanem olvasói emlékezetében. Minden bizonyra a poszt és neo divatok múltán, akkor, amikor ismét azért veszünk könyvet a kezünkbe, hogy érdekes, fordulatos, sűrű szövésű cselekménnyel és szemléletesen, plasztikusan megmintázott, színes alakokkal találkozunk, Kodolányi írásai, ormánsági elbeszélései, magyar történeti tárgyú és az archaikus időkben játszódó regényei újból élni fognak. Kodolányi az egyik legszebben, legtisztábban, legszemléletesebben beszélő magyar író. Figyeljük meg nyelvének zenéjét, lejtését, ritmusát, a leírás hangulatteremtő intenzitását egyik korai, pécsi tárgyú regényének, a *Szakadékoknak* ebben a néhány mondatában! Ime, a századeleji, szeptemberi város képe, ahogy a faluról bekerült kisdíák iskolakezdekéskor látja:

„Már délutánra hajolt a nap. A város keskeny, hegynekfutó utcái megteltek vidám sétálókkal, nők és katonatisztek tereferéltek mindenfelé, a bérkocsik álmatag klappogása összevegyült a járókelők zsongásával, és a török időkből visszamaradt mecset aranyos félholdján és keresztjén sárgán ragyogott a szeptemberi nap. Végtelenül furcsa és hatalmas volt számomra a város [...] Aztán lassanként bátrabb és bátrabb lettem. Szép, napsugaras őszi napok voltak, az ég tiszta volt és szelíd, a város nyugodt, csendes, békés. Kezdttem megszokni ezt az életet a kövek között. A nagy, düledező kaputól felfedező útra indultam távoli utcák és terek felé. Fölfedeztem azokat a kis szűk, meredek utcákat, amelyek a hegy felé vezettek és a többi utcákat is, amelyek lefelé vittek, az állomás és a rétek felé...”

IN MEMORIAM PALKÓ SÁNDOR (1911-2001)

Életútja akár sikertörténet is lehet. A század elején, 1911-ben kispesti asztalos családból indult, nyomdásznak tanult, korrektorként dolgozott Budapesten az Athenaeum illetve Pénzjegynyomdában, amelynek 1945 után nyolc évig igazgatója volt. Ebben az időszakban diplomázott a Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1953-ban jött Pécsre, ahol három évig a Gépipari Technikumot vezette. 1956-ban a Baranya megyei Tanácshoz került, itt egy évig elnökhelyettesként, majd 14 évig elnökként dolgozott. 1971-ben innen ment nyugdíjba, de még évekig vezette az idegenforgalmi Mecseki Intéző Bizottságot.

Az 1920-as évek második felétől az illegális Kommunista Párt tagjaként vett részt a munkásmozgalomban. Megyei elnöksége idején, több cikluson át tagja volt az MSZMP Központi Bizottságának, illetve képviselőként az Országgyűlésnek.

Érett férfikorban, 42 évesen került Pécsre. Hamarosan érzelmileg is azonosult a tájjal és az itt élőkkel. Baranya választott szűkebb hazája, otthona lett. A természet szerető embert rabul ejtette Baranya természeti szépsége, egy kisebb országgal felérő sokszínűsége, az alkotó munka lehetősége.

A baranyai tanácsi munkássága a szocialista Kádár-korszak legeredményesebb évtizedére, a hatvanas évekre esett. Ekkor oldódott az előző korszak erősen centralizált, merev központi előírásokba, sémákba szorított világa. Megkezdődött egy óvatos decentralizáció, indult a gazdasági mechanizmus reformja. Több lehetőség nyílt az önálló, alkotó munkára, főként a közigazgatás megyei szintjén, a gazdaságban, kultúrában. Palkó Sándor az a megyei vezető volt, akinek volt bátorsága és volt tehetsége élni a lehetőséggel. Sőt példájával segítette tágítani a teret, kijebbi tolni a „Falak”-at.

Tanácsi munkája kezdetén sikeres próba volt számára az 1956-os mohácsi jeges árvíz, majd az azt követő mohács-szigeti újjáépítés. Megyefejlesztő koncepciójában az idegenforgalom állt hozzá legközelebb, amely egyben komplex területfejlesztést is jelentett. Baranyát különösen alkalmasnak látta arra, hogy az idegenforgalom célterülete lehessen. Az idegenforgalom fejlesztését szorgalmazta olyan időben, amikor ez az ágazat még nem kapott különösebb figyelmet. Amikor iparosításra illett figyelni egy megyei vezetőnek, Palkó Sándor ellenezte a környezet-szennyező beremendi cementmű építését, mert féltette az ország egyetlen szubmediterrán táját, a klímaalkotó nagyharsányi hegyet, a siklós-villányi borvidéket, a harkányi gyógyfürdőt. Sajnos, a vitában alulmaradt a megyében is, országosan is.

Ebben az időben a tanácsi lakásépítés csak városokra, esetleg nagyközségekre korlátozódott. Ő viszont támogatta a kisebb községekben is a tanácsi lakásépítést, főként a közalkalmazottak letelepítése illetve megtartása érdekében. Sokat törődött a baranyai cigányok társadalmi integrálódásával, iskoláztatásával, munkáltatásával, sok baranyai cigánytelep szűnt meg elnöki korszakában.

Különös figyelme volt a kultúrára és a kereskedelemre. Gyakran ezt is az idegenforgalommal összefüggésben szemlélte. Nem lehetett Pécssett színházi bemutató, jelentősebb képzőművészeti kiállítás vagy megyei nagyrendezvény, ahol ne lett volna jelen. Kísérletként elsőként vállalta fel az országban a múzeumok tanácsi fenntartásba vételét, itt alakult meg 1958-ban, elsőnek az országban a tanácsi megyei múzeumi szervezet. Támogatta a régészeti kutatásokat. Nevéhez és korszakához fűződik a siklói, szigetvári várak, valamint a Máré-vár kutatása, helyreállítása és a pécsváradi vár feltárásának megkezdése. Közreműködött a Pécsi Modern Képtár létrehozásában. Tizenöt éves tanácsi munkássága idején került a múzeum birtokába a gyűjtemény jelentős része, és ekkor jött létre a Modern Magyar Képtár állandó kiállítása is (1957, 1963). Neki köszönhető, hogy Baranya és Pécs befogadta és jórészt anyagilag is finanszírozta a Magyar Játékfilmszemlét (1965) és megkezdődtek Pécssett a kisplasztikai és a kerámiai biennálék, valamint a Baranyai Vasárnapok rendezvényei.

Említhetnénk még Harkányfürdő fejlesztését, az abaligeti barlang járhatóvá és klimatikus gyógyhellyé tételét, az addig Pécssett nem létező megyei kórház alapítását, a kereskedelem és a vendéglátás támogatását, de a leltár úgyszemint lehetne teljes. Szólni kell azonban még arról, hogy mennyire szorgalmazta a baranyai források, patakok vizének hasznosítását, a mesterséges tavak létesítését haltenyésztés, horgászat, vízisport, üdülés céljára. Közreműködött a pécsváradi, az abaligeti tavak létrehozásában. Főműve pedig az orfői tavak és üdülőcentrum megteremtése volt. Mindez legtöbbször központi támogatás nélkül csak a megyei és a helyi erők összefogásával történhetett.

Magánemberként kedvelt időtöltése volt a horgászat, kitűnő halászeveket főzött. Az orfői kiskertben kertészkedett, később galambtenyésztéssel, gyógynövények gyűjtésével és alkalmazásuk ismeretével foglalkozott.

Kedvenc tudósa volt Herman Ottó a nagy természetismerő, néprajzkutató, polihisztor, akinek műveit nagy előszeretettel tanulmányozta. Herman Ottó emlékére tavat neveztek el és szobrot emeltek Orfűn.

Három sikeres gyermeket nevelt, később pedig hat unokának és egy dédunokának örülhetett. Nem gyűjtött vagyont, szolidan élt, erejét és tehetségét a közösség javára adta. Hasznos, tartalmas, érdemdús életet élt, és maradandó nyomot hagyott maga után.

Kérésére szeretett világában, az orfői temetőben helyezték örök nyugalomra 2001. február 7-én.

Takács Gyula

Pécs, 2001. február 7.

Száz éve Pécsett... 1901-ben

január	2. A kis szökevény című operett bemutatója
19. Hajó Sándor: Éjféli után című vígjátékának bemutatója
A Pécsi Dalárda dalesztje a Vigadóban
február	24. Az első pécsi múkiállítás: a Nemzeti Szalon kiállításának megnyitója
1. Zoltán Vilmos: Szabina című színművének bemutatója
11. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének kamarahangversenye a Vigadóban
16. Meilhac - Halévy: A kis mama című vígjátékának bemutatója
24. A Mecsek Egyesület 10. jubileumi közgyűlése és díszelőadás a Nemzeti Színházban
március	26. Meghalt Hölbling Miksa orvos, a Baranya vármegyének orvosi helyirata szerzője
1. Millöcker: Viceadmirális című operettjének bemutatója
8. Herczeg Ferenc: Ocskay brigadéros című színművének bemutatója
16. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének kamarahangversenye a Vigadóban
15. Ünnepségek a városban a forradalom tiszteletére

Hetvenöt éve Pécsett... 1926-ban

január	4. Földi Mihály: Engem szeress című vígjátékának bemutatója
11. A Waldbauer-Kerpely vonósnyégyes estje a Pannóniában
17. Faragó Jenő - Nádor Mihály: Elssler Fanny című operettjének bemutatója
21. Zágon István: Marika című színművének bemutatója
7. Szirmai Albert: Alexandra című operettjének bemutatója
február	8. Ibsen: Peer Gynt című drámájának bemutatója
15. Az Operaház művészeinek Wagner-estje a Pannóniában
18. Jean Gilbert: Nagy nő című operettjének bemutatója
20. Göbel Károly: Az elcsérelt királyfi című mesejátékának bemutatója
21. XI. Pius pápa aláírta Virág Ferenc püspöki kinevezését
március	1. Vígopera-est a Nemzeti Színházban
9. A Pécs Dalárda hangversenye a Pannóniában
15. Díszelőadás a színházban, felvonulás, koszorúzás a Kossuth szobornál
28. Szociális nap a keresztény-szociálisták gyűléstermében budapesti vendégszónokokkal

Ötven éve Pécsett... 1951-ben

január	7. Haraszi Pál, Virányi Endre és Zágon Gyula képkiallítása a Városi Múzeumban
21-28. Szovjet filmhét Pécsett
február	1. Az orvoskar önálló Orvostudományi Egyetemenként működik 2000-ig
3. Első diplomaosztó a Pedagógiai Főiskolán
7. Verdi: Traviata című operájának bemutatója a Nemzeti Színházban
18. Szovjet képkiallítás a Városi Múzeumban
március	6. A Pécsi Városi Zenekar bemutatkozó koncertje a Nemzeti Színházban
14. Svéd Sándor operaénekes estje a Nemzeti Színházban
15. Az ifjúság március 15.-iki emlékünnepélye
31. A Mojszejev Táncegyüttes fellépése Pécsett

Huszonöt éve Pécsett... 1976-ban

január	9. Camus: Caligula helytartója című drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban
10-16. VIII. Magyar Játékfilm Szemle Pécsett
14. Lantos István zongoraestje a Liszt-teremben
16. Johann Strauss: Kamevál Rómában című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban
21. Pécsi művészek hangversenye a Liszt-teremben
28. A Pécsi Műhely alkotóinak kiállítása a Baranyaker pinceklubjában
február	1. Szabó Csilla (zongora), Kovács Dénes (hegedű) hangversenye a Liszt-teremben
6. Hernádi Gyula: A tolmács című drámájának bemutatója
12. Eck Imre: Morfondírozások című kamara-balletjének bemutatója
27. A Pécsi Balett „Balett 1976” című műsorának bemutatója
március	1. Tamási Áron: Ösvigasztalás című drámájának ősbemutatója
25. Kó Pál szobrászművész kiállítása a Déryné utcai kiállító teremben
26. Csordás Gábor, Pálinkás György, Meliorisz Béla, Jádi Ferenc, Gállos Orsolya és Szántó Péter fiatal pécsi írók bemutatkozása az Ifjúsági Házban
28. Meghalt Angyal Endre, irodalom- és művészettörténész, a MTA DTI munkatársa

Pécsett ma... 2001-ben

január	2. Megalakult Pécsett az Esztergár Lajos Konzervatív Kör
5. A Pécsi Tudományegyetem Bécsy Tamásnak a PROFESSOR EMERITUS címet adományozta |
|--------|--|

5. Serfel Roland és Szögi Balázs kézilabdázó Portugáliában főiskolai világbajnok lett
6. Mayer Mihály megyéspüspök szentévtáráó szentmisét celebrált a bazilikában
9. Teljes holdfogyatkozás 19.42 - 21.52 között
12. Ökumenikus istentisztelet a bazilikában a doni áttörés emlékére
13. Ormos Mária akadémikus Pro Renovanda Cultura Hungariae DEÁK FERENC KUTATÁSI-DÍJAT kapott
15. A filozófia műhelyei. Vendég: Heller Ágnes. Művészetek Háza
16. Szász János fotóművész kiállítása a Mecseki Fotóklubban
17. Kertesi Ingrid, Maria Teresa Uribe (ének) és Szokolay Balázs (zongora) koncertje a Művészetek Házában
18. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
19. A PTE emlékülése Farkas József jogászprofesszor 75. születésnapja tiszteletére
- Turi-Kovács Béla környezetvédelmi miniszter Pécsett
22. Várnagy Elemér a pécsi egyetem ny. tanára APÁCZAI CSERE JÁNOS-DÍJAT kapott A Magyar Kultúra Napjának városi ünnepe a Várkonyi Nándor Könyvtárban
23. Mikola István egészségügyi miniszter látogatása a PTE Szívcentrumában
24. Ernyes Mihály: Pécs város rendőrsége c. könyvének bemutatója a Művészetek Házában
- A Pécsi Szimfonikus Zenekar 55 tagja hosszú turnéra indult az Egyesült Államokba
26. Kornis Péter: Erdélyi képek 1967-1998 című fotókiállítása a Pécsi Galériában
27. Boris Senker: Gloriana című darabjának bemutatója a Pécsi Horvát Színházban
- február 2. Útmenti keresztek, szentek, kálváriák. Tám László diaporáma bemutatója a Baranya Házban
8. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
- Kapoli Ilona és D. Szabó Margit festóművészek kiállítása a Pécsi Kisgalériában
9. Bernstein: West Side Story című musicaljének bemutatója a Nemzeti Színházban
12. Molnár Tamás kiállítása a Parti Galériában
14. A Pécsi Szimfonikus Zenekar Beethoven-estje a Nemzeti Színházban
16. A Nemzeti Filharmonikus Zenekar koncertje a PTE ÁOK aulájában
- Jókai Mór: Aranyemberének színpadi változata a Kamara Színházban
- A Pécsi Sajtóklubban a Vasárnapi Újság szerkesztősége, Lakatos Pál és Lovas István
- 16-17. Romák a felsőoktatásban és a kutatásban. Romológiai konferencia a PTE-n
18. Tamási Áron: Búbos vitéz című mesejátékának bemutatója a Bóbita Bábszínházban
19. Bánky József zongoraestje a Művészetek Házában
21. Kismányoky Károly animációs filmjeinek bemutatója a Művészetek Házában
28. Nyilvános vitadélután, Ormos Mária, Romsics Ignác, Gyarmati György és Vonyó József részvételével a PTE Modernkori Történelmi Tanszék rendezésében
- március 1. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
2. A Harmincad utca 6. című kiállítást Nigel Thorpe angol nagykövet nyitotta meg
- Bornemissza Eszter patchwork kiállítása a Pécsi Kisgalériában
6. Konferencia Michael Lake, az Európai Unió magyarországi nagykövetének részvételével
10. B. Kolep Ilona festóművész kiállítása a Bazilika Kocsis László-teremben
- Felcser László építész-festő kiállítása a Dante Kávéház dísztermében
12. Bugyik György, a KRATOSZ KBSE versenyzője megvédte 64.5 kg full-contact Európa Bajnoki címét
13. Az Echo című pécsi kritikai szemle vitaestje a Művészetek Házában
14. PÉCS VÁROS SAJTÓ-DÍJÁT kapta **Békés Sándor** az MTV Pécsi Körzeti Stúdiójának volt vezetője
- Tavaszi Fesztivál. A MÁV Szimfonikus Zenekar koncertje a PTE ÁOK aulájában
15. A Magyar Köztársaság elnöke **Dr. Papp Lajos** egyetemi tanárnak, a PTE Szívgyógyászati Klinika igazgatójának SZÉCHENYI-DÍJAT, **Dr. Borhidi Attila** akadémikusnak, a JPTE korábbi dékánjának március 15-e alkalmából SZÉCHENYI-DÍJAT, adományozott, a Nemzeti Kulturális Örökség minisztere **Molnár Sándor** keramikusnak FERENCZY NOÉMI-DÍJAT, **Czebe Tünde** balettművésznék HARANGOZÓ GYULA-DÍJAT, **Vincze János** színházi rendezőnek JÁSZAI MARI-DÍJAT, **Hamar Zsolt** vezető karmesternek LISZT FERENC-DÍJAT, **Ungár Tamás** újságírónak TÁNCICS MIHÁLY-DÍJAT adományozott
- A Polgári Szalon Egyesület március 15-i ünnepségén beszédet mondott Borókai Gábor politikai államtitkár, kormánybiztos
- Ormos Mária** akadémikus PULITZER-DÍJAT vett át
- Elsőként szólalt meg a később rendszeressé váló toronyzene a város háza tornyából
16. A MIZO PVSK női csapata sorrendben ötödik alkalommal nyerte el a Kosárlabda Magyar Kupát
18. Az Egyesült Államokban turnézó Pécsi Szimfonikus Zenekar 20 tagja Hongkongban lép fel
20. Frenák Pál társulatának bemutatója a Kamaraszínházban
21. A párizsi Jeune Ballet de France társulat előadása a Pécsi Nemzeti Színházban
- Bogányi Gergely (zongora) Chopin-estje
22. A Korona Pódium vendégjátéka, Pitti Katalin, Póka Balázs és Mikes Lilla estje
25. A XVII. Országos Kispasztikai Biennálé megnyitója
30. A Pécsi Szemle tavaszi számának sajtóbemutatója a Művészetek Házában

Pécsett történt a sportban, 2000-ben

- **CZUKOR ZOLTÁN** és **KÜRTÖSI ZSOLT** atléta Sidneyben, szeptemberben a XXVII. Nyári Olimpiai Játékokon vett részt
- **PÁSZTORY DÓRA** úszó októberben Sidneyben, a Paralimpiai Játékokon a 200 m-es vegyesúszásban OLIMPIAI BAJNOK lett, míg a 100 m-es pillangóúszásban 3. helyeztéként bronzérmert nyert
- Edzői: **Dr. Perov Anatolij** és **Reil Józsefné**
- Egyesülete(i): ANK / Lendület SE
- **PÁSZTORY DÓRA** 2000-ben elnyerte az ÉV SPORTOLÓJA címet
- Pásztory Dóra** és **Dr. Petrov Anatolij** a MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI ÉRDEMREND LOVAGKERESZTJE polgári tagozata állami kitüntetésében részesült
- **KOVÁCS ERVIN** úszó októberben Sidneyben, a Paralimpiai Játékokon 50 m gyorson, 100 m mellen, 50 m pillangón 3. helyen végzett és bronzérmert szerzett, míg 200 m vegyesúszásban 4. lett
- Edzője: **Tari Imre**
- Egyesülete: Lendület SE
- Kovács Ervin** és **Tari Imre** a MAGYAR KÖZTÁRSASÁG EZÜST ÉRDEMKERESZT polgári tagozata állami kitüntetésben részesült
- **BÖDŐ CSILLA** kick bokszt versenyző országos bajnok, majd Lipcsében EURÓPA KUPA bajnok, Debrecenben VILÁG KUPA bajnok, Moszkvában EURÓPA BAJNOK, ökölvívásban MAGYAR BAJNOK
- Egyesülete: KRATOSZ KBSE
- **ÓNOZÓ SZABOLCS** erőemelő-fekvenyomó Frydek-Mystekben, Csehországban rendezett világbajnokságban 265,5 kg teljesítménnyel világcúcsot állított fel
- A **MIZO-PVSK** kosárlabda csapata veretlenül lett MAGYAR BAJNOK, egyúttal MAGYAR KUPA győztes: **ANITICS LÍVIA, ANTOLOVICS ADÉL, BURGMANN BERNADETT, CSÁK MAGDOLNA, DARIDA CSILLA, IVÁNYI DALMA, KELLER ANNAMÁRIA, PÉNZES KINGA, SZAKÁCS ILDIKÓ, SZLOBODANKA TUVICS, UJVÁRI ESZTER, JOLANTA VILUTYTE, DRAGOSLAVA ZSAKULA** és **ZSOLNAY GYÖNGYI**
- A csapat edzője: **Rátgéber László** és **Fűzy Ákos**
- **CSÁK MAGDOLNA** kosárlabdázó elnyerte a 44. ÉV LEGJOBB JÁTÉKOSA kitüntető címet
- **HIDEG KRISZTIÁN** és **TAJNAFŐI PÉTER** rally-versenyző páros Monte Carloban, a V-Rallye de France – 44. Tour de Corse Rallye VB futamon az N csoport és kategória negyedik helyén végzett
- **HIDEG KRISZTIÁN** és **KERÉK ISTVÁN** az ausztriai Waldhofenben a Semperit Rallye EB futamon megnyerte az N csoportot és az N 4 kategóriát
- **BÖDE ILDIKÓ** kick bokszt versenyző a Francia Bokszt VB-n a második helyen végzett
- Egyesülete: DOZSO SE
- **KOVÁCS VIKTÓRIA** kick bokszt versenyző Moszkvában, az Európa Bajnokságon egy második és egy harmadik helyezést ért el
- Egyesülete: KRATOSZ KBSE
- **SÁROSI ZSOLT** kick bokszt versenyző Moszkvában, a Kick Box Full Contact EB-n harmadik helyezést ért el
- Egyesülete: KRATOSZ KBSE
- **JORCSÁK JÓZSEF** kick bokszt versenyző Jesolóban, a Kick Box Light Contact EB-n harmadik helyezést ért el
- Egyesülete: DOZSO SE
- **NYILASI PÉTER** atléta Belgiumban, a Genki Fedettpályás Atlétikai EB-n tagja volt a bronzérmes 4x400-as váltónak
- **HÓGYE PÉTER** kézilabdázó januárban, az Ifjúsági Európa Bajnok magyar csapat tagjaként Portugáliában IFJÚSÁGI EURÓPA BAJNOK lett
- **KOVÁCS GYÖRGY** senior úszó Münchenben, a senior világbajnokságon 50 m hátón és 400 m gyorson második, 100 m és 200 m hátón harmadik helyezést ért el
- **TYEKLÁR RAMON** aerobik-versenyző Chomutovban, a Junior EB-n a Forma Fitt kategóriában JUNIOR EURÓPA BAJNOK, Los Angelesben a VB-n negyedik helyezést ért el
- **NÓGRÁDI TAMÁS** triatlon-versenyző Tiszaújvárosban, a Triatlon Európa Bajnokságon az EURÓPA BAJNOK csapat tagja volt. Elnyerte a JÓ TANULÓ – JÓ SPORTOLÓ kitüntető címet
- **MAKÁNY BALÁZS** úszó Budapesten, a Diákolimpián 100 m gyorson, a Gyermekek Országos Bajnokságon 50 m, 100 m, 200 m gyorson, ill. 50 m, 100 m, 200 m hátón SERDÜLŐ ORSZÁGOS BAJNOK, nyolc alkalommal országos csúcsot javítva

*

A hazai bajnokságok, valamint a kiemelt nemzetközi bajnokságok 1-6. helyezései sportágak szerinti megoszlása
Klasszikus sportágak: atlétika: 36; úszás: 31; kerékpár: 18; tájfutás: 7; súlyemelés: 6; korcsolya: 5; öttusa: 4
Önévelmi sportok: kick bokszt: 41; karate: 27; lövészet: 10; ökölvívás: 8; taek wondo: 5; kempo: 5; francia bokszt: 4; cselgáncs: 3
Új-hullámos tagozatok: kötélugrás 9; aerobik 4; triatlon 3; duatlon 2; sporttánc 1; ultrafutás 1
Labdajátékok: kosárlabda 4; kézilabda 4; tenisz 3; labdarúgás 2; asztalitenisz 2; rögbi 1
Technikai sportok: autóversenyzés 9; modellezés 1
Egyéb játékok: pentaque 7; darts 1; sakk 1